

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

На правах рукопису

ГНАТІВ ОКСАНА БОГДАНІВНА

УДК 347.2/.3

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник

Бек Юліан Богуславович

кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО - ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	10
1.1 Загальна характеристика захисту права власності в цивільному праві України.....	10
1.2 Класифікація цивільно-правових способів захисту права власності.....	22
Висновки до розділу 1.....	40
РОЗДІЛ 2. РЕЧОВО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	42
2.1 Методологічні засади регулювання способів захисту права власності.....	42
2.2 Витребування майна з чужого незаконного володіння.....	50
2.3 Усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном.....	64
2.4 Визнання права власності.....	74
2.5 Визнання незаконним правового акта, що порушує право власності.....	94
Висновки до розділу 2.....	106
РОЗДІЛ 3. ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	109
3.1 Захист права власності у договірних зобов'язаннях.....	109
3.2 Способи захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях.....	136
Висновки до розділу 3.....	164
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	173
ДОДАТКИ.....	203

ВСТУП

Актуальність теми. Одним з ключових в історії української суспільної свідомості є питання про право власності та його соціальне призначення. У всі часи інститут права власності посідав центральне місце в цивільному праві. Його основні положення обумовлюють зміст інших розділів цивілістики – договірної, спадкової, зобов'язального права тощо. Саме цим пояснюється безперервний інтерес до дослідження захисту права власності з боку представників юридичної науки.

Стаття 13 Конституції України проголошує, що засадничим принципом у сфері захисту права власності є положення про те, що держава забезпечує рівний захист всіх суб'єктів права власності. Останніми роками питання про захист права власності набуло важливого теоретичного і практичного значення. Аналіз сучасної судової практики свідчить, що немає єдиної позиції судових органів з вирішення спорів, пов'язаних з порушенням права власності. Суди загальної юрисдикції і господарські суди, розглядаючи спори, пов'язані із захистом порушених прав, неоднозначно застосовують норми чинного законодавства, тому невизначеність судових органів в питанні одноманітного застосування положень цивільного права до спорів даної категорії призводить до порушення конституційних прав власників.

Дослідженню проблем захисту права власності, а також окремих способів захисту прав присвячені праці провідних вітчизняних та зарубіжних науковців. У наукових колах ці проблеми досліджували такі вчені: Ю.М. Андрєєв, В.В. Бутньов, І.В. Болокан, С.М. Братусь, М.І. Гаврилюк, О.В. Дзера, І.О. Дзера, С.Є. Донцов, В.В. Джунь, С.Е. Демський, І.П. Домбровський, Г.В. Єременко, О.С. Йоффе, І.С. Канзафарова, О.М. Клименко, О.С. Красільнікова, Т.С. Ківалова, В.М. Коссак., Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, С.М. Романович, Я.М. Романюк, З.В. Ромовська, Є.А. Суханов, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Харитонов, Р.Б. Шишка, Я.М. Шевченко, О.С. Яворська, Г.Б. Яновицька та інші.

Останнім часом увага українських науковців переважно зосереджується на

загальних проблемах захисту права власності. Однак цього безперечно замало. Сьогодні актуальною є необхідність розробки нових наукових рекомендацій для подальшого вдосконалення чинного законодавства про власність та її захист, а також вдосконалення практики його застосування.

Розгляд та вирішення в судах цивільних справ щодо захисту права власності ускладнюється наявністю певних суперечностей у цивільному законодавстві України, пов'язаних з прийняттям чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та внесенням зміни до законодавства щодо захисту права власності, з відсутністю чітких критеріїв диференціації способів захисту права власності та їх закріплення в ЦК України. Вказана обставина не сприяє належній правозастосовній практиці. Також залишаються недостатньо дослідженими превентивні способи захисту права власності та особливості застосування способів захисту права власності. Тому розв'язання на дисертаційному рівні теоретичних і практичних проблем цивільно-правового захисту права власності має важливе значення для удосконалення відносин у досліджуваній сфері, що і зумовило вибір автором представленої теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках тем науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Гармонізація цивільного законодавства з правом Європейського Союзу» (номер державної реєстрації 0109U004333) та «Удосконалення механізму правового регулювання у світлі новелізації цивільного законодавства (номер державної реєстрації 0112U003754). Тема дисертації затверджена Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка 26.03.2008 р. (протокол № 22/3).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання захисту права власності.

Для досягнення мети дослідження необхідно було вирішити такі *задачі*:

- дослідити джерела правового регулювання відносин захисту права власності;
- здійснити аналіз чинного вітчизняного законодавства, законодавства іноземних країн щодо врегулювання і практики застосування відновлювальних та компенсаційних способів захисту права власності;
- проаналізувати наукові концепції та доктрини захисту права власності;
- з'ясувати сутність способів та засобів захисту права власності;
- визначити значення речово-правових та зобов'язально-правових способів захисту права власності в сучасних економічних умовах;
- дослідити критерії диференціації цивільно-правових способів захисту права власності;
- розкрити зміст способів захисту права власності;
- висвітлити особливості превентивних способів охорони права власності;
- дослідити проблеми правозастосовної діяльності у сфері захисту права власності з метою виявлення наявних проблем, суперечностей та запропонувати шляхи їх розв'язання;
- проаналізувати правові наслідки порушення суб'єктивного права власності;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства у сфері захисту права власності.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із захистом права власності.

Предметом дослідження є захист права власності в цивільному праві.

Методи дослідження. У ході роботи над дисертацією було застосовано комплекс методів наукового пошуку. Зокрема, за допомогою *діалектичного методу* виявили в нормах чинного законодавства та судовій практиці суперечності, прогалини, аналіз яких слугує джерелом розвитку даного інституту, а також з'ясували шляхи і способи розв'язання цих суперечностей

(підрозділи 1.2, 2.4). За допомогою *методу системно-структурного аналізу*, з врахуванням нових економічних реалій диференціюємо цивільно-правові способи захисту права власності залежно від правових наслідків їх застосування (підрозділ 1.2). *Історико-правовий метод* дав змогу встановити закономірності та тенденції розвитку захисту права власності в цілому та окремих його елементів (підрозділ 1.1). Використовуючи *логіко-юридичний метод наукового пізнання*, обґрунтовуємо усі висновки, яких доходимо у процесі дисертаційного дослідження, а також за допомогою цього методу формуємо та розкриваємо юридичні поняття (підрозділи 1.1, 2.2, 3.2). Застосовуючи *метод порівняльно-правового аналізу*, з метою запозичення досвіду у різних країнах для з'ясування, які з норм доцільно імплементувати у чинне законодавство України, порівняли основні положення захисту права власності за законодавством України та інших країн, а також порівняли способи захисту права власності з іншими видами компенсаційних правовідносин (підрозділи 1.2, 3.2).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є одним з перших комплексних науково-теоретичних і практичних досліджень способів захисту права власності в умовах сучасних реалій.

За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку концептуальних положень, що характеризуються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення, а саме:

вперше:

– встановлено, що вимога про заборону вчинення певних дій чи зобов'язання на їх вчинення для запобігання порушення права власності слід розглядати як превентивний спосіб його захисту;

– обґрунтовано, що у випадках, передбачених законом, коли визнання права власності є необхідним як правопідтверджуючий юридичний факт, при відсутності матеріального спору, визнання права власності має здійснюватися через встановлення юридичного факту, що має юридичне значення в порядку окремого провадження;

– доведено, що захист права власності у разі його оспорювання здійснюється лише у випадках відсутності формально-юридичного документального підтвердження існування цього права;

– встановлено, що відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності належать за своєю правовою природою до зобов'язально-правових способів захисту права власності.

удосконалено:

– позицію, відповідно до якої рішення суду про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном не повинно мати одноразовий характер виконання і при наступному тотожному порушенні цього ж права, встановленого рішенням суду, повинно виконуватись у разі виникнення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном;

– положення щодо доцільності застосування інституту набуття права власності за давністю володіння у разі невжиття власником заходів відновлення свого володіння, після спливу строку позовної давності;

– теоретичне обґрунтування, що у разі визнання незаконним правового акта, що порушує право власності з винесенням судового рішення про відшкодування власнику завданих збитків, необхідно передбачити у Законі України «Про Державний бюджет України» статтю видатків, якщо держава є відповідачем у справі;

дістали подальшого розвитку:

– позиція стосовно співвідношення термінів «способи захисту права власності» та «засоби захисту права власності». Визначено, що при порушенні або оспорюванні права власності за доцільне використовувати ці терміни в певній конструкції, а саме: «способи захисту права власності» реалізуються через конкретні засоби, оскільки специфіка вищезгаданого захисту полягає у застосуванні таких юридичних засобів, які забезпечують у певний спосіб усунення перешкоди у здійсненні права власності та відновлення майнового

становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи;

– теза про необхідність встановлення чітких критеріїв визначення моральної шкоди, завданої власнику порушенням його права. Встановлено, що моральна шкода полягає у психічному дискомфорті, якого фізична особа зазнала у зв'язку із порушенням її права власності, що призвело до втрати або пошкодження певного майнового блага.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені у дисертаційній роботі положення, висновки і пропозиції використані та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальших наукових досліджень з проблем захисту права власності;

– *сфері правотворчості* – для вдосконалення законодавчих і підзаконних актів, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з захистом права власності та використання в якості допоміжних матеріалів щодо організації семінарів, круглих столів з актуальних проблем при порушенні або оспорюванні права власності та його захисті;

– *сфері правозастосовної діяльності* – для одноманітного застосування положень цивільного права при розгляді судами загальної юрисдикції і господарськими судами спорів, пов'язаних із захистом порушених конституційних прав власників;

– *навчальному процесі* – при підготовці підручників та навчальних посібників з цивільного права, спецкурсів, а також у процесі викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Актуальні проблеми цивільного права», «Актуальні проблеми права власності», «Господарське право», «Актуальні проблеми господарського процесу» (довідка про впровадження результатів Тернопільського національного економічного університету від 14 лютого 2012 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на наступних міжнародних та всеукраїнських

науково-практичних конференціях: X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 2008 р.); V Міжнародній науково практичній конференції «Ключевые проблемы современной науки – 2009» (Болгарія, м. Софія, 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Научная мысль информационного века» (Польща, м. Перемишль, 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Дні науки-2011» (Чехія, м. Прага, 2011 р.); XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 2012 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено у дванадцяти публікаціях, п'ять з яких у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань, затверджених МОН України, одна у зарубіжному фаховому виданні, п'ять у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях та одна стаття в іншому друкованому виданні України, що додатково відображає результати дослідження.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1 Загальна характеристика захисту права власності в цивільному праві України

Захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів фізичних осіб, юридичних осіб, а також державних органів та органів місцевого самоврядування розглядається законодавцем та юридичною наукою як найбільш важлива гарантія їх реального здійснення. Такий захист є основним видом діяльності судових та адміністративних органів в сфері розгляду і вирішення цивільних та інших спорів. Правовою основою їх діяльності, а також підставою застосування правового захисту є ст. 55 Конституції України, за якою права і свободи людини захищаються судом. При цьому, кожен має право після використання всіх національних способів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, а також має право будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Отримавши своє закріплення у Конституції України, принцип судового захисту прав деталізується у галузевому законодавстві. Зокрема, регламентовано підстави правового захисту, форми та способи захисту, особливості захисту тих чи інших прав (груп прав) та охоронюваних законом інтересів. У цивільному законодавстві не тільки конкретизовано способи захисту цивільних прав та інтересів, але й передбачено цілу низку додаткових гарантій належного здійснення прав, наприклад самозахисту.

З огляду на предмет даного дисертаційного дослідження очевидно, що інтерес становитимуть як раз речово-правові та зобов'язально-правові способи захисту права власності. Правових підстав для виділення останніх та їх

комплексного дослідження більш ніж достатньо. Це ст. 13 Конституції України [119, с.66] ст. 16 ЦК України [304, с.480] ст. 386 ЦК України і низка положень спеціальних законодавчих актів. Перш ніж розглянути власне питання захисту прав на зазначений об'єкт, слід визначитись з питаннями методологічного характеру: розмежування понять «охорона» та «захист», з'ясувати сутність права на захист та правовідносин щодо захисту загалом. Поняття «охорона» і «захист» цивільних прав та інтересів пов'язані настільки тісно, що в літературі вони досить часто зливаються або їх розмежування проводиться надто нечітко, що не дозволяє скласти уявлення про кожне з них як окрему правову категорію [95, с.218].

У правовій науці вже тривалий час ведеться дискусія про співвідношення зазначених категорій. Дослідники питання співвідношення юридичних категорій охорони та захисту права власності зазначали, що це питання суто теоретичне, істотно не впливає на реалізацію права власності, проте цілком можливо розглядати охорону та захист права власності як два окремі комплекси дій. Зокрема, при цьому вказується, що коли порушення є лише ймовірним, то вжиті особою заходи правового чи технічного характеру охоплюються поняттям «охорона». Але якщо у власника прав є достатньо підстав вважати, що його право буде порушене чи є реальна загроза такого порушення, вжиті запобіжні заходи охоплюються поняттям «захист» [115, с.15].

Згідно даних тверджень слід вважати охорону правовим способом, що попереджає його порушення, а про захист – як про такий, що настає у разі його порушення і тягне за собою відновлення відповідного майнового права.

Досить часто допускається підміна категорій охорони та захисту й у законодавчих актах. Прикладом, зокрема, може бути ст. 1 Закону України «Про страхування» [206, с.50]. Страхування як таке визначається через поняття виду цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків). Натомість цілком очевидно, що ці події можуть й не настати (здебільшого й не настають, адже в такому випадку діяльність зі страхування була б позбавлена сенсу), а

договір страхування все ж таки укладається, виконується сторонами й припиняється у регулятивному режимі.

Деякі автори співвідносять юридичні категорії охорони та захисту права власності за допомогою стадій існування суб'єктивного цивільного права. Так, вважається, що призначенням правової охорони є регулювання суспільних відносин на першому етапі та визначення заходів з охорони конкретного суб'єктивного права на другому етапі, а сама можливість захисту цього права і конкретне його здійснення є одним з чинників правової охорони, а правовий захист – лише результат реалізації особою права на захист[191].

Існує точка зору, що поняття захисту права власності є ширшим за поняття охорони такого права. При цьому мотивування такої позиції полягає в аналізі сутності й об'єму можливостей, які надають охорона і захист: якщо перша зводиться лише до недопущення порушення прав, то другий, крім того, також включає оборону від посягання на права, що надає ширший обсяг правомочностей [143, с.217-231].

Проте, існує й прямо протилежне твердження: поняття охорони є ширшим за поняття захисту права власності, згідно якого поняття «захист права власності» є більш вузьким у порівнянні з терміном «охорона права власності» та охоплюється змістом останнього. Так, О.П. Сергєєв зазначає, що охорона цивільних прав включає «...всю сукупність заходів, що забезпечують нормальний хід реалізації прав, до яких відносяться заходи не тільки правового, але й економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, спрямовані на створення необхідних умов для здійснення суб'єктивних прав. Що стосується власне правових заходів охорони, то до таких відносяться всі заходи, за допомогою яких забезпечуються як розвиток цивільних правовідносин в їх нормальному непорушеному стані, так і відновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів[45,с.266]». Одночасно О.П. Сергєєв виділяє охорону у вузькому розумінні, включаючи в неї «сукупність лише тих передбачених законом заходів, що спрямовані на відновлення чи визнання цивільних прав та захист інтересів при їх порушенні чи оспорюванні

[45, с.266]». Подібну охорону у вузькому розумінні він й іменує захистом.

На думку О.Е. Шерстобітова більш обґрунтованим є не виділяти охорону у вузькому розумінні, а використовувати термін «захист», як такий, що найбільш точно відповідає суті проблеми[308, с.35]. Досить близькою до згаданої точки зору є позиція Е.П.Гаврилова[36, с.217], Р.Б.Шишки[313, с.247], М.К.Галянтича[38, с.20], яка розділяється й нами, та зводиться до того, що охорона права власності – це встановлення загального правового режиму, а захист права власності – це заходи, що застосовуються у випадках, коли право власності порушене, оспорене чи невизнане.

Підсумовуючи позиції науковців з питання співвідношення понять охорони і захисту суб'єктивних прав, виділяємо такі групи поглядів: (а) це одне і те ж саме, але водночас різне суб'єктивне право; (б) це різні стадії існування суб'єктивного цивільного права; (в) це коли суб'єктивне право охорони є ширшим за право на захист; (г) навпаки, право на захист є ширшим і охоплює своїм обсягом право охорони.

Незважаючи на таке розмаїття позицій, усі вони ґрунтуються на фактично тотожному вихідному посиланні: за допомогою як охорони, так і захисту права власності особі дозволяється належним чином його реалізувати, а у випадку порушення – відновити право або свій майновий стан. Мабуть, саме це й стало підставою для висновку, що характер відмінностей між висловленими підходами до понять охорони та захисту в будь-якому випадку не дозволяє вважати захист прав самостійним правовим явищем відносно охорони прав [153, с.10].

Проте ми вважаємо за доцільне розглянути співвідношення цих двох правових категорій крізь призму об'єктивного та суб'єктивного права. Норми об'єктивного права регулюють правовідносини щодо права власності, визначаючи їх зміст та обов'язки сторін, а суб'єктивне право є способом досягнення можливостей і реалізації права на захист при порушенні права власності. Саме за допомогою об'єктивного та суб'єктивного права особа реалізує своє право на охорону права власності при його непорушності та на

захист – при його порушенні. На наш погляд, суб'єктивне право на захист права власності тісно взаємопов'язане з об'єктивним правом на охорону права власності, адже ті або інші юридичні права суб'єктів, що, власне, і становлять сутність суб'єктивного права, формулюються у чинних юридичних нормах, тобто в об'єктивному праві. Отже, суб'єктивне право на захист права власності не може виникнути без об'єктивізації у нормах об'єктивного права на охорону права власності. Метою і призначенням існування норм права (об'єктивного права на охорону права власності) врешті-решт є правове регулювання суспільних відносин, а також забезпечення цього регулювання відповідним правовим механізмом, а правове регулювання в свою чергу здійснюється через право на захист права власності. Тому підсумовуючи робимо висновок про те, що доцільно вживати правову категорію «охорона права власності» у правовідносинах на об'єктивному рівні та «захист права власності» - на суб'єктивному.

Наступним питанням, яке потребує з'ясування, є момент виникнення права на захист. Моментом виникнення права на захист права власності, а точніше правовідносин щодо його захисту, слід вважати певний юридичний факт, яким може бути порушення права, в тому числі оспорювання цього права чи посягання на нього. Саме з цього моменту в уповноваженій особі виникає можливість вимагати від правопорушника вчинення відповідних дій [25, с. 5-14] . Підсумовуючи проведений аналіз правової природи захисту права власності, слід зробити такий висновок: захист права власності є самостійним суб'єктивним правом, яке виникає в момент його порушення або оспорювання, що проявляється в активних діях суб'єкта щодо конкретного порушеного чи оспорюваного права власності. При цьому, саме право на захист потрібно розуміти як передбачену нормами права або договору можливість уповноваженої особи реалізувати заходи правоохоронного характеру визначеним способом.

З'ясувавши загальнотеоретичні питання захисту та права на захист, а також сформувавши методологічну основу подальшого дослідження,

спробуємо проаналізувати сутність та правову природу правовідносин щодо захисту права власності. Юридичним фактом, який породжує дані правовідносини є правопорушення. Не будемо вдаватися до переліку дій, які вважаються правопорушенням права власності, оскільки це не є предмет даного дослідження, а лише зазначимо, що саме цей факт зумовлює те, який спосіб може бути застосований, та інші аспекти механізму реалізації права на захист. Виявлення особливостей правовідносин щодо захисту було б неповним без дослідження їх структури. Як відомо, традиційні погляди на дане питання зводяться до виокремлення у складі правовідносин трьох елементів: суб'єкта, об'єкта і змісту (прав і обов'язків суб'єктів) правовідносин [93].

Одним з основних елементів правовідносин щодо захисту права власності є об'єкт. Питання теорії об'єктів у цивільному праві є одним із найбільш суперечливих питань, починаючи з того, що розуміти під самим поняттям «об'єкт», і завершуючи віднесенням тих чи інших благ, прав до об'єктів цивільного права. На думку С.Ф. Кечекьяна, термін «об'єкт права» не може бути застосований ні до об'єктивного права, ні до правовідносин; мова може йти лише про об'єкт суб'єктивного права, який автор визначає як об'єкт правового панування управомоченої особи [102, с.137-138]. Цивілістична наука має чимало прикладів подібних висловлювань. Не дивлячись на існування різних теорій в доктрині, вбачається, що остаточне слово у будь-якому випадку залишається за законодавцем. А тому, в якості методологічної основи правильно буде використовувати позицію ЦК України, ст. 177 якого до об'єктів цивільних прав відносить речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Загалом підсумовуючи зробимо висновок, що у правовідносинах щодо захисту права власності об'єктом дослідження будуть речі, у тому числі гроші, цінні папери, інше майно та матеріальні блага, щодо яких можуть виникати, змінюватися та припинятися цивільні правовідносини. Предметом такого захисту виступають безпосередньо права на вищезазначені об'єкти. Саме права

можуть бути порушені з боку інших осіб, і саме щодо них цивільним законодавством передбачено низку способів, якими особа може захистити свої порушені чи оспорювані права та охоронювані законом інтереси.

Наступним елементом правовідносин щодо захисту права власності є суб'єкт. Суб'єктами правовідносин щодо захисту права власності є: з одного боку — особи, які наділені правами власності щодо об'єкта, і які на підставі норм права уповноважені вимагати захисту порушених суб'єктивних прав; з іншого боку – особи, неправомірними діями яких порушено суб'єктивні права на об'єкти власності.

Не менш важливим елементом правовідносин щодо захисту права власності є зміст – суб'єктивні права та кореспондуючі їм обов'язки. Своєрідність змісту правовідносин щодо захисту права власності полягає у тому, що після їх виникнення, тобто після порушення прав встановлюється правовий зв'язок відносного типу. У таких правовідносинах з'являється конкретний носій обов'язку, який зобов'язаний відновити порушене право, що за своєю суттю є результатом застосування способів захисту. Не вдаючись у детальний аналіз категорії суб'єктивне право та обов'язок, зазначимо лише, що у правовідносинах щодо захисту права власності суть права полягає у заснованій на способі захисту вимозі припинити порушення прав. Порушенням права слід визнати дію чи бездіяльність, яка перешкоджає нормальній реалізації суб'єктом належних йому прав на підставі правовстановлюючих документів, а також закону чи договору. Порушення прав у відносних правовідносинах знаходить прояв у тому, що зобов'язана особа не виконує або неналежним чином виконує свої обов'язки за договором. У абсолютних правовідносинах дії з приводу порушення прав полягають у неправомірному використанні відповідного об'єкту та/або створенні перепон у здійсненні суб'єктивного права. Оспорювання права знаходить прояв у запереченні належності права уповноваженій особі, або у здійсненні певних дій, які нівелюють існування такого права.

Таким чином, визначивши кваліфікаційні ознаки правовідносин щодо

захисту права власності слід зазначити наступне: дані правовідносини – це врегульований нормами цивільного права правовий зв'язок між суб'єктом права власності та іншою особою, який виникає у зв'язку з порушенням таких прав, і втілюється у застосуванні передбачених нормами права способів захисту.

Захист права власності має своєю метою відновлення порушеного права та припинення дії, яка порушує право. Правовідносини щодо захисту права власності свій прояв знаходять у використанні управомоченим суб'єктом передбачених законодавством способів захисту, вибір яких повністю залежить від мети захисту. Однак, перш ніж перейти власне до окремих видів способів, розглянемо, що ж таке способи захисту. Термінологічна єдність з цього питання відсутня. Передусім йдеться про різночитання у розумінні категорій «способи», «засоби» та «міри» захисту. Досить часто вони (особливо перші дві) розглядаються як цілком тотожні, які навіть можуть визначатися одна через одну [128, с.2].

Певною мірою такий підхід базується на лінгвістичному аналізі термінів, адже лексичне значення слів «спосіб» та «засіб» є в цілому аналогічним – дія, прийом, знаряддя, які дають змогу щось зробити, чогось досягти [28, с.420, 1375].

У тлумачних словниках терміни "засоби" та "способи" визначені так.

Засіб – прийом, спосіб дій; пристосування для здійснення якої-небудь діяльності [273, с.85].

Спосіб – 1) напрям, характер дій, метод, засіб для здійснення, досягнення чогось; 2) особливість, манера виконання чого-небудь; встановлений порядок чогось [273, с.252]. Аналогічні визначення можна зустріти і в деяких інших тлумачних словниках [272, с.124,376].

Отже, як бачимо, тлумачні словники не дають однозначної відповіді на співвідношення зазначених термінів. Однозначно різним є юридичний зміст цих понять. Тому просто спростити дані поняття в юридичній площині, де вимагається максимальна точність категоріальних формулювань, видається

неправильним. У цьому досить легко переконатися, якщо розглянути поняття способів захисту права власності через призму загальнотеоретичної категорії правових засобів. Останні, у свою чергу, у теорії права визначаються здебільшого як юридичні інструменти, за допомогою яких певні суб'єкти права задовольняють свої інтереси та забезпечують досягнення поставлених цілей [271, с.621], або, ширше, як інструментально-функціональна площина усіх без винятку правових явищ, в якій вони виражають й реалізують силу права [3, с.349-351].

Більш раціональними, на наш погляд, є догматичні конструкції, що розмежовують поняття «способів» та «засобів» захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів, включаючи їх як окремі самостійні елементи до структури механізму юридичного захисту [23, с.33]. Разом з тим й такий підхід у різних вчених виражає лише концептуальну єдність поглядів, яка у питанні визначення природи способів захисту поступається місцем значному розмаїттю думок та позицій, котре, тим не менш, можна звести до п'яти основних підходів.

1. Спосіб захисту як вид вимоги [154, с.124]. Цей підхід являє собою способи захисту цивільних прав видами матеріально-правових вимог, які може заявити особа в суді. Дана позиція є актуальною до теми нашого дослідження, оскільки вона пристосована лише для характеристики передбачених ст. 16 ЦК України та іншими нормами цивільного законодавства способів захисту цивільних прав судом і не прояснює питання щодо природи способів юрисдикційного та неюрисдикційного захисту.

2. Спосіб захисту як матеріально-правовий захід. За цією позицією способи захисту цивільних прав – це закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушеного (оспороного) права та вплив на правопорушника [264, с.37]. При цьому окремими авторами вводиться образне уточнення, що способи захисту слід розглядати як безпосередню мету, якої прагне суб'єкт захисту, на відміну від засобу захисту, що є знаряддям юридичного впливу для досягнення

такої мети [233, с.122]. Цей підхід достатньо адекватно відображає поняття способу захисту, якщо не зважати на визначення його через категорію «заходу», що сама є неоднозначною і потребує визначення. Крім того, питання щодо безпосередності мети захисту є достатньо спірним у кожному конкретному випадку, оскільки управнена особа в процесі захисту може взагалі мати декілька цілей різного спрямування, ступеня важливості та взаємозалежності.

3. Спосіб захисту як порядок відновлення права [293, с.257]. Зустрічається визначення способу захисту суб'єктивного цивільного права як визначеного законом порядку забезпечення відновлення (визнання) порушених прав і одночасного правового впливу на порушника з метою відновлення порушеної майнової і немайнової сфери.

4. Спосіб захисту як належна дія порушника [1, с.789]. Деякі дослідники сприймають спосіб захисту суб'єктивних прав та законних інтересів як дію, до вчинення якої чи до утримання від вчинення якої примушується правопорушник. Такий підхід, щоправда, не узгоджується навіть із прямими приписами закону. Справді, визнання правочину недійсним визначене законом як спосіб судового захисту, але його застосування як такого іррелевантне щодо будь-яких дій, які може здійснити відповідач по справі.

5. Спосіб захисту як дія суб'єкта захисту [31, с.18]. Нарешті, спосіб захисту визначається також як законна дія суб'єкта захисту (потерпілої особи чи юрисдикційного органу), безпосередньо спрямована на захист суб'єктивного цивільного права чи законного інтересу. При цьому спосіб захисту протиставляється засобу захисту – волевиявленню про застосування способу захисту. Такий підхід також не позбавлений недоліків, адже до нього може бути повною мірою застосоване вищенаведене заперечення щодо спірності поняття безпосередності спрямованості тих чи інших дій суб'єкта захисту.

Як вбачається, кожен з охарактеризованих підходів до визначення загального поняття способу захисту права власності визначає його лише в окремому аспекті. Спосіб захисту права власності є багатоплановим

явищем, яке, на нашу думку, можна найбільш адекватно виразити через категорію юридичної конструкції. Загальнотеоретичні здобутки у вивченні юридичних конструкцій як правового явища вказують, що юридична конструкція може розглядатись, щонайменше, у таких аспектах: як метод пізнання прав та правовідносин, як засіб юридичної техніки, як засіб тлумачення норм права [305, с.151].

В окресленому ракурсі спосіб захисту права власності може бути визначений як правозахисна за спрямованістю юридична конструкція – система законних (визначених чи допущених законом) дій суб'єктів захисту (управнених осіб та/або юрисдикційних органів) та матеріально-правового юридичного ефекту цих дій (тобто виникнення, зміни чи припинення відповідних прав та обов'язків), яка дозволяє тим чи іншим чином попередити, усунути чи компенсувати наслідки порушення чи оспорювання права власності.

Натомість поняття правових способів права власності постає як загальне, таке, що відображає інструментальний аспект будь-якого правового явища. Адже саме будь-яке правове явище (від права в цілому до найелементарнішої юридичної конструкції) може на тому чи іншому рівні (окремого суб'єкта, групи суб'єктів, іншої спільноти, суспільства в цілому) слугувати способом вирішення тих чи інших соціальних завдань. Схожим чином дозволяє підходити до визначення поняття засобів захисту не тільки вітчизняна правова теорія, але й практика міжнародних юрисдикційних органів. Так, поняття «засіб правового захисту», яке використовується у ст. 13 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, трактується вченими та практикою Європейського суду з прав людини найширшим чином – як будь-який засіб підтвердження або відновлення будь-якого права [40, с.439-443].

Термінологічні розбіжності у наведених випадках є незначними, проте законодавство потребує однаковості, оскільки застосування в законодавстві різних термінів щодо одного і того ж правового явища (поняття) створює труднощі у їх тлумаченні, знижує рівень законодавчої техніки [110, с.49-59]. Тому при порушенні або оспорюванні права власності вважаємо за доцільне

використовувати ці терміни в певній конструкції, а саме: «способи захисту права власності» реалізуються через конкретні засоби, оскільки специфіка вищезгаданого захисту полягає у застосуванні таких юридичних засобів, які забезпечують у певний спосіб усунути перешкоди у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи. Саме тому ми будемо використовувати термін "спосіб" для позначення дій, що можуть бути здійснені особою, як суб'єктом цивільного права, для захисту свого порушеного права власності.

В цивільному законодавстві України, як і в законодавствах інших країн, питання захисту прав розкриваються в аспекті застосування тих чи інших способів захисту. Разом з тим, норми про загальні положення щодо їх застосування (підстави, предмет, сфера застосування) у законодавствах відсутні. У науці цивільного права сформувалось декілька поглядів на поняття способу цивільно-правового захисту. Так, наприклад, Т. І. Іларіонова, характеризуючи цивільно-правовий захист, вказує, що такий захист представлений у формі спеціальних заходів чи їх сукупності, спрямованих на припинення конкретних порушень, відновлення порушених інтересів чи забезпечення умов їх задоволення в інших формах [90]. Г. Я. Стоякін способи захисту називає мірами (заходами) захисту і визначає останні, як заходи правового впливу, які застосовуються до зобов'язаного суб'єкта незалежно від вини і спрямовані на захист суб'єктивного права чи правопорядку шляхом відновлення майнових чи особистих немайнових благ уповноваженого суб'єкта або шляхом попередження дій, які порушують це право [265, с.18]. Інші вчені способи захисту розглядають як матеріально-правові чи юрисдикційні дії, спрямовані на усунення перепон на шляху здійснення суб'єктами своїх прав чи припинення правопорушення, відновлення становища, яке існувало до правопорушення [31, с.18].

Аналізуючи наведені думки, висуваємо свій авторський підхід до даної проблеми. Право власності перебуває постійно під охороною (об'єктивне

право) до тих пір поки воно не буде порушене. З моменту реалізації (активних дій суб'єкта) права на захист правовідношення переходить в площину суб'єктивного права, тобто реалізації способів захисту права власності за допомогою конкретних засобів, з метою відновлення порушених прав та припинення дії, що порушують такі права.

1.2 Класифікація цивільно-правових способів захисту права власності

Значення власності на сучасному етапі розвитку України важко переоцінити. Однак непоодинокими є випадки, коли особи вимушені захищати свої права, зокрема право власності. Суб'єкти цивільного права, можуть скористатись цивільно-правовими способами захисту права власності. Загально визнаним є сформульоване свого часу О.С.Іоффе розуміння захисту права власності як сукупності тих цивільно-правових засобів, які застосовуються у зв'язку зі скоєнням правопорушень проти відносин власності [94, с.472-473]. ЦК України у Гл. 29 передбачає конкретні правові засоби, якими може скористатись власник у разі порушення його суб'єктивного права власності [302, с.356]. Але очевидно, що цей перелік не є вичерпним. Неоднозначним є й перелік способів захисту, наведених у ст. 16 ЦК України, адже, як зазначає Ю.Сульженко, з позиції теорії права у законодавчому переліку змішуються близькі, але не тотожні поняття – спосіб і форма захисту цивільних прав [268, с.27].

В юридичній літературі немає єдиної думки щодо диференціації цивільно-правового захисту права власності. Тому ми хочемо запропонувати розглянути декілька критеріїв диференціації цивільно-правового захисту права власності, це - форма, засіб та спосіб.

В літературі також зустрічається думка, згідно з якою виділяють позовну і непозовну форми захисту права власності. При цьому під позовною розуміється така форма захисту, яка реалізується в рамках судових процедур, а непозовна передбачає захист в порядку адміністративної процедури [67, с.42-44]. На наш погляд, такий підхід зосереджений на процесуальному аспекті захисту і не охоплює цілої низки заходів матеріально-правового характеру, які реалізуються уповноваженими суб'єктами без звернення до судових чи адміністративних органів (наприклад, самозахист).

Найбільш поширеним у науковій літературі щодо форм захисту є погляд, де виділяється судова форма (захист прав судами загальної юрисдикції та третейськими судами) та спеціальна форма, яка реалізується адміністративними органами. Більш аргументованою видається позиція М. К. Треушнікова, який щодо питання співвідношення понять «форма» і «спосіб» зазначає: «спосіб захисту права – категорія матеріального (регулятивного) права, а форма – це визначена законом діяльність компетентних органів щодо захисту прав, з'ясування фактичних обставин, застосуванню норм права» [276, с.20]. Однак і таке розуміння досліджуваних понять не вносить ясності у вирішення питання. Оскільки знову ж таки не зрозуміло, яке місце відводиться такому заходу як самозахист при порушенні або оспорюванні права власності. З врахуванням сказаного, робимо висновок, що форми захисту поділяються наступним чином: 1) захист, здійснюваний компетентними органами — юрисдикційний захист (в рамках якого слід виділяти судовий захист та захист в порядку адміністративних процедур); 2) захист, який реалізується самим суб'єктом права на захист — позаюрисдикційний захист (заходи оперативного впливу, самозахист). Подібний поділ форм захисту був запропонований О. П. Сергєєвим [45, с.242-243] і сьогодні набув широкого поширення. Однак в сучасних умовах такий підхід може бути дещо скоригований, оскільки у ньому не відображено захисту прав третейськими судами. Диференціальним критерієм має бути те, хто безпосередньо здійснює заходи захисту: уповноважена особа, чи з її ініціативи інші уповноважені нормою права

суб'єкти. Видається, що таке уточнення найбільш точно відображає динаміку сучасного законодавства і максимально охоплює суб'єктний склад правовідносин захисту. Таким чином, залежно від суб'єкта, який здійснює охоронну функцію, форми захисту можна поділити на форми, в межах яких захист здійснюється компетентними органами, та форми, в межах яких захист здійснюється самими суб'єктами. При цьому, в рамках першої форми потрібно виділяти захист у судовому порядку, адміністративному порядку та порядку третейського судочинства, а в рамках другої – самозахист, та заходи оперативного впливу.

Стаття 19 ЦК України передбачає, що особа має право на самозахист свого цивільного права від порушень і протиправних посягань. Це певна новизна, оскільки радянське законодавство не містило жодних норм самозахисту, існували виключно норми, які опосередковано припускали право особи на активні дії, якщо вона перебуває у стані необхідної оборони або у стані крайньої необхідності (ст. ст. 444, 445 ЦК УРСР 1963 року). Важливим є те, що формулювання статті не обмежує способів здійснення самозахисту права власності, а лише зазначається, що способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. З даного формулювання видно, що за змістом ЦК України самозахист не можна віднести до способів захисту права власності, а потрібно застосовувати до форм, що повністю відповідає існуючим доктринальним напрацюванням. Самі ж способи самозахисту права власності можуть обиратися особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства і відповідати змісту правовідношення, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Недоліком даної статті вважаємо назву згадуваної статті, оскільки згідно неї захищаються тільки цивільні права, а не зачіпаються інтереси особи, хоча зміст статті наголошує, що самозахист повинен не суперечити моральним засадам суспільства, що є внутрішнім проявом зацікавленості особи. Позитивним є конституційність норми, адже інститут самозахисту прав

повністю відповідає положенням ст. 55 Конституції України, згідно з якою кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. ЦК України не містить чіткого переліку заходів самозахисту як в речових так і в зобов'язальних правовідносинах, що пояснюється широким колом їх можливих порушень. Частина 2 зазначеної статті містить наступне положення: застосування конкретних способів самозахисту має відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

В залежності від механізму захисту права власності, якому відводиться порядок реалізації особою права на захист та під яким необхідно розуміти організаційно-правову форму реалізації захисних способів та процедури дій особи, право власності якої порушено, науковці поділяють цивільно-правові форми захисту права власності на :

а) легітимовані

- судові ;
- адміністративні ;

б) самоврядні (диспозитивні, приватні, тобто такі, що здійснюються власниками самотужки без звернення до суду в порядку самозахисту) [267, с.64].

Досить поширеними є класифікації щодо засобів захисту права власності. Так, Є.О.Харитонов серед засобів захисту права власності виділяє речово-правові; зобов'язально-правові; такі, що впливають із різних інститутів цивільного права та вимоги до органів державної влади й управління про захист інтересів власника від правомірного або неправомірного втручання [298, с.246]. Схожу класифікацію надає Є.О.Суханов. Він виділяє речово-правові, зобов'язально-правові, інші та позови до державних органів про заперечення законності їх індивідуальних або нормативних рішень, що порушують право власності [270, с.209-210]. Пізніше дана класифікація була уточнена, складовими якої є: 1) класичні речово-правові; 2) зобов'язально-правові; 3)

особливі; 4) позови до публічної влади; 5) позови про компенсацію у зв'язку з припиненням права власності за рішенням публічної влади [269, с.611].

О.П.Сергєєв поділяє цивільно-правові засоби захисту на речово-правові, зобов'язально-правові та засоби, що випливають із різних інститутів цивільного права і не належать ні до речових, ні до зобов'язальних [247, с.46].

О.Мірошник та Т.Присяжнюк виділяють такі види позовів (засобів), спрямовані на захист власності:

1) про визнання права власності на майно, витребування його з чужого незаконного володіння та від добросовісного набувача у передбачених законом випадках або відшкодування його вартості чи усунення інших порушень прав власника;

2) про визначення порядку володіння, користування і розпорядження майном, що є спільною власністю;

3) про поділ спільного майна або виділ з нього частки;

4) про визнання недійсними угод про відчуження майна чи дійсними у випадках, коли одна із сторін повністю або частково виконала угоду, що потребує нотаріального посвідчення, а інша сторона ухиляється від нотаріального посвідчення угоди за рішенням суду, незаконними актів державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження своїм майном;

5) про переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності на частку в ній із порушенням права привілейованої купівлі цієї частки іншим учасникам цієї спільної власності;

6) про передачу у приватну власність майна, якщо за законом воно підлягає відчуженню цій фізичній особі, визнання недійсними угод, укладених із порушенням прав цієї фізичної особи;

7) про виключення майна з опису;

8) про відшкодування шкоди, завданої майну, або збитків, завданих

порушенням права власності, виключаючи неодержані доходи;

9) про інші вимоги, пов'язані з охороною права приватної власності [196, с.68].

Майже аналогічною є класифікація в Постанові Верховного суду України «Про судову практику в справах за позовами про захист права власності» від 22.12.1995 р. № 20 [209].

І.О.Дзера поділяє цивільно-правові засоби захисту права власності на речово-правові, зобов'язально-правові та спеціальні [62, с.48]. Спроби ввести у термінологічний обіг назву "спеціальні засоби захисту" робились і до неї. Так, В.П.Ємельянов, характеризуючи засоби захисту, поділяє їх на загальні та спеціальні. До загальних належать віндикаційний позов, негаторний позов, позов про визнання права власності, а до спеціальних – способи захисту від правомірного чи неправомірного втручання державних органів чи інших організацій, способи захисту у разі несприятливого збігу об'єктивних обставин; зобов'язально-правові; захист права довічного успадкування володіння земельною ділянкою [79, с.16].

І.О.Дзера пішла дещо іншим шляхом: підтримуючи загально визнаний поділ цивільно-правових засобів захисту на речово-правові та зобов'язально-правові, вона додатково виділила третю групу засобів захисту, які не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових, і назвала їх спеціальними [62, с.48].

Деякі інші сучасні науковці також сприйняли ідею відокремлення "спеціальних" способів захисту цивільних прав, щоправда класифікація цих способів дещо інша [109, с.121].

С.Д. Домусчі поділяє цивільно-правові способи захисту права власності на спеціальні та субсидіарні та наголошує, що дана класифікація, є застосовною до захисту права власності від порушень, не пов'язаних із володінням. До спеціальних належать способи захисту права власності, головною метою яких є охорона відносин власності, забезпечення існування, збереження права власності як такого. Виділяє серед них речово-правові спеціальні способи

захисту права власності від порушень, не пов'язаних із володінням, (позов про заборону дій, що порушують право власності; віндикаційний позов; позов про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном; позов про визнання права власності) та інші спеціальні способи захисту (визнання незаконним правового акта, що порушує право власності; відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності). До субсидіарних (супутніх) способів захисту від порушень, не пов'язаних із володінням, відносить універсальні правові способи захисту цивільних прав, а також передбачені цивільним законодавством засоби, які спрямовані на захист інших суб'єктивних цивільних прав, але разом із тим забезпечують і захист прав власника. У свою чергу вони можуть бути поділені на: загальні; договірні та недоговірні [71, с.310-314].

Виходячи з поділу зобов'язання на договірні та недоговірні, зобов'язально-правові способи захисту в свою чергу також поділяються на способи захисту права власності у договірних та у недоговірних зобов'язально-правових зобов'язаннях, що характеризуються властивими лише їм особливостями. Способи захисту у зазначених зобов'язаннях можуть різнитися між собою, але всі вони виконують головну функцію – захисту відносин власності.

Речово-правові способи захисту спрямовані на захист суб'єктивного права власності як абсолютного цивільного права фізичних чи юридичних осіб, які на момент порушення права не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних відносинах із порушником з приводу спільного майна. Характерними ознаками таких способів є те, що вони покликані захистити право власності, а також інше речове право на майновий об'єкт, що є індивідуально визначеним і зберігся в натурі [80, с.365]. Що ж до зобов'язально-правових способів, то вони мають на меті захист інтересів власника як учасника зобов'язальних відносин і розраховані на випадки порушення цих прав особою, яка перебуває із власником чи іншим носієм

цивільного права в договірних чи інших зобов'язальних правовідносинах. Зобов'язально-правові засоби визначаються відносним характером взаємовідносин сторін, а також тим, що об'єктом захисту можуть бути будь-які речі та майнові права [80, с.365].

Найбільш дослідженими в юридичній літературі є речово-правові способи захисту права власності. Але здійснити захист права власності в судовому порядку без подання позовів, які можуть містити різні позовні вимоги практично не можливо. Оскільки основою нашого дослідження є юрисдикційний захист права власності, розглянемо речово-правові позови як засоби захисту права власності. Вони пред'являються в першу чергу для захисту права власності, а також прав законних володільців. Речово-правовими засобами захищаються права осіб, що утримують у себе майно на підставі відповідних договорів або закону. Так, наймачі, орендарі (глава 58 ЦК України), управителі (глава 70 ЦК України), користувачі за договором позички (глава 60 ЦК України) мають такі ж можливості пред'явлення речових позовів, як і власники, бо вони є законними володільцями майна, одержаного за договором із власником. Управитель спадщини, управитель майном підопічного або майном особи, визнаної безвісно відсутньою, також мають право захищати свої права пред'явленням речових позовів, бо їх володіння майном засноване на законі.

Основне, що властиво цим способам захисту прав, це те, що вони спрямовані безпосередньо на захист вказаних прав як прав абсолютних, які не пов'язані з будь-якими конкретними зобов'язаннями. Разом з тим це саме по собі викликає деякі суперечності, породжені самим правом, що захищається, про які вже згадувалося. Це може бути пов'язано із правовим становищем як власника, так й іншої особи, що пред'являє речово-правові позови. Так, не викликає сумніву той факт, що подібні позови законні володільці майна можуть пред'являти третім особам, оскільки стосовно них вони перебувають в абсолютних правовідносинах. У той же час це не стосується відносин з власником майна, з яким названі й інші суб'єкти перебувають у зобов'язальних

правовідносинах. Ми схилиємось до думки, що подібні суперечності слід вирішувати, виходячи з основоположного правила про те, що речові позови виникають як наслідок порушень не просто речових прав, а саме таких речових прав, які існують в абсолютних правовідносинах. Тоді стає зрозумілим, що не тільки власник перебуває із всіма в абсолютних правовідносинах, в яких визначений лише управнений суб'єкт, а зобов'язаних. Разом з тим правове становище цих осіб є своєрідним, оскільки вони перебувають одночасно й у відносних (зобов'язально-правових) із власником майна, а значить, у певному сенсі відповідне право може порушити тільки цей суб'єкт і порушення ці обумовлені договором, який не виконується власником належним чином. У такому разі слід говорити про зобов'язальні позови. Іншими словами, якщо суб'єкти правовідносин чітко визначені й порушення можливі саме з боку конкретного суб'єкта, то на захист права власності пред'являється зобов'язальний позов. Якщо ж подібне порушення можливе з боку будь-якої особи, у тому числі й власника, – це повинен бути речовий позов.

Речово-правові способи захисту права власності спрямовані або на відновлення права володіння, користування і розпорядження майном з боку вказаних осіб, або на усунення перешкод чи сумнівів у здійсненні відповідних правомочностей, або на визнання самого права. При цьому слід зазначити, що подібний підхід виходить з природи правомочностей власника, що зводиться до наявності у нього прав володіння, користування і розпорядження майном. Проте останнім часом з огляду на сучасні умови функціонування цивільного права обгрунтовується доведена необхідність виокремлення як мінімум ще однієї правомочності власника – управління, яка не є ані сукупністю трьох, що традиційно виділяються, правомочностей, ані їх тією чи іншою комбінацією [89, с.25]. Речово-правовими позовами можуть захищатися й права невластників (управителів майна), внаслідок чого стає тим більше очевидним, що варто окремо говорити про захист права управителя майна, який не є власником і не здійснює правомочності володіння, користування і розпорядження майном. Це, наприклад, управитель майном підопічного, управитель спадщиною,

управитель за договором управління майном, адже в даних випадках права управителя майна прирівнюються до прав власника стосовно права на захист майна. Ці особи можуть пред'являти саме речові позови на захист своїх прав, коли порушення прав полягає в неможливості здійснювати право на управління майном, суть якого має свої особливості порівняно з традиційною тріадою правомочностей власника.

Щодо другого виду способів захисту права власності, зобов'язально-правових, то вони безпосередньо пов'язані з видами зобов'язань. У науці цивільного права завжди значна увага приділялась класифікації зобов'язань. Величезний вплив на формування сучасної системи зобов'язального права України, зокрема і в питанні класифікації зобов'язань, мало римське право. Свого часу М.М.Агарков зазначав, що Інституції Юстиніана, визначивши поняття зобов'язання і розподіливши зобов'язання на цивільні та преторські, класифікують їх на чотири види: зобов'язання із договорів, ніби із договорів, із делікту і ніби із делікту. Він також вказував, що класифікація зобов'язань у римському праві мала службове значення, була необхідна лише як відомий порядок викладення зобов'язального права, переважно з навчальними цілями і давала змогу висунути на перше місце як основний вид договірні зобов'язання, а потім – деліктні [2, с.89]. У ЦК 1963 р. була втілена класифікація зобов'язань, проведена за комбінованим критерієм і запропонована ще М.В.Гордоном [41, с.66]. Як зазначає В.Ігнатенко, часто класифікацію зобов'язань починають з найбільш поширених договірних, але правильнішим є починати систематизацію зобов'язань із класифікації не договорів, а зобов'язань [97, с.7]. Отже, спочатку необхідно розділити зобов'язання на договірні та недоговірні (позадоговірні), а потім продовжувати розробляти класифікацію кожної із названих підсистем [162, с.121].

Проте, як уже зазначалось при розгляді речово-правових способів захисту права власності не можливо захистити право власності в судовому порядку без подання позовів. Зобов'язально-правові позови виникають з підстав порушення умов договорів, а також у деяких інших випадках. Так, наприклад, якщо майна

власника в наявності вже немає, то він може пред'явити вимогу про відшкодування йому збитків у вигляді вартості цього майна. При цьому виникає питання про те, до кого буде пред'явлена ця вимога. Очевидно, у першу чергу має йтися про особу, що володіла цим майном (незаконного його власника). Проте при цьому необхідно розрізняти добросовісного і недобросовісного володільця. Перший, не знаючи про відсутність у нього прав на це майно і знищивши його тим або іншим способом, не підлягає притягненню до відповідальності у вигляді компенсації власнику збитків. Водночас, якщо він знищив річ, дізнавшись про незаконність свого володіння, він буде зобов'язаний компенсувати вартість спірного майна власнику.

Якщо звернутись до статистики, то найчастіше зустрічаються зобов'язально-правові позови, що містять у собі вимоги про захист порушених прав стороною за договором або іншими особами, що виконували договір [263, с.38-43].

Ми ж пропонуємо концептуально новий підхід, згідно якого способи захисту права власності поділити залежно від правових наслідків їх застосування.

Вивчаючи погляди юристів на досліджувану проблему бачимо відсутність єдності думки та вважаємо за доцільне не критикувати жодної з теоретичних класифікацій, а лише зауважити, що кожна з них має свої проблемні місця.

На наш погляд, враховуючи класифікації, існуючі способи захисту права власності можна диференціювати залежно від правових наслідків їх застосування:

речово - правові способи захисту:

- * *витребування майна з чужого незаконного володіння ;*
- * *усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном ;*
- * *визнання права власності;*
- * *визнання незаконним правового акта, що порушує право власності.*

зобов'язально - правові способи захисту :

* способи захисту права власності у договірних зобов'язаннях;

* способи захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях.

Цивільний кодекс України передбачає серед способів захисту права власності вимоги власника, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право або про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Встановлення у цивільному законодавстві такого способу захисту права власності обумовлюється перенесенням центру ваги зі шкідливого результату на більш ранній ступінь, коли протиправне діяння лише створює можливість заподіяння шкоди або коли сама діяльність має небезпечні властивості загрози. Проте існує певна неузгодженість в цивільному законодавстві, адже захист права власності може починатися з моменту його порушення, а згаданий спосіб захисту права власності застосовується відповідно коли тільки виникає загроза порушення права власності. Це є певною проблемою в практиці, оскільки цей спосіб є надзвичайно ефективний, але водночас мало досліджений, адже навіть в нашому варіанті поділу способів захисту права власності ми не можемо його віднести до жодної з груп способів. Вважаємо, що варто законодавцю внести зміни в законодавство і перенести можливість захисту права власності з моменту його порушення на момент виникнення загрози такого порушення. Адже відповідно до ч. 2 ст. 386 ЦК України власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Зміст ч. 2 ст. 386 ЦК України дає змогу віднести зазначений спосіб захисту права власності до своєрідних «превентивних» цивільно-правових способів захисту права власності, спрямованих на попередження завдання шкоди у майбутньому, а відтак вони набувають важливого превентивно-

виховного значення.

Слід вказати на те, що вимоги власника, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право або про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню, недостатньо досліджені в науці цивільного права. Зобов'язання, що виникають унаслідок створення загрози праву власності, привертає до себе увагу незвичністю правової конструкції. Так, у даних правовідносинах відсутні шкідливі наслідки у вигляді завданої шкоди. Невипадково такий вид зобов'язання називають квазіделіктним, оскільки віднесення його до деліктів є умовним через те, що деліктними називають зобов'язання, які виникли внаслідок завдання шкоди. Не з'ясованими повною мірою, зокрема, залишаються підстави виникнення таких вимог. Так, на думку Д. В. Бобрової, до елементів делікту створення небезпеки загрози належать такі юридичні факти: 1) небезпека (загроза) завдання шкоди нематеріальним і матеріальним благам; 2) створення небезпеки (загрози) завдання шкоди внаслідок порушення екологічних норм, норм техніки безпеки; 3) причинно-необхідний зв'язок між створенням небезпеки і небезпекою завдання шкоди[113, с.261]. Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova [289, с.690], М. Р. Габріадзе[35] стверджують, що підставою виникнення зобов'язання є сам факт створення загрози цивільним правам та інтересам інших осіб. Встановлення підстав виникнення зобов'язальних правовідносин у випадку створення загрози дає можливість з'ясувати момент виникнення у кредитора права вимоги до боржника та сприяє більш ефективному захисту суб'єктивних цивільних прав учасників правовідносин.

Вважаємо, що достатньою умовою для виникнення зобов'язання внаслідок створення загрози праві власності є факт створення загрози.

Загрозу можна визначити як ризик настання певних негативних майнових наслідків у майбутньому. При цьому загроза повинна бути наявною і реальною настільки, щоб створювати небезпеку завдання шкоди заінтересованій особі. Реальність небезпеки повинна обумовлюватись характером поведінки

боржника. Утім, загроза є суб'єктивним фактором, що повністю залежить від сприйняття окремим суб'єктом діяльності інших осіб. Якщо звернутись до судової практика, то інколи суб'єкти правовідносин звертаються за захистом до суду в разі уявної загрози праву власності. Так, наприклад, особа звернулася з позовом про усунення загрози майну та приведення вхідних дверей відповідачки до попереднього стану. Позов мотивувала тим, що внаслідок самовільного встановлення вхідних дверей відповідачкою і зміни напрямку їх відкривання нищатья її вхідні двері і вхідні замки, а також тим, що вхідні двері відповідачки встановлені з порушенням норм протипожежної безпеки та до попереднього стану добровільно не приведені. Рішенням Личаківського районного суду м. Львів у задоволенні позову відмовлено за безпідставністю вимог[224].

Звичайно, між категоріями «загроза» та «ризик» існує тісний зв'язок, обумовлений переважно схожістю їх змісту. У юридичній літературі вказують, що ризик це завжди небезпека виникнення несприятливих наслідків (майнового чи особистого характеру), щодо яких невідомо, настануть вони чи ні[6, с. 62].

Проте в науці цивільного права прослідковується співвідношення цих двох понять, адже ризик є ширшим за обсягом поняттям порівняно із загрозою. Невипадково у сучасній цивілістичній літературі окремі автори виділяють чотири групи ризиків, які істотно відрізняються: 1) професійний ризик (ризики підприємництва та управління); 2) ігровий ризик (статті 1062 і 1063 ЦК Російської Федерації «Проведення ігор та парі»); 3) страховий ризик (глава 67 «Страхування»); 4) зобов'язальний ризик (ст. 527 «Виконання зобов'язання належними сторонами»). Наведені ризики класифікуються залежно від сфери дії (джерела) небезпеки, що кваліфікується як ризик [6, с. 84, 85]. Ризик завдання шкоди праву власності в майбутньому належить до четвертої групи вказаної вище класифікації, оскільки породжує певні зобов'язання.

У контексті відносин захисту права власності важко погодитися із визначенням загрози відносно права власності як вираженням усно, письмово чи будь-яким іншим чином наміром нанести фізичну, матеріальну або іншу шкоду

будь-якій особі або суспільним інтересам [168, с. 32]. У даному випадку йдеться про умисний характер дій боржника, хоча у разі створення загрози ставлення боржника до своєї поведінки не має правового значення. Натомість правове значення у цих відносинах має характер дій боржника, що створює небезпеку настання певних негативних наслідків.

Слід зауважити, що наявності вини як суб'єктивного чинника для застосування досліджуваного нами превентивного способу захисту права власності не вимагається.

Таким чином, для застосування власником, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, вимоги про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право або вимоги про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню достатньою підставою є факт створення загрози.

За наявності шкоди, завданої неусуненням загрози праву власності, зобов'язання, що виникає при цьому, максимально наближене до класичного деліктного зобов'язання, що виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Зазначені зобов'язання є за своєю сутністю охоронними правовідносинами, спрямованими на захист суб'єктивних цивільних прав учасників цивільних відносин.

В даному випадку вважаємо за необхідне повернутися до дискусії співвідношення понять «охорона» та «захист» права власності. Проаналізувавши вище згадане співвідношення ми побачили безліч наукових думок, проте хочемо зауважити, що всі вони стосуються меж його застосування. Ми ж хочемо показати динаміку переходу «охорони права власності» в «захист права власності». Із семантичної точки зору поняття «охорона» та «захист» є різними за своєю сутністю. Під «охороною», розуміється звичайно «оберегання» від порушення того, що необхідно стерегти, запобігати, а під «захистом» — можливість захистити від посягань [164, с.17-22], запобігти порушенню або відновити порушене право власності. Тобто під охороною розуміються дії, спрямовані на забезпечення і закріплення права

власності, «встановлення загального правового режиму права власності». Охорона передбачає превентивні засоби відвернення посягань на право власності. Натомість захист полягає в правовому реагуванні на правопорушення [136, с.88-90], термін часто вживається як синонім оборони, допомоги, усунення небезпеки [163, с.169, 171], як дії, спрямовані на припинення порушення прав, «засоби, які застосовуються у випадку порушення суб'єктивних прав» [295, с.25], він передбачає юридичну відповідальність та інші способи компенсаційно-відновлювального характеру за порушення права власності.

Тому розглядаємо превентивний спосіб захисту права власності, а саме зобов'язання, що виникає внаслідок створення загрози порушення права власності іншою особою у майбутньому, як «охорону права власності» до тих пір, поки неусунення такої загрози приведе до завдання шкоди та застосування відповідних способів «захисту права власності».

В силу зобов'язання, що виникає внаслідок створення загрози порушення права власності іншою особою у майбутньому, особи, стосовно яких існує небезпека, мають право звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Позитивно в цілому оцінюючи норму закону, разом із тим маємо зазначити, що воно стосується тієї стадії створення загрози, коли шкода ще відсутня, тобто ще не йдеться про її відшкодування.

Для висвітлення динаміки застосування превентивного способу захисту права власності, хочемо звернути увагу на правовідносини даної сфери, котрі проходять декілька етапів трансформації.

Першим етапом є виникнення зобов'язань, що містять право особи, праву власності якої загрожує небезпека, вимагати її усунення від того, хто її створив. Підставою виникнення зобов'язань на першому етапі є створення загрози праву власності. Правовим наслідком у даному випадку є застосування такої міри

захисту, як визначення реальної загрози праву власності та встановлення обов'язку порушника усунути її.

Другим етапом цих правовідносин буде виникнення зобов'язань внаслідок неусунення загрози. Підставою виникнення зобов'язань на другому етапі є факт неусунення загрози праву власності, а умовами виникнення: 1) продовження існування реальної загрози завдання шкоди праву власності у майбутньому; 2) відсутність реакції порушника на вимогу власника, праву власності якого загрожує небезпека, усунути цю небезпеку. Правовим наслідком у даному випадку є застосування такої міри захисту, як звернення власником до суду з вимогою про заборону вчинення дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

На третій етап трансформації згадані правовідносини переходять у випадку виникнення шкоди внаслідок неусунення загрози особою, яка її створила, виникають зобов'язання відшкодувати завдану шкоду. Підставами виникнення зобов'язань на третьому етапі є факт завдання шкоди внаслідок неусунення загрози праву власності. Умовами виникнення таких зобов'язань внаслідок завдання шкоди є: 1) наявність шкоди; 2) протиправність поведінки порушника, якою завдана шкода; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; 4) вина особи, яка завдала шкоду. Правовим наслідком є право потерпілого вимагати відшкодування шкоди і обов'язок особи, яка створила загрозу і не усунула її, відшкодувати завдану шкоду.

Водночас особа, праву власності якої існує загроза має право вжити невідкладних заходів щодо її усунення. Це загалом відповідає положенням ст.19 ЦК України згідно з якою самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідками, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства. Наприклад,

власник з метою недопущення обвалу стіни сусіднього будинку, яка перебуває в аварійному стані на його будинок, після неодноразових звернень до власника аварійної будівлі самостійно здійснив необхідні роботи з усунення загрози, понісши відповідно певні витрати. В такому випадку він має право на відшкодування цих витрат. Тому ст. 1164 ЦК України слід викласти в такій редакції: У разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи заінтересована особа має право вимагати:

- 1) вжиття невідкладних заходів щодо усунення загрози;
- 2) відшкодування завданої шкоди;
- 3) заборони діяльності, яка створює загрозу;
- 4) відшкодування витрат пов'язаних з вжиттям невідкладних заходів щодо усунення загрози.

Підсумовуючи вищевикладене, робимо висновок, що вимога про вчинення певних дій, чи про заборону їх вчинення для запобігання порушення права власності слід розглядати як превентивний спосіб його захисту. Захист права власності можливим з моменту виникнення загрози такого порушення. Запропонований нами перелік способів не є вичерпним і кожен з них впливає з конкретних правовідносин, про що буде йтись у наступній частині роботи. Разом з тим, класифікація способів захисту і порядок їх застосування буде залежати у кожному окремому випадку від характеру правопорушення і сутності порушеного права власності. Тому притримуємось думки щодо можливості поділу способів захисту права власності залежно від правових наслідків їх застосування в умовах відсутності чіткої закріпленої в законодавстві диференціації способів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові.

Висновки до розділу 1

1. Захист права власності є самостійним суб'єктивним правом, яке виникає в момент виникнення загрози його порушення або оспорювання. У зміст даного права включається правомочності, кожна з яких полягає у здійсненні активних позитивних дій.

У правовідносинах щодо захисту права власності предметом захисту виступають безпосередньо права на зазначені об'єкти. Саме права можуть бути порушені з боку інших осіб, і саме щодо них цивільним законодавством передбачено низку способів, якими особа може захистити свої порушені чи оспорювані права та охоронювані законом інтереси.

2. Суб'єктами правовідносин щодо захисту права власності є: з одного боку — особи, які наділені правами власності щодо об'єкта та особи, що утримують у себе майно на підставі відповідних договорів або закону, які на підставі норм права уповноважені вимагати захисту порушених суб'єктивних прав; з іншого боку – особи, неправомірними діями яких порушено суб'єктивні права на об'єкти власності.

3. При порушенні або оспорюванні права власності доцільно використовувати терміни «способи захисту права власності» та «засоби захисту права власності» в певній конструкції, а саме: «способи захисту права власності» реалізуються через конкретні засоби, оскільки специфіка вищезгаданого захисту полягає у застосуванні таких юридичних засобів, які дозволяють усунути перешкоди у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника. Саме тому пропонується при використанні вищезгаданого захисту застосовувати термін "спосіб" для позначення дій, що можуть бути здійснені особою, як суб'єктом цивільного права, для захисту свого порушеного права власності.

4. Способи захисту права власності можна диференціювати залежно від правових наслідків їх застосування на речово - правові способи, що включають в себе: витребування майна з чужого незаконного володіння, усунення

перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, визнання права власності і визнання незаконним правового акта, що порушує право власності та зобов'язально - правові способи захисту, що виражаються через: способи захисту права власності у договірних зобов'язаннях - визнання правочинів недійсними та переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки за договором у спільній частковій власності; способи захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях - набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, відшкодування шкоди в т.ч. завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності і компенсація моральної шкоди у разі порушення права власності.

5. Вимога про вчинення певних дій, чи про заборону їх вчинення для запобігання порушення права власності слід розглядати як превентивний спосіб його захисту. Захист права власності можливий з моменту виникнення загрози такого порушення. Засобом такого захисту є позов про заборону або покладенням обов'язку вчинення певних дій.

6. Власник, майну якого загрожує небезпека має право вимагати її усунення від того, хто її створює. У разі неусунення загрози майну власник або управлена особа має право вжити заходів щодо попередження негативних наслідків. Тому ст. 1164 ЦК України необхідно викласти в такій редакції: У разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну особи заінтересована особа має право вимагати:

- 1) вжиття невідкладних заходів щодо усунення загрози;
- 2) відшкодування завданої шкоди;
- 3) заборони діяльності, яка створює загрозу;
- 4) відшкодування витрат, пов'язаних з вжиттям невідкладних заходів щодо усунення загроз

РОЗДІЛ 2

РЕЧОВО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

2.1 Методологічні засади регулювання способів захисту права власності

У зв'язку з інтенсифікацією правотворчості, широкомасштабною правовою реформою, що торкається всіх галузей законодавства, появою в суспільному житті нових інститутів і процесів, що потребують правового врегулювання, роль методології захисту права власності в цивільному праві набуває особливого значення.

Перед тим, як перейти до аналізу теоретичних та практичних проблем захисту права власності в цивільному праві, необхідно визначитися стосовно методології дослідження. Звертаємо увагу що існують певні відмінності у розумінні поняття „метод наукового дослідження” і „методологія наукового дослідження.” Звертаючись до цього питання, у свою чергу, слід зазначити, що стосовно галузі наукового пізнання, у тому числі, й у галузі теорії права, розрізняють поняття „метод” у широкому і вузькому значенні. Так, під методом, у широкому значенні цього слова, звичайно розуміють певний шлях, спосіб, прийом вирішення якогось завдання теоретичного, практичного, пізнавального, педагогічного і тому подібного характеру.[1] Разом із тим, методи загальної теорії держави і права визначають вужче – як прийоми і способи пізнання, що їх застосовує загальна теорія держави і права при вивченні свого предмета, тобто загальних і спеціальних закономірностей виникнення, функціонування і розвитку держави і права, що розглядаються як цілісні і взаємозумовлені соціальні інститути та пов'язані з ними суспільні відносини.[2, с. 11]

Проаналізувавши декілька думок науковців стосовно визначення поняття та сутності категорії „методологія дослідження”, зазначимо лише, що звужене

тлумачення поняття методології більшості здається невиправданим, оскільки безпідставно обмежує коло прийомів та засобів, здатних виконувати методологічну функцію. Отже, надалі під методологією будемо мати на увазі не лише сукупність методів наукового аналізу, про які вже згадувалося у вступі до цієї дисертації, але й усі ті засоби, принципи, підходи тощо, які здатні виконати методологічну функцію у процесі дослідження та коригувати цей процес у разі необхідності.

При переході до розгляду питання вибору методів наукового дослідження захисту права власності в цивільному праві, слід зауважити, що у літературі немає єдності стосовно визначення системи та ієрархії таких методів. Найпростішим виглядає виділення наступних рівнів пізнавальної діяльності: 1) філософсько-світоглядні підходи; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи.[5, с. 27] Складніша структура методів ґрунтується на тричленному поділі методів дослідження і охоплює: 1) загальні (загально-філософські) – такі, що стосуються усіх наук; 2) приватно-наукові (конкретні) – застосовуються до конкретних наук; 3) спеціальні – є додатковими, допоміжними.[7, с. 31] Запропонована розгорнута система методології юридичної науки, де розглядають методологію у контексті, що нас цікавить, як систему підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження. До складу цієї методології входять: 1) філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них); 2) загальнонаукові методи, тобто такі, що використовуються у всіх або у більшості наук (структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури і таке ін.); 3) групові методи, тобто такі, котрі застосовуються лише у певній групі наук (наприклад, тільки у суспільствознавстві застосовується метод конкретно-соціологічного дослідження); 4) спеціальні методи, тобто, котрі прийнятні для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, у юриспруденції – це способи

тлумачення норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики тощо). Зазначаючи, що всі вказані групи методів необхідні для проведення повноцінного, всебічного, завершеного правового дослідження, разом із тим, наголошується, що роль способів та засобів наукового дослідження не є однозначною. Зокрема, філософсько-світоглядні підходи визначають саму стратегію наукового пошуку, його загальну спрямованість, орієнтують на знаходження, відбір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовному відношенні фактів і, нарешті, обумовлюють характер та зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів дослідження [13, с. 126–127]. Згодом цей перелік елементів методології був ним уточнений та доповнений і став виглядати таким чином: 1) філософсько-світоглядні підходи; 2) загальнонаукові методи; 3) групові методи; 4) спеціальні методи; 5) засоби дослідження. При цьому під останніми розуміються способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про право-державні факти, явища – емпіричні засоби і способи пояснення фактів, виявлення зв'язків між ними, побудови понять, концепцій, прогнозів та ін. – теоретичні засоби.[14, с. 213]

Погоджуючись з висновком щодо недоцільності звуження кола методологічних способів та засобів, які можуть бути використані у процесі дослідження в галузі права, разом із тим, беремо до уваги слушне зауваження стосовно того, що методологічний плюралізм не повинен перетворюватися на методологічну сваволю, оскільки таке перетворення не сприятиме, а перешкоджатиме формуванню знань, адекватних предмету пізнання. Щоб запобігти такій загрозі, слід враховувати такі загальнометодологічні постулати, яких маємо дотримуватися: 1) об'єктивна обумовленість обраних методів дослідження його предметом; 2) необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести і перевірити за посередництвом певного об'єктивного критерію; 3) неодмінним показником прийнятності, евристичності певного дослідницького підходу (методу) має бути його спроможність сприяти виявленню, розкриттю соціальної сутності явищ, що вивчаються.[14, с. 215–216]

Щодо визначення стратегії наукового дослідження цієї дисертації, то вважаємо за необхідне застосовувати філософсько-світоглядний підхід, який дозволяє проаналізувати і оцінити захист права власності у його розвитку. Загальний філософсько-світоглядний підхід виражаємо через загально-філософський діалектичний метод, який доповнюють такі загальнонаукові (загально-філософські) методи як синергетичний (виступає на тій стадії, коли ще не сформовано повністю категорії та поняття, тобто не може бути повною мірою використаним діалектичний метод) та системний (метод системного аналізу). Сукупність цих методів забезпечує можливість аналізу класифікації способів захисту права власності, проблем, які виникають у цьому напрямку, взятих у їх розвитку, соціальній та історичній обумовленості. При цьому звертаємо увагу, що визначальним в пізнанні захисту права власності в цивільному праві є саме системний метод (підхід), який дозволяє пізнати цілісність та сталість системи цивільного права. Властиві системному підходу методологічні можливості структуралізму дозволяють фіксувати, встановлювати нові грані нормативних форм регуляції, тобто усього того в правовій сфері, що, як правило, у сфері замовчування, розглядалося як даність, але не досліджувалося. [7, с. 31–32]

Враховуючи ту обставину, що застосування синергетичного методу стосовно формування основоположних понять та підходів до визначення та розуміння способів захисту права власності, категорії та поняття якого, в цілому, сформувалися, маємо виходити з того, що основними загально-філософськими методами, які доцільно використовувати в процесі дисертаційного дослідження є діалектичний метод і метод системного аналізу.

За допомогою діалектичного методу досліджуємо чинне законодавство, яке визначає порядок та способи захисту регулює захист права власності та вивчаємо судову практику, і таким чином з'ясовуємо особливості застосування способів захисту права власності в цивільному праві та розробляємо пропозиції внесення змін та доповнень до чинного законодавства України.

Діалектичний метод дає можливість виявити в нормах чинного

законодавства та судовій практиці суперечності, прогалини, аналіз яких служить джерелом розвитку, а також дозволяє з'ясувати шляхи і способи розв'язання цих суперечностей.

Поміж методів наукового дослідження у даному випадку найбільш важливим здається метод системно-структурного аналізу, за допомогою якого з врахуванням нових економічних реалій диференціюємо цивільно-правові способи захисту права власності залежно від правових наслідків їх застосування на речово - правові способи захисту права власності, до яких відносимо : витребування майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, визнання права власності та визнання незаконним правового акта, що порушує право власності; та зобов'язально-правові способи захисту права власності, серед яких виділяємо захист права власності у договірних зобов'язаннях та способи захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях.

Даний метод дозволяє розглянути під різними кутами зору способи захисту права власності, з'ясувати його особливості та функціональне призначення, а також їх функціонально-системні зв'язки з іншими інститутами цивільного законодавства та охоронними цивільно-правовими відносинами.

Не менш важливими є правові методи – соціолого-правовий, порівняльний, тлумачення, історико-правовий тощо.

Як і кожне правове явище, захист права власності має свій історичний розвиток, який розпочався ще з римського права. Правовою основою застосування правового захисту є ст. 55 Конституції України, за якою права і свободи людини захищаються судом. При цьому, кожен має право після використання всіх національних способів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, а також має право будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Отримавши своє закріплення у Конституції України, принцип судового захисту прав деталізується у галузевому законодавстві. Зокрема, регламентовано підстави правового захисту, форми та способи захисту, особливості захисту тих чи інших прав (груп прав) та охоронюваних законом інтересів. У цивільному законодавстві не тільки конкретизовано способи захисту цивільних прав та інтересів, але й передбачено цілу низку додаткових гарантій належного здійснення прав, як-то заходи самозахисту, заходи відповідальності тощо.

Історико-правовий метод забезпечує можливість дослідження захисту права власності в історичній перспективі, та оцінки його як результату тривалого розвитку науки цивільного права, а також дав змогу встановити закономірності та тенденції розвитку захисту права власності в цілому та окремих його елементів. Використовується з метою виявлення прогалин у чинному законодавстві щодо розгляду та вирішення спорів, що виникають щодо права власності, та їх усунення.

У дисертації використовуємо логіко-юридичний метод наукового пізнання, за допомогою якого логічно обґрунтовуємо усі висновки, які робимо у процесі дисертаційного дослідження, а також за допомогою цього методу формуємо та розкриваємо юридичні поняття. Зокрема, з'ясовуємо співвідношення між поняттями «способи захисту права власності» та «засоби захисту права власності». За допомогою даного методу дослідили, що при порушенні або оспорюванні права власності доцільно використовувати терміни «способи захисту права власності» та «засоби захисту права власності» в певній конструкції, а саме: «способи захисту права власності» реалізуються через конкретні засоби, оскільки специфіка вищезгаданого захисту полягає у застосуванні таких юридичних засобів, які забезпечують у певний спосіб усунути перешкоди у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи. Саме тому пропонується при використанні вищезгаданого захисту застосовувати термін "спосіб" для позначення дій, що можуть бути

здійснені особою, як суб'єктом цивільного права, для захисту свого порушеного права власності. Також застосовуючи зазначений метод, з'ясовуємо правові норми шляхом їх тлумачення, а також трактуємо положення ЦК України. Це зумовлено тим, що правові норми є системою формалізованих понять, пов'язаних певною логікою, і розкрити їх зміст можливо тільки шляхом використання логіко-юридичного методу.

Використовується метод порівняльно-правового аналізу, який забезпечує порівняння основних положень захисту права власності за законодавством України та інших країн, а також порівняння способів захисту права власності з іншими видами компенсаційних правовідносин. Цей метод застосовується, щоб виявити спільні та відмінні риси правового регулювання захисту права власності, виявлення певних прогалин у законодавстві, а також з метою запозичення досвіду у різних країнах для з'ясування, які з норм доцільно імплементувати у чинне законодавство України.

Крім цього, очевидна доцільність використання догматичного методу, який стає у нагоді при аналізі норм цивільного законодавства України та інших країн, що регулюють відносини захисту права власності, з метою встановлення їх змісту, призначення, взаємозв'язку.

У такому контексті варто зазначити, що у вітчизняній цивілістиці неодноразово зверталось увагу на необхідність комплексного, всебічного підходу в правових дослідженнях, на те, що „потрібно оцінювати не лише суто правові явища, а й час та умови, в яких вони складаються і які на них впливають.”[17, с. 5]

Вважаємо за необхідне визначити пріоритет поміж приватно-наукових (або ж прикладних) методів, оскільки певна перевага має бути надана методу системно-структурного аналізу і методу структурно-функціонального аналізу, які є проявами системного підходу на рівні конкретних або ж прикладних методів.

Якщо інші методи наукового дослідження можуть бути використані для вирішення окремих завдань у окремих частинах дисертаційного дослідження

(історичний метод у підрозділі, де розглядається виникнення і розвиток захисту права власності, порівняльно-правовий – у тих частинах дисертації, де порівнюються правові рішення у різних правових системах, різних інститутах тощо), то зазначені різновиди системного методу (підходу) можуть і мають бути застосованими впродовж усього процесу дослідження.

Захист прав та законних інтересів власників займає важливе значення в механізмі дотримання законності. Охорона і захист прав та законних інтересів може розглядуватися в рамках цивільно-правового регулювання, а також в інших галузях права. Специфічний характер мають питання охорони права власності. Особливістю охорони права власності полягає в тому, що вона здійснюється за допомогою як приватних так і публічних методів правового регулювання. Однак визначальним є охорона майнових прав учасників відносин в приватному праві.

Охорона прав та законних інтересів суб'єктів права власності- це сукупність правових засобів в цивільному законодавстві, які застосовуються з метою недопущення порушення та захисту цих прав. Залежно від виду порушення застосовуються відповідні міри захисту. З одного боку вони мають превентивний характер, а з іншого- компенсційно –відновлювальний.

З метою захисту майнових прав цивільним законодавством передбачено можливість захистити право власності за допомогою речово-правових та зобов'язальних способів захисту. Поняття охорони та захисту прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин не є тотожними, хоча і близьким за правовою природою. Правові засоби охорони і захисту забезпечують реалізацію правомочностей власника або управомоченої ним особи. Охоронні засоби насамперед мпрямовані на виконання превентивних функцій пов'язаних з недопущенням порушення прав та інтересів учасників речових відносин, передбачаючи водночас гарантований захист у разі необхідності. Для цього законодавством передбачено правовий інструментарій за допомогою якого усуваються передумови для запобігання порушення прав та законних інтересів власників та управнених ними осіб. У разі порушення прав останніх їх захист

здійснюється за допомогою правових засобів та способів, передбачених законодавством.

Отже, підсумовуючи робимо висновок, що при написанні дисертаційного дослідження, ми, за допомогою вищепроаналізованих методів, зайняли позицію згідно якої диференціюємо цивільно-правові способи захисту права власності залежно від правових наслідків їх застосування, що досягається в результаті їх застосування.

2.2 Витребування майна з чужого незаконного володіння

Зміст права власності згідно українського законодавства включає три основні елементи, які має власник: це право володіння, право користування й право розпорядження своїм майном. Законодавство надає власникові можливість на власний розсуд розпоряджатися своїм майном так, щоб це не суперечило закону й іншим правовим актам не зачіпаючи охоронювані законом інтереси інших осіб. Усякі дії, що перешкоджають власникові на власний розсуд користуватись своїм майном повинні бути припинені способами, установленими законом. Потрібно не забувати, що характер способів, вибраних для захисту свого права, повинен відповідати характеру порушених правовідносин.

Речово-правові способи захисту використовуються у випадках порушення прав власності, що носять речово-правовий характер. Такі права власника абсолютні, їм протистоїть невизначена кількість інших осіб. Будь-яке порушення права власності власника, тобто прав володіння, користування й розпорядження майном підлягає припиненню.

Одним із способів відновлення прав власника, що мають речово-правовий характер в судовій практиці є витребування майна із чужого незаконного

володіння. Цей спосіб отримав назву « віндикація » (від лат. VINDICO - захищаю, заявляю претензію, вимагаю [318, с. 39]). Застосовується віндикація тоді, коли у власника зберігається право власності, але він не може його здійснювати, так як річ вибула із його володіння і знаходиться у неправомірному (незаконному) володінні іншої особи. Реалізується право на захист шляхом звернення особи до суду з позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння, який отримав назву « віндикаційний позов ». Тобто, віндикаційний позов - це позов неволодіючого власника до незаконно володіючого невластника з метою відновлення порушеного володіння річчю шляхом вилучення її з натури [12, с. 38]. Такий позов використовується власником для витребування речі, володіння над якою ним втрачено.

О.Ю. Скворцов називає три ознаки традиційного віндикаційного позову: вибуття речі із володіння власника; перехід речі у володіння не власника за незаконними підставами; відмова не власника задовольнити вимоги власника на повернення йому речі [251, с. 20]. Згідно його тверджень відсутність навіть одного вищезгаданого елемента позбавляє звернення до суду з віндикаційним позовом. Проте ми не погоджуємось з таким складом віндикаційного позову і вважаємо, що до ознак традиційного віндикаційного позову потрібно віднести відсутність договору між власником та незаконним володільцем.

Слід зазначити, що власником можна бути і за відсутності у нього майна (наприклад, передачі в оренду або її втрати). Існує так званий, титульний володільець, який хоча і не є власником, але володіє майном у силу закону чи договору. Проте, як правило, саме наявність майна часто обумовлює можливість здійснення інших правомочностей власника.

Що ж до суті незаконного володіння, то під ним варто розуміти усяке фактичне володіння річчю, якщо воно не має правової підстави (наприклад володіння украденою річчю); або правова підстава якого відпала (минув термін дії договору майнового найму); або правова підстава якого недійсна (володіння, установлене в результаті недійсного правочину) [299, с. 390].

Позбавлення фактичного панування над майном, яке вибуло з володіння

власника або іншої особи, що має законне право на майно, часто не дозволяє здійснювати права на це майно і тому в такій ситуації власник (інша уповноважена особа) вимагає захисту. Якщо раніше за часів Давнього Риму такі позови пред'являлися лише власниками [210, с.188-190], то сучасне законодавство значно спростило цю процедуру, надавши можливість всім законним володільцям пред'являти подібні позови. Тим самим вони захищають як свої права, так і права власника майна.

Для розглядуваного способу захисту права власності важливий предмет, яким є конкретне майно, а значить, ним може бути тільки індивідуально-визначене майно. Це об'єктивно зрозуміло, бо речі, визначені родовими ознаками, замінні, адже таких речей існує юридично невизначена кількість, і вони не становлять самі по собі як такі якоїсь незамінної цінності. У разі загибелі індивідуально-визначеної речі (або змішування родових речей з речами такого ж роду), віндикаційний позов не підлягає задоволенню. Якщо ж річ знищена, то це унеможлиблює пред'явити віндикаційний позов і у цьому випадку повинен пред'являтися позов із заподіяння шкоди, якщо річ, що вибула з володіння власника, неможливо виділити з маси однорідних речей, то, знов-таки закон не передбачає захист з допомогою віндикаційного позову, при цьому потрібно пред'являти позов з безпідставного збагачення.

Щодо незаконності володіння особою річчю, то ця умова віндикації містить декілька аспектів, що вимагають уточнення. Так, цілком очевидно, що для остаточного вирішення питання відповідача за цим позовом потрібно з'ясувати не тільки об'єктивну сторону - законність і незаконність прав власника, необхідно враховувати у поведінці набувачів майна й суб'єктивний фактор: знала чи не знала особа, повинна була знати чи ні, мала можливість знати чи ні про певну обставину. Відтак, слід розрізнити два види набувачів чужих речей: а) добросовісних; б) недобросовісних.

Доказувати недобросовісність набувача зобов'язаний позивач, оскільки цивільне право виходить із презумпції добросовісності набувача. Для її спростування повинно бути доведено, що набувач навмисно чи з грубої

необережності не взяв до уваги конкретних обставин правочину, з яких ясно видно, що річ відчужується неправомірно. Такий критерій як «добросовісність» став новелою в сучасному законодавстві України, оскільки в Законі України "Про власність", що втатив чинність не містилось юридичних критеріїв для здійснення повернення майна власнику та віндикація майна зовсім не була поставлена в залежність від добросовісності набувача.

Добросовісним набувачем буде вважатися такий набувач, який не знав і не повинен був знати, що особа, у якої він придбав річ, не мала права її відчужувати (ст. 388 ЦК України). Наприклад, володілець речі купив її в комісійному магазині, але пізніше було встановлено, що вона є краденою. Володілець не знав і не повинен був знати про незаконність свого володіння. Недобросовісним буде вважатися такий набувач, який знав або повинен був знати, що особа, в якої він набув річ, не мала права її відчужувати. Наприклад, особа купила на ринку завідомо крадену річ, або придбав її за обставин, які давали підстави вважати, що особа відчужує не своє, а чуже майно.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в своєму інформаційному листі № 24-150/0/4-13 від 28.01.2013 року назвав основні відмінності у відповідальності добросовісного та недобросовісного набувача при розрахунках після витребування майна:

1) недобросовісний володілець зобов'язаний повернути або відшкодувати власнику всі прибутки, які він отримав або мав отримати за весь час володіння річчю.

Добросовісний володілець повинен це зробити з моменту, коли він дізнався про неправомірність свого володіння. Наприклад, це може бути момент вручення повістки до суду тощо (частини перша, друга статті 390 ЦК);

2) добросовісний володілець може залишити за собою здійснені ним поліпшення речі, якщо їх можна відокремити без її пошкодження.

Під поліпшенням розуміють такі витрати на майно, які, з одного боку, не зумовлені необхідністю його збереження, але з іншого, мають обґрунтований характер, оскільки поліпшують експлуатаційні властивості речі.

Якщо відокремлення поліпшень неможливе, добросовісний володілець має право вимагати від власника відшкодування здійснених витрат у сумі, на яку збільшилася вартість речі (частина четверта статті 390 ЦК).

Недобросовісний володілець не має права залишити за собою здійснені ним поліпшення речі.

Крім того, незаконний володілець майна, як добросовісний, так і недобросовісний, має право вимагати від власника компенсації зроблених ним необхідних витрат на майно з часу, з якого власникові належить право на повернення майна або на передання доходів (частина третя статті 390 ЦК).

Необхідними витратами є такі витрати, без яких стан речі істотно погіршився б, внаслідок чого вона не могла б використовуватися за прямим призначенням.

Також Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ звернув увагу та те, що власник майна не може витребувати його з незаконного володіння іншої особи за сукупної наявності трьох умов:

- а) набувач має бути добросовісним набувачем - він не повинен знати, що купує майно не у власника;
- б) майно має бути придбане за гроші, тобто повинно бути саме купленим;
- в) власник має втратити володіння цим майном із власної волі, тобто майно має бути передане власником за договором (схову, майнового найму) іншій особі, яка б продала його добросовісному набувачеві[98].

Основоположними є також умови, за яких від добросовісного набувача річ не може бути витребувана.

По-перше, коли він одержав цю річ від особи, до якої вона перейшла за волею власника. В даному випадку власник несе ризик вибору контрагента, якому він вирішив довірити своє майно. Тому якщо власник неналежним чином поставився до вибору особи, яка заслуговувала б довіри, то він позбавляється права вимагати повернення речей від добросовісного набувача, але йому надається можливість вимагати відшкодування збитків від особи, яка не

виправдала його довіру за договором [313, с. 391].

По-друге, якщо майно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень (ст.388 ЦК України). У цих випадках добросовісний набувач стає власником майна згідно із ст. 330 ЦК, оскільки воно не може бути витребуване у нього. Тобто відбувається зміна статусу незаконного володільця: (а) придбавши майно, особа вважала себе володільцем; (б) дізнавшись про порушення прав, що мали місце до цього, особа переводиться в ранг добросовісного набувача і як така фігурує в справі, коли у неї витребують майно як з чужого незаконного володіння; (в) з'ясувавши всі обставини і переконавшись в тому, що відносно цієї особи може бути застосовано одну з умов, які не дозволяють витребувати майно (ст. 388 ЦК України), суд відмовляє в позові. Тоді виходить, що права останньої захищаються не як добросовісного набувача, а як власника, у якого майно не може бути витребувано (мова йде про ситуації, коли власник майна не заявляє про своє право уже тривалий час, тобто фактично відмовляється від цього майна - набуття права власності за давністю володіння).

Стаття 344 ЦК України є новелою порівняно з ЦК 1963 року і надзвичайно актуальною при захисті права власності, адже запроваджує новий інститут - набуття права власності за давністю володіння, що забороняє застосування такого способу захисту права власності як витребування майна як з чужого незаконного володіння. Цивільний Кодекс УРСР 1963р. не містив поняття "набувальна давність", воно набуло юридичного значення в день набрання чинності новим Кодексом. Проте в п. 8 Прикінцевих та Перехідних положень ЦК України зазначено, що правила ст. 344 ЦК України про набувальну давність поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за три роки до набрання чинності ЦК України, тобто не раніше 1 січня 2001 року. Набувальна давність поширюється на випадки фактичного володіння чужим майном. За допомогою ст. 344 ЦК України можна виокремити умови набуття права власності на майно за набувальною давністю у нового власника, що унеможливорює застосування попереднім власником такого

способу захисту права власності як витребування майна як з чужого незаконного володіння. Це насамперед добросовісне заволодіння майном на законних підставах, продовження володіння майном відкрито та безперервно, тобто це володіння має бути очевидним для третіх осіб, продовження володіння майном протягом встановленого строку (нерухомим майном протягом десяти років, рухомим майном - протягом п'яти років). Частина 3 ст. 344 ЦК України містить таке положення: якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно - через п'ять років з часу спливу позовної давності.

Не виключений і такий варіант, коли незаконний володілець речі сумлінно володіє нею, відкрито і безперервно протягом встановлених у ст. 344 ЦК України строків (для нерухомих речей – 10 років, а для рухомих – 5 років). Після закінчення вказаних строків виявляється особа, яка вимагає повернення їй цієї речі. В даному випадку слід виходити з того, про яку річ йдеться. Якщо це річ рухома, то закінчення 5-річного терміну є останнім фактом юридичного складу, який свідчить про виникнення права власності у власника за давністю. Якщо ж це річ нерухома, то для виникнення права власності недостатньо закінчення цього строку, а необхідне ще й рішення суду та/або державна реєстрація права (ч. 4 ст. 344 ЦК України). Можлива ситуація, коли особа продовжує користуватися нерухомою річчю, як користувалася нею всі десять і більше років, але її власник заявив вимоги про повернення йому цієї речі. З одного боку, власник нерухомості не відмовлявся від свого права, оскільки не заявив про це у встановленому порядку (ч. 3 ст. 347 ЦК України), не втратив він свого права і за іншими підставами, оскільки його вимоги засновані на законі. З іншого ж боку, всі умови для виникнення права власності, окрім формального (рішення суду та/або державної реєстрації), є у користувача. Судова практика із застосування ст. 344 ЦК України, яка тільки почала складатися, як вбачається, виходить з пріоритету прав набувача за давністю.

Так, Вищий господарський суд України в своїй постанові від 25.07.2006 р. у справі № 2-29/3391.2-2006 фактично зазначив про перевагу зустрічної вимоги давнісного володільця про визнання права власності на підставі ст. 344 ЦК України перед позовом про визнання недійсним договору, на підставі якого цей володілець придбав спірне майно [186].

Певні роз'яснення з цього приводу навів ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму інформаційному листі № 24-150/0/4-13 від 28.01.2013 року. Зокрема при вирішенні спорів, пов'язаних з правом власності в силу набувальної давності, слід враховувати наступне:

- право власності на нерухоме майно можна набувати за набувальною давністю лише після 01 січня 2011 року;

- задоволення судом вимог про визнання за володільцем права власності на нерухоме майно на підставі статті 334 ЦК можливе лише за наявності необхідних умов: добросовісності заволодіння, відкритості, безперервності, безтиткульності володіння;

- за набувальною давністю може бути набуто право власності на нерухоме майно, яке не має власника, або власник якого невідомий, або власник відмовився від права власності на належне йому нерухоме майно та майно, що придбане добросовісним набувачем і у витребуванні якого його власнику було відмовлено;

- відлік строку набувальної давності починається з моменту заволодіння нерухомим майном; у випадку коли володілець заволодів майном на підставі певного договору з його власником, строк набувальної власності обчислюється з моменту спливу строку позовної давності;

- у разі втрати майна володільцем не зі своєї волі (усунення володільця від володіння нерухомим майном), неповернення майна у володіння та незвернення з позовом про витребування такого майна протягом року строк набувальної давності переривається; у разі повернення нерухомого майна у володіння чи пред'явлення позову про його витребування строк набувальної давності не переривається, а період, протягом якого володілець не з власної

волі був позбавлений володіння, зараховується до строку набувальної давності [98].

Очевидно, що при розв'язанні зазначеної проблеми слід вважати, що кожний учасник цивільних правовідносин має бути компетентним у питаннях свого майнового стану, тобто точно знати, яке саме майно йому належить і вживати заходів щодо відновлення свого володіння у разі втрати такого. При цьому, безумовно, суб'єктивне цивільне право особи повинно захищатися лише на її розсуд. Водночас, якщо власник не вживає заходів відновлення свого володіння за умов, визначених ст. 344 ЦК України, то він з позиції упорядкування цивільного обороту повинен нести негативні наслідки такої юридичної пасивності. Зазначене, зокрема, може пояснити, чому практика вищих судових інстанцій України при застосуванні ст. 344 ЦК України приділяє значну увагу тій обставині, чи знав (або чи повинен був знати) власник про володіння давнісного володільця. На те ж саме наголошує Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в своїй постанові № 5 від 07.02.2014 року «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав»[208].

Аналізуючи вищенаведене, вважаємо, що інститут набуття права власності за давністю володіння видається певним позитивом в умовах упорядкування цивільного обороту, оскільки є певним забезпеченням прав володільця при захисті його прав.

Втім, схвалюючи інститут добросовісного набувача, покажемо приклад з судової практика де захист прав здійснюється як добросовісного набувача, а не як власника спірного майна. Прикладом стане наступне вирішення справи Верховним Судом України. Військовий прокурор звернувся в суд в інтересах квартирно-експлуатаційного відділу м. Житомира до ОСОБА_1, ОСОБА_2 про визнання недійсним договору купівлі-продажу та виселення, за касаційною скаргою ОСОБА_2 на рішення районного суду та ухвалу апеляційного суду. Верховний суд встановив, що районний суд виніс рішення, яким визнав недійсним договір купівлі-продажу квартири АДРЕСА_1, що укладений між

ОСОБА_1 і ОСОБА_2, оскільки квартира АДРЕСА_1, що знаходилась на балансі квартирно-експлуатаційного відділу м. Житомира до 2004 року повинна була надана військовослужбовцям та службовцям Збройних Сил України, які мають право на отримання житла, перебувають на квартирному обліку і ОСОБА_1 не мала права незаконно приватизувати дану квартиру, що встановлено рішенням та вироком суду. Апеляційний суд доповнив дане рішення тим, щоб стягнути з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 сплачені за договором купівлі-продажу кошти, ОСОБА_2 зобов'язати повернути державі квартиру АДРЕСА_1. Проте, Верховний суд захистив права ОСОБА_2, шляхом визнання його добросовісним набувачем, оскільки як слідувало з матеріалів справи, квартира АДРЕСА_1 вибула з володіння державного житлового фонду не з волі власника житла, а на підставі неправомірних дій посадових осіб, які встановлені вироком суду. В даному випадку Верховним судом наголошено, що при вирішенні спору судам необхідно було виходити з положень гл. 29 “Захист права власності” ЦК України і саме з тих статей, в яких йдеться про захист права добросовісного набувача, тому що передбачено, що якщо майно за відплатним договором придбане у особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача у певних випадках, проте власником спірної квартири на момент її продажу був ОСОБА_1, з володіння поза його волі квартира не виходила, її в нього ніхто не викрадав і він нею розпорядився на свій розсуд - продав ОСОБА_2 і ніякого відношення до маніпуляцій з квартирами посадових осіб КЕЧ, пізніше засуджених за вироком суду, відповідачка ОСОБА_2 не мала, тому підстави для витребування майна від неї відсутні [216].

В контексті нашого дослідження неможливо залишити поза увагою схожість віндикаційних вимог з іншими способами захисту права власності, адже наша увага зосереджена також на чіткому виборі способу захисту свого права власності у разі його порушення. Віндикаційні вимоги надто схожі з реституційними і за викладом, і за сутністю, бо особа, яка набула майно за

недійсним правочином, не є його власником, а значить, утримує майно як незаконний володілець. Проте при задоволенні таких вимог складається ситуація, коли одній особі повертається її майно, а вона одночасно не зобов'язується судом повернути другій стороні одержане за недійсним правочином. Ми не згодні з пропозиціями деяких вчених, що цим для реституції створюється якийсь особливий, виключний режим, не властивий для приватноправових способів захисту [277, с. 96]. Реституція є найбільш прийнятним способом захисту прав особи за недійсним правочином, який відповідає і приватноправовим засадам, і засадам справедливості. Спасибо-Фатєєва І. В. вказує на те, що в іншому випадку виходило б, що коли недійсний правочин не створює юридичних наслідків, то чого хвилюватися і вимагати від суду діяти усупереч принципам приватного права. У цьому разі ми опиняємося ще в суперечливішій ситуації, бо знаємо, що і кому належить, більше того – це доведено в судовому порядку, але не реагуємо на таке становище, коли річ перебуває у фактичному володінні однієї особи, а право на це майно належить іншій особі [251, с. 16-19].

Для того, щоб вирішити питання можливості застосування віндикації чи реституції, необхідно виходити зі змісту правовідносин, які виникають між сторонами.

Слово «реституція» походить від латинського «restituere». Дія реституції полягала в тому, що вона позбавляла юридичної сили факт, який став підставою існуючого становища, і відновлювала попередній стан цих правовідносин [211, с. 71]. Відповідно до положень ч. 1 ст. 216 ЦК України недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Двостороння реституція полягає в тому, що кожна сторона недійсного правочину має повернути іншій стороні все, що вона одержала на виконання такого правочину [297, с. 215].

На повернення майна з чужого незаконного володіння спрямований також віндикаційний позов, під яким розуміють позов неволодіючого власника до незаконно володіючого невластника з метою відновлення порушеного

володіння річчю шляхом вилучення її в натурі [62, с. 51-55].

У випадку недійсності правочину сторони не вправі застосовувати витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов), оскільки відносини між сторонами носять зобов'язальний характер. Як відзначають К. Скловський та Ю. Ширвіс, обов'язок з реституції не поставлений у залежність від володіння річчю або іншим майном, отриманим за угодою, що є характерним саме для особистого, а не речового зв'язку [252, с. 106].

Про наявність зобов'язальних відносин між сторонами недійсного правочину вказує ст. 216 ЦК України, яка у разі недійсності правочину зобов'язує кожную сторону повернути отримане без правової підстави майно. Такі відносини сторін підпадають під зміст ст. 509 ЦК України, відповідно до якої зобов'язанням є правовідношення, де одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Особливістю зобов'язальних відносин при застосуванні реституції є те, що вони виникають не з правомірних дій (договорів, інших правочинів) та деліктів, а є наслідком такого юридичного факту як недійсний правочин.

На відміну від реституції витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикація) є речово-правовим засобом захисту права власності [296, с. 232], що зумовлює неможливість власника індивідуально-визначеного майна – сторони недійсного правочину скористатися таким засобом.

Крім наведеного аргументу, доцільно також вказати на односторонній характер віндикації, у зв'язку з чим вона не може повернути у початкове становище іншу сторону недійсного правочину, яка такої вимоги не заявляла. Тому необхідно погодитись з думкою І. Спасибо-Фатєєвої, що поєднання вимог однієї сторони про визнання недійсним правочину з витребуванням переданого за таким правочином майна без відповідної вимоги іншої сторони призводить до того, що одна зі сторін недійсного правочину опиниться у становищі, коли

вона матиме й передане іншою стороною майно, і поверне на її вимогу своє майно [256, с. 30]. Така можливість суперечить двосторонньому характеру реституції, вказаної у ст. 216 ЦК України, і суттєво порушуватиме інтереси особи, яка не заявлятиме такої вимоги, оскільки належне їй майно до неї не повернеться [134].

Прикладом розмежування вищеназваних вимог послужить судова практика. Так наприклад, до суду звернулась з позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, треті особи ОСОБА_4, ОСОБА_5, приватний нотаріус ОСОБА_6, приватний нотаріус ОСОБА_7, про визнання довіреності, яку він не видавав та договору купівлі-продажу S частини будинку, що належить йому на праві власності на підставі договору дарування, який був укладений 27.04.2005 року від імені позивача за його дорученням відповідачем ОСОБА_3 з відповідачем ОСОБА_2 недійсними. Судом в ході судового розгляду справи було встановлено, що позивач, не уповноважуючи ОСОБА_3 видачею йому довіреності на продаж належної йому на праві власності частини будинку, не виявляв і будь-яким іншим способом своєї волі на укладення спірного договору купівлі-продажу. Разом з тим, зібрані матеріали справи свідчать, що спірна частина будинку ніколи не вибувала з власності позивача за його власним бажанням, а вийшла з його власності за фіктивними документами та внаслідок неправомірних дій невстановлених осіб і тому такий правочин не відповідає вимогам закону як такий, що був здійснений поза волею власника будинку, якому належить право продажу. За таких обставин, суд в даному випадку прийшов до висновку, що слід задоволити лише вимоги про недійсність договору купівлі-продажу від 27.04.2005 року S частини будинку [228]. Очевидно уразі задоволення даного позову сплачені покупцем за квартиру суми мали б стягуватись з особи, яка одержала їх при продажі. Проте, щодо правового наслідку недійсності даної угоди, то таким може бути лише віндикація - витребування речі власником, випадку, визнаючи недійсним договір між особою, що не мала права на відчуження майна, та набувачем, суд не може застосувати реституцію, так як фактично позов про визнання договору

недійсним заявлено особою, що не була учасником договору і не отримувала кошти за продаж частини будинку. Адже поки правочин не буде визнано недійсним власник не зможе витребувати майно від не власника, так як буде презумуватись право власності останнього (не власника), виходячи з положень законодавства, а застосування реституції напряду залежить від недійсності правочину.

На нашу думку, українське цивільне законодавство не надає можливості вибору виду способу захисту права, що властиво англо-американському, а не континентальному європейському правопорядку. Наш цивільний закон виходить із необхідності суворого розмежування підстав цивільно-правової відповідальності і за загальним правилом не допускає можливості застосування до одного й того самого відповідача різних способів захисту на вибір потерпілого-позивача, тобто так званої «конкуренції способів захисту». Під «конкуренцією способів захисту» мається на увазі можливість застосування кількох різних способів з метою захисту одного й того самого інтересу, до того ж реалізація хоча б одного з таких способів позбавляє можливості застосування інших. Якщо така ситуація широко допускається в англо-американському праві, де не проводиться чітких меж між договірною і позадоговірною відповідальністю, то в українському цивільному праві вона можлива лише як прямо передбачений в законі виняток. Тому в Українському законодавстві віндикаційний позов є єдиним засобом реалізації такого способу захисту права власності як витребування майна з чужого незаконного володіння третіх осіб, після застосування якого втрачене майно переходить безпосередньо у володіння власника. Не слід ототожнювати чи проводити паралелі між реституцією і віндикацією, оскільки мета віндикації - повернути майно власнику, а мета реституції - повернути положення, що існувало до здійснення недійсного правочину і повернення майна з чужого незаконного володіння тут не буде метою, а - наслідком застосування результатів недійсних правочинів.

2.3 Усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном

Практика економічного життя знає випадки, коли власник володіє своєю річчю, але виникають обставини, які від нього не залежать та заважають йому користуватися нею. У таких ситуаціях відбувається порушення права власності, оскільки власник втрачає можливість права користування річчю, тобто один із складників права власності. Відбувається порушення його права користування й власник вправі вимагати усунення даного порушення. Відновлення порушеного права, не у зв'язку з позбавленням власника його права володіння, відбувається за допомогою так званих негаторних позовів. Даний вид позовів є не менш ефективним речово-правовим засобом захисту ніж віндикаційний позов. Вищеназаний спосіб захисту права власності уявляє собою вимогу власника (або титульного володільця) про усунення порушень зі сторони третіх осіб у здійсненні його права, які не пов'язані з позбавленням володіння майном, але створюють перешкоди власнику у користуванні чи розпорядженні своєю власністю. Тому для усунення цих порушень та відновлення повного панування власника над майном ще в римському праві була розроблена модель негаторного позову, яка знайшла своє закріплення та подальший розвиток майже в усіх правових системах світу [69, с. 152].

Речовий характер негаторних позовів обумовлений тим, що власник і відповідач перебувають в речово-правових правовідносинах із приводу спірної речі та може бути поданим тільки щодо індивідуально-визначеного майна.

Законодавче формулювання негаторний позов одержав у статті 391 ЦК України, що говорить, що власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном. На основі законодавчого формулювання Луць В.В. сформулював свій підхід до визначення негаторного позову, під яким розуміє звернену до суду у формі позову вимогу власника до іншої особи про усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження майном, навіть якщо ці

перешкоди не пов'язані з позбавленням права володіння [80, с. 523]. На наш погляд, перевагою Закону "Про власність", котрий втратив чинність, була норма негаторного позову, яка надавала власнику право вимагати також відшкодування збитків, чого, на жаль, немає в ст. 391 ЦК України. Проте нормотворці ліквідували дану прогалину нормою статті 386 ЦК України, яка визначає загальні засади захисту права власності, згідно з якою " власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди ". Проте поряд із власником, право заявляти негаторний позов має й титульний власник, що володіє річчю, але позбавлений можливості користуватися та розпоряджатися нею [299, с. 393]. Тому при пред'явленні негаторного позову як позивач так і титульний володілець вправі вимагати усунення перешкод зі сторони третіх осіб у здійсненні ними користування майном. У цьому випадку при вирішенні питання про те, хто з них може бути позивачем за негаторним позовом, слід виходити з обсягу правомочності обох названих осіб. Отже, якщо право володіння належить не власникові, то позов має право подавати володілець майна, а власник може звернутися з таким позовом лише після припинення у володільця згаданого права на володіння. Виходячи з вищенаведеного, на нашу думку слід було б доповнити ст. 391 ЦК України словосполученням «або титульний володілець» після слова «власник...», тобто розширити коло осіб, які можуть заявляти негаторний позов.

Для негаторного способу захисту необхідна наявність деяких умов:

- дії третіх осіб створюють перешкоди для здійснення права користування або розпорядження або того і іншого одночасно;
- ці дії носять неправомірний характер, при цьому необов'язково щоб неправомірні дії були винними;
- вказані порушення продовжують існувати на момент пред'явлення власником позову;
- негаторний позов не може бути пред'явлений, якщо сторони знаходяться в зобов'язальних правовідносинах;

- може бути поданим тільки щодо індивідуально-визначеного майна.

Хотілось би зупинись на умові неправомірного характеру дій, яка існує з певною приміткою, що дані дії необов'язково при цьому мають бути винними, оскільки до нас на це вже звертали увагу науковці. З цього приводу в юридичній літературі висловлювалися певні абстрактні рекомендації. Так, О.Ю. Скворцов вважає, що умовами задоволення негаторного позову є сукупність доведених юридичних фактів, які свідчать про те, що власник (інший титульний володілець) відчуває порушення його права власності (іншого речевого права), не поєднані з позбавленням володіння і при цьому не має значення наявність вини відповідача в протиправних діях [251]. Таким чином, цей автор також вважає, що для задоволення негаторного позову наявність вини відповідача є не обов'язковою, але його дії повинні носити протиправний характер. На думку В.М.Самойленка відповідачем за негаторним позовом є особа, яка перешкоджає своїми протиправними діями нормальному здійсненню власником своїх правомочностей. Водночас автор не виключає можливості звернення власника до суду з позовом і тоді, коли право власності порушується на законних підставах, наприклад, у разі прийняття органом місцевої влади рішення про вилучення земельної ділянки [51, с. 293].

Оскільки ціллю нашого дослідження є визначення певних способів захисту права власності і їх практичне застосування, то правильним буде якщо ми покажемо шлях до задоволення в даному випадку негаторного позову, тобто правильний підбір складових згаданого позову.

Отож, предметом негаторного позову є вимога позивача про усунення з боку відповідача будь-яких перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном. Найчастіше треті особи своєю протиправною дією або бездіяльністю створюють власникові або титульному володільцю перешкоди в здійсненні правомочності користування.

Підставою негаторного позову є обставини, що підтверджують право позивача на користування і розпорядження майном, вчинення відповідачем дій, що перешкоджають позивачу використовувати належні йому права,

позадовірний характер наявних між сторонами правовідносин.

В той же час позов може бути заявлений лише до тих пір, поки триває правопорушення або не ліквідовані його наслідки. З усуненням перешкод в здійсненні права власності відпадають і підстави для негативного захисту, тобто об'єктом вимоги по негативному позову є правопорушення, що триває, тому терміни позовної давності на дані вимоги не поширюються. Однак таке положення не означає відсутність у власника можливості подання позову про заборону порушення права власності, що можуть мати місце в майбутньому. Така можливість надається власнику ч. 2 ст. 386 ЦК України, відповідно до якої власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Тобто власник може подати прогібиторний позов, що являє собою досить схожу вимогу з негативним позовом - зобов'язувати порушника права власності усунути наслідки вчинених дій і не здійснювати такі дії у майбутньому. При цьому річ має знаходитися у власника, повинна існувати реальна загроза порушення іншими особами права власності в майбутньому, а також для вчинення дій, які можуть порушити право власності в майбутньому, немає законних підстав (припису закону, договору сторін тощо) [299, с. 393-394].

Що ж до сторін негативного спору, то позивачем, тобто суб'єктом даного позову може бути власник або титульний володілець, у якого знаходиться річ, щодо якої відповідач ускладнює здійснення повноважень користування або розпорядження, а відповідачем - лише особа, яка перешкоджає позивачеві у здійсненні його законного права користування чи розпорядження річчю. На позивача – власника або титульного володільця в суді покладається обов'язок пред'явити докази свого права власності або права володіння і порушення його відповідачем в результаті здійснення незаконних дій, наслідком яких з'явилося обмеження їх можливостей - користування і (або) розпорядження. У свою чергу за відповідачем залишається право доводити правомірність своїх дій і

законність обмеження прав позивача.

Досить складним є питання підстав для задоволення негативного позову. На жаль, законодавство не дає чіткої відповіді на це питання та й цивілістична наука не запропонувала якихось рекомендацій щодо вирішення даної проблеми. Проте певне вирішення даної проблематики дає судова практика.

Якщо суд доходить до висновку, що негативний позов є обґрунтованим, - то у резолютивній частині рішення суд визначає шлях виконання даного рішення, тобто дії, які має вчинити відповідач для усунення порушення права власності позивача, і строк виконання цих дій. В іншому випадку, коли відповідач доведе суду, що його дії щодо прав позивача є правомірними, або як доказ надасть суду обґрунтовану інформацію про наявність між сторонами договору, тобто правовідносини між позивачем та відповідачем є договірними, то в задоволенні такого негативного позову буде відмовлено.

Як приклад захисту права власності у спосіб усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном за допомогою негативного позову, який надається судом у формі припинення дій, що порушують право позивача даємо аналіз рішенню Печерського районного суду м. Києва від 28 травня 2010 року за позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2 , 3-ті особи ОСОБА_3, Відділ в справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб Печерського РУ ГУ МВС України про усунення перешкод в користуванні та розпорядженні власністю. Позивач в судовому засіданні довів своє право власності на спірне майно шляхом представлення в суді договору купівлі-продажу, згідно якого він та третя особа набули право власності на квартиру, яке 24.09.1998 року зареєстрували в Київському міському бюро технічної інвентаризації та реєстрації права власності на об'єкти нерухомого майна. Проте у зазначеній квартирі залишається зареєстрованою колишня власниця – відповідач по справі, що підтверджується довідкою форми № 3, порушуючи його права як власника. В даному випадку реєстрація відповідача в зазначеній квартирі перешкоджає позивачу здійснювати і реалізовувати своє право власності жилим приміщенням

відповідно до 319 ЦК України. Тому суд згідно ст. 391 ЦК України позов задовольнив та в резолютивній частині визначив шлях виконання даного рішення, а саме дав вказівку на усунення перешкоди ОСОБА_1 в користуванні та розпорядженні квартирою №124 в будинку №1/25 по провулку Січевому в м. Києві шляхом зняття з реєстраційного обліку ОСОБА_2 [226].

В своєму дослідженні хочемо показати, що суди при відновленні становища, яке існувало до порушення права при задоволенні негаторного позову не завжди правильно досліджують всі обставини справи. Так, ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом до ТОВ «Содействіє» про усунення перешкод у користуванні власністю та відшкодування моральної шкоди. Суд встановив, що ОСОБА_1 є власником АДРЕСА_1. Житлово-комунальні послуги мешканцям указанного будинку надає ТОВ «Содействіє», яке самовільно вчинило переобладнання допоміжних приміщень, змусивши його й членів його сім'ї збирати сміття в пакети та виносити до сміттевого бака на вулицю. Рішенням суду зобов'язано ТОВ «Содействіє» усунути перешкоди ОСОБА_1 у користуванні сміттєпроводом. Дане рішення при перегляді апеляційним судом залишено без змін, тому ТОВ «Содействіє» звернулося до Верховного Суду, в якій просить скасувати рішення районного суду та рішення апеляційного суду, оскільки суди зробили помилковий висновок, що їхні дії порушують права співвласника ОСОБА_1 на отримання послуги, тому що ТОВ «Содействіє» виконує свій обов'язок із вивезення сміття, що не суперечить укладеному та підписаному двома сторонами (хоча й ОСОБА_1 цього не визнає) договору про надання послуг. Ураховуючи викладене, Верховний суд встановив, що рішення судів першої й апеляційної інстанцій у частині задоволення позову про усунення перешкод і відшкодування моральної шкоди ухвалені з неправильним застосуванням ст. ст. 369, 382, 391 ЦК України, тому підлягають скасуванню [215].

Отож підсумовуючи вище, бачимо, що умовою негаторного способу захисту є встановлення судом факту протиправності дій відповідача, задоволення позовних вимог позивача не залежить від наявності вини

відповідача. Захист прав і охоронюваних законом інтересів позивачів за негаторним позовом надається судом у двох формах, а саме:

- припиняються дії, що порушують право позивача;
- відновлюється становище, яке існувало до порушення права.

Хочемо звернути увагу, що хоча негаторний спосіб захисту на практиці зустрічається рідко, а іноді навіть зводиться до вимог про зняття арешту з майна, проте протиправні дії, котрі призвели при тих самих умовах до захисту права власності заявленням тотожного негаторного позову, носять повторювальний характер. Тому постає питання пред'явлення одного і того ж рішення, тобто його виконання при кожному з тотожних по всіх аспектах порушень. Оскільки внаслідок тих або інших дій відповідних публічних органів (здебільшого суду чи органів державної виконавчої служби) власник часто не може вільно розпорядитися своїм майном через одні і тіж самі обставини. За загальним правилом вважається, що рішення суду про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном має одноразовий характер виконання. На думку дисертантки, це правило є соціально несправедливим, адже для чого власник за тих самих обставин і при тотожних умовах повинен звертатись кожного разу до суду з позовом, наперед знаючи спосіб про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном. Вважається, що рішення суду повинно відноситись до типу рішень з багаторазовим характером (наприклад рішення суду про визнання права власності) чи з триваючим характером (рішення суду про стягнення аліментів чи інших періодичних платежів) і виконуватись в міру виникнення перешкод зі сторони однієї і тої самої особи у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, а механізм виконання наведеного положення потребує законодавчого закріплення в Законі України «Про виконавче провадження». Тому пропонуємо внести зміни до ст. 22 Закону України «Про виконавче провадження» щодо пред'явлення виконавчих документів до виконання та доповнити частиною такого змісту: «Рішення про усунення перешкод у здійсненні власником права

користування та розпорядження своїм майном може пред'являтися для виконання тим же ж власником до того ж самого боржника при виникненні тотожних обставин, встановлених судом, протягом усього періоду їх існування». Щодо механізму виконання наведеного положення, то варто внести зміни до ст. 17 Закону України «Про виконавче провадження» та доповнити перелік виконавчих документів, що підлягають примусовому виконанню державною виконавчою службою саме рішенням суду про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном за умови повторного звернення з заявою про виконання рішення того ж власника про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження стосовно тотожного майна тим же ж боржником при виникненні обставин, що носять той самий характер.

Виникає певний нонсенс щодо позовної давності при поданні негаторного позову, оскільки більшість науковців, як і ми, вважають, що вона взагалі не застосовується, оскільки правопорушення має бути таким, що триває у часі, тому негаторний позов може бути пред'явлений позивачем доти, поки існує саме правопорушення або так би мовити може бути пред'явлений у межах строку існування правопорушення. Проте на позови власника про зняття арешту з майна, згідно постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про виключення майна з опису» № 6 від 27 серпня 1976 р. поширюється трирічний строк позовної давності, перебіг якого починається з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про опис належного їй майна. На нашу думку до вимог негаторного характеру позовна давність взагалі не повинна застосовуватися, оскільки дії, що зумовлюють заявлення такого позову є триваючими в часі.

У цивілістичній науці питання про правову природу позову про зняття арешту з майна, його місце в системі речово-правових позовів залишається дискусійним. Наприклад, А. П. Сергєєв вважає, що позов про зняття арешту з майна не є самостійним позовом, «за певних умов він може набувати форми в'їдникаційного позову (якщо йдеться про зняття арешту з майна, власники

якого реально позбавлені права володіти цим майном), негативного позову (якщо необхідно усунути перешкоди в розпорядженні або користуванні арештованим майном), позову про визнання права власності (якщо описані речі знаходяться правомірно у власника, проте необхідно встановити приналежність права власності)» [49, с. 456]. Е. А. Суханов вважає, що вимога про зняття арешту з майна, по суті, зводиться до вимоги про визнання права власності на незаконно включене в опис і арештоване майно. У зв'язку з цим є різновидом позову про визнання права - особливого способу захисту цивільних прав, у тому числі і права власності [47, с. 614].

Ми ж обґрунтовуємо свій підхід до правової природи даного позову. З врахуванням співвідношення термінів «способи захисту права власності» та «засоби захисту права власності», способи захисту права власності реалізуються через конкретні засоби захисту права власності, тому констатуємо, що позов про зняття арешту з майна є процесуальним засобом такого способу захисту права власності як визнання права власності, порушеного при арешті майна, за відсутності умови фактичного вилучення майна, що здійснюється зацікавленими особами і направлений на захист речового права осіб-власників, що не є сторонами у виконавчому провадженні.

З визначенням правової природи даного позову пов'язано питання про позовну давність. Аналіз судової практики у справах про зняття арешту з майна свідчить, що в більшості випадків по своїй юридичній природі дані позови є допоміжними до позову про визнання права власності, тому відповідно й позовну давність потрібно застосовувати ту ж саму, оскільки об'єкт вимог по даному позову зберігається до моменту пред'явлення позову.

Позов про зняття арешту з майна як речово-правовий спосіб захисту права власності безпосередньо направлений на захист абсолютного права. Учасники даних правовідносин не зв'язані між собою конкретними зобов'язаннями.

Предметом такого позову є матеріально-правова вимога власника (титульного володільця) визнати його право власності на майно, зняти арешт з

майна, а якщо воно було вилучене, то і про повернення його зберігачами.

Підставою такого позову слугують факти, пов'язані з приналежністю майна позивачу та обставинами перебування цього майна у особи, у якої проведено опис майна (накладено арешт).

Як об'єкт вимог виступає спірне майно в натурі, при чому своє право власності на спірне майно позивач повинен підтверджувати передбаченими законом способами, зобов'язаний назвати обставини, які свідчать, що поведінка третіх осіб створює перешкоди в користуванні і розпорядженні майном, а також повинен із засланням на пункти опису вказати, з якого саме майна він просить зняти арешт.

Суб'єктом права на пред'явлення позову про зняття арешту з майна (тобто позивачем) є власник, майно якого помилково включено в опис, а також інших осіб, чиє право власності було порушено в результаті помилкового включення в опис майна, що належало боржникові. Позов про зняття арешту з майна не передбачає виступ як позивача боржника, оскільки прав на майно, помилково включене в опис, він не має, а йдеться про позові про визнання права власності.

Суб'єктами обов'язку, тобто відповідачем у позові виступають: боржник, в якого описано майно, організації і осіб, на користь яких накладений арешт на майно, стягувачі, тобто як мінімум два відповідачі. Участь у справах даної категорії двох відповідачів обумовлена рядом обставин. Справа в тому, що відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону України «Про виконавче провадження» [198, с. 207] особа, яка вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові, може звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту. Але ч. 2 ст. 60 того ж Закону встановлює хід виконання відповідного рішення суду: у разі прийняття судом рішення про зняття арешту з майна арешт з майна знімається за постановою державного виконавця не пізніше наступного дня, коли йому стало відомо про такі обставини. Отже, тут ми бачимо залежність рішення суду від волі державного виконавця, адже саме на нього покладений обов'язок зняття арешту.

Негаторний характер мають вимоги про зняття арешту з майна. Зокрема Вищий господарський суд України у постанові від 07.12.2005 р. у справі № 10/142 зазначив, що позов до відділу державної виконавчої служби, державним виконавцем якого складено акт опису та арешту майна, підлягає задоволенню на підставі ст. 391 ЦК України [184], тобто такий підхід до кваліфікації позовів про зняття арешту з майна закріплений навіть у судовій практиці. Однак повністю з таким трактуванням погодитися не можна. Державна виконавча служба не уповноважена самостійно приймати рішення про накладення арешту на майно. Такі дії державні виконавці вчиняють на підставі рішень, передбачених законодавством органів, зокрема суду. Тому захист порушених прав власників у даному випадку слід здійснювати шляхом застосування інших способів захисту наприклад визнання права. Якщо державна виконавча служба помилково наклала арешт на помилково наклала арешт на майно, яке не належить боржнику, заінтересована особа-власник за наявності підтверджуючих правовстановлюючих документів може вимагати усунення перешкод в користуванні та розпорядженні майном, шляхом звільнення майна з під арешту.

2.4 Визнання права власності

В юридичній літературі визнання права часто розглядають у зв'язку з його поновленням. Підстави для такого тлумачення містяться в законодавстві. ЦК України в ст. 16 розглядає визнання права як самостійний спосіб захисту. Водночас, Сімейний кодекс України пов'язує визнання права з його відновленням (ст.18 СК України). Зазначений спосіб захисту може мати самостійний характер. Однак може мати ознаки, характерні для відновлення становища, яке було до порушення. Останнє залежить від характеру порушення

та негативних наслідків.

Оспорення права власності вимагає захисту права лише у разі відсутності формально-юридичного підтвердження його існування. Оспорення права іншої особи без достатніх підстав не є передумовою звернення за захистом. Процесуально така ситуація може оформлятися зустрічним позовом у разі оспорення в суді права, належного, уповноваженій особі. Сумніви осіб, які не перебувають в правовому зв'язку не є заінтересованими юридично особами щодо належності права певному суб'єкту не мають правового значення і не можуть розглядатися як підстава для захисту шляхом визнання права. Тому, в кожному конкретному випадку необхідно з'ясувати факт порушення суб'єктивного права або можливість реальної загрози його порушення.

В ЦК України закладено певну новелу, а саме ст. 392, згідно з якою особа, яка є власником майна, може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. Безперечно, дана стаття є вкрай необхідною, адже вона ліквідувала існуючий вакуум навколо такого способу захисту права власності шляхом її визнання за конкретним власником.

Позови про визнання права власності іноді намагаються використовувати в трьох маргінальних з погляду права цілях – уникнути застосування позовної давності, нівелювати значення добросовісності набувача та обійти нотаріальне посвідчення договору.

Відносно правової природи позову про визнання права власності варто зазначити його неоднозначний зміст [87, с. 49-50]. По-перше, існують позови про визнання права власності, що мають перетворювальний (або, за словами М. А. Гурвіча, конститутивний [55, с. 291-298]) характер. Таким є позов про визнання права комунальної власності на безхазяйну нерухому річ (ч. 2 ст. 335 ЦК України). Як видно з наведеного, задоволення судом позову про визнання права власності породжує це право у позивача, а не констатує, що воно було у нього і до винесення рішення. Це дозволяє охарактеризувати названий вид

позову як перетворювальний. Такі випадки викликають труднощі у практиці, адже ці позови в буквальному їх співвідношенні із ст. 392 ЦК України не будуть позовами про визнання права власності, а по суті будуть позовами про встановлення права власності. На практиці ж часто при висуненні таких позовних вимог позивачі посилаються на ст. 392 ЦК України, проте не подають доказів відмови компетентного органу про видачу дубліката втраченого документа. Тому вважаємо що при застосуванні визнання права власності в позовному провадженні, пропонуємо ст. 392 ЦК України викласти в такій редакції: «Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності, за умови відмови компетентного органу про видачу дубліката втраченого документа». Про те, що повинен бути чітко виражений спір для звернення до суду про визнання права власності в порядку ст. 392 ЦК України наголошує Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в своїй постанові № 5 від 07.02.2014 року «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» [208], проте для цього не зазначає механізму забезпечення доказої бази.

Існує й інший підхід при застосуванні такого способу захисту права власності як визнання права власності. В даному випадку цьому способі буде притаманний констатуючий характер, задоволення такої вимоги буде підтверджувати наявність права у позивача. Найчастіше такий підхід використовують коли право позивача ким-небудь заперечується і йому важливо мати рішення суду, щоб подолати будь-які сумніви щодо цього права. Дзера І.О. при дослідженні проблеми захисту права власності визнала складною ситуацію, в якій відсутні треті особи, які безпосередньо піддають сумніву наявність у особи права власності на майно чи самі претендують на це майно, тобто ситуація, в якій відсутній відповідач, який міг би бути змушений до примусового виконання обов'язку, а відтак, начебто й відсутність спору. Також запропонувала звертатися з позовами про визнання права власності і за

відсутності відповідача. В цивільно-процесуальній літературі з цього приводу відомий український вчений М.Й.Штефан зазначає, що позови про визнання спрямовуються на усунення спору між сторонами шляхом внесення ясності в існуючі правовідносини [315, с. 283], але й він не висловив свого ставлення про допустимості позову за відсутності особи порушника права власності. На наш погляд, в даному випадку слід проаналізувати Постанову Пленуму Верховного суду «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» N 5 від 31.03.95 року та ч.2 ст. 256 ЦК України, де вказано, що у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення, тобто перелік юридичних фактів, що можна встановлювати в окремому провадженні не є вичерпним. Можливо варто було б внести зміни до ст. 392 ЦК України, яка стосується визнання власником права власності та доповнити її після слів «якщо це право оспорується іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності» словами такого змісту: «або встановити в інший спосіб». Тому ми пропонуємо щоб при відсутності спору про право при визнанні права власності, власники котрих право власності порушене звертались до суду в порядку окремого провадження з заявою про встановлення факту володіння майном на праві власності, підтвердивши тим сами констатуючий характер аналізуючого способу. Думається, що така новела буде кращою ніж ліквідація інституту відповідача в позовах про визнання права власності, яка б створила певну плутанину в юриспруденції, оскільки однією з головних характеристик позовного провадження є наявність у процесі, як позивача, так і відповідача. Цьому також сприяє Постанова Пленуму Верховного суду «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» N 5 від 31.03.95 року, оскільки націлює нас те, що суди повинні мати на увазі, що факт володіння особою жилим будинком на праві власності встановлюється судом, якщо у заявника був правовстановлюючий документ на цей будинок, але його втрачено і немає

можливості підтвердити наявність права власності не в судовому порядку, а також, що заява про встановлення факту прийняття спадщини та місця її відкриття може бути розглянута судом у порядку окремого провадження, якщо орган, який вчиняє нотаріальні дії, не вправі видати заявникові свідоцтво про право на спадщину через відсутність або недостатність документів, що необхідні для підтвердження в нотаріальному порядку факту вступу в управління або володіння спадковим майном [207]. Тому ми й вивели аналогію застосування норм права й спробували при відсутності спору про право охарактеризувати правову природу способу захисту права власності – визнання права власності як встановлення юридичного факту володіння майном на праві власності.

При цьому оскільки правова природа двох різновидів способів про визнання права власності дуже відрізняється, у літературі висловлена думка, що швидше слід говорити про подвійність правової природи, а не про термінологічні неточності, допущені законодавцем, який два різні правові явища описує за допомогою єдиної категорії позову про визнання права [76, с. 121].

Для з'ясування суті даного способу захисту вважаємо за необхідне з'ясувати умови пред'явлення позову про визнання права власності, тобто вимоги, які водночас загальні, але, в певні мірі конкретизують цей спосіб, як окремий самостійний вид способів захисту права власності. Це насамперед:

1) Наявність об'єкта, на який заявляється вимога про визнання права власності. Право власності можливо визнавати на об'єкт матеріального світу, а саме на індивідуально-визначену річ чи майно. Відсутність такого об'єкта тягне неможливість визнання права власності, оскільки немає речі, немає власності, отже, немає й права власності. Якщо річ, із приводу якої йде суперечка, на момент заявлення позову не збереглася, то потрібно застосовувати інший спосіб захисту права власності.

2) Невизначеність статусу речі, із приводу якої йде суперечка про власність. Така невизначеність може бути як з погляду невизначеної кількості

осіб, що не мають безпосереднього відношення до спірної речі, а також з погляду певних суб'єктів, що претендують на спірну річ, або що мають певний інтерес у зв'язку із правовідносинами із приводу спірної речі. Крім того, зацікавлена особа може заявити позов про визнання права власності на річ, що не має певного юридичного статусу навіть у тому випадку, якщо ніхто безпосередньо не пред'являє своїх прав на неї. Наприклад відсутність правовстановлюючих документів, що підтверджують право власності у власника заважають власникові здійснювати свої права за розпорядженням майном, навіть незважаючи на те, що ніхто безпосередньо не заперечує його прав.

3) Наявність суб'єкта права власності. За загальним правилом позов про визнання права власності, заявляє сам власник або його представник, повноваження якого оформлені у встановленому законом порядку. Виключення бувають у випадках, коли захищаються державні або суспільні інтереси, тоді позов заявляють державні органи, органи місцевого самоврядування й інші органи. Відсутність власника позбавляє інших осіб можливості пред'являти позов про визнання права власності в його інтересах. Також правом на подібний позов наділений і титульний володілець майна [299, с. 394].

4) Відсутність між власником майна і третьою особою зобов'язальних правовідносин з приводу спірного майна.

5) Оспорювання права власності на момент пред'явлення позову в суд.

6) Наявність у позивача правового зв'язку з річчю, із приводу якої заявляється позов про визнання права власності. Юридичний статус речі невизначений, але заявник є зацікавленою особою, і ця зацікавленість проявляється в тім, що він ініціює процес становлення відносин із приводу даної речі. Проте даний позов повинен бути не пов'язаний з вимогою власника про повернення майна або про усунення інших перешкод, не пов'язаних з позбавленням володіння, оскільки він є самостійним.

7) Наявність доказів, що підтверджують наявність факту збереження права власності на спірне майно на момент пред'явлення позову за позивачем.

Отже, у чистому вигляді даний позов застосовуватиметься у разі, коли особа, яка не втратила володіння, дізнається про оспорювання її права власності іншою особою. Слід також зазначити, що позови про визнання права власності здебільшого пред'являє власник, який повинен довести свої права на спірне майно. Іншими словами, право в особи має місце, проте воно підлягає захисту в судовому порядку не в результаті його порушення, а щоб уникнути його порушень. Часто подібне трапляється, коли право власності виникає із закону, не вимагаючи при цьому яких-небудь дій з боку управомоченої особи. Наприклад, про подібне можна говорити у випадку, якщо право власності виникло у жителів будинку, що приватизували квартири і одночасно стали власниками допоміжних приміщень згідно із ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» [205, с. 122]. Роз'яснення даного питання дав Конституційний Суд України у своєму рішенні винесеного за конституційним зверненням Ярового Сергія Івановича та інших осіб про офіційне тлумачення положень пункту 2 статті 10 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду". Було роз'яснено, що положення частини першої статті 1, положення пункту 2 статті 10 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" (2482-12) треба розуміти так:

- допоміжні приміщення (підвали, сараї, кладовки, горища, колясочні і т.ін.) передаються безоплатно у спільну власність фізичних осіб одночасно з приватизацією ними квартир (кімнат у квартирах) багатоквартирних будинків. Підтвердження права власності на допоміжні приміщення не потребує здійснення додаткових дій, зокрема створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, вступу до нього;

- власник (власники) неприватизованих квартир багатоквартирного будинку є співвласником (співвласниками) допоміжних приміщень нарівні з власниками приватизованих квартир;

- питання щодо згоди співвласників допоміжних приміщень на надбудову поверхів, улаштування мансард у багатоквартирних будинках, на вчинення інших дій стосовно допоміжних приміщень (оренда тощо) вирішується

відповідно до законів України, які визначають правовий режим власності [220, с. 624].

Втім, практика свідчить, що суди не завжди займають таку позицію [255, с. 86-87].

Істотною проблемою є питання щодо позовної давності за позовами про визнання права власності. Так, у літературі визнається неможливим застосування позовної давності до позовів про визнання, зокрема визнання права власності, з огляду на те, що застосування позовної давності в такій ситуації суперечить не тільки природі цього позову, а й права, що захищається [140]. На користь тези про неможливість застосування позовної давності до позовів про визнання права власності (петиторних позовів) висловилися також С. В. Сарбаш [245, с. 24], Є. О. Крашенінников та інші автори [46, с. 352]. О. П. Сергеев, називаючи позови про визнання «установлювальним претендуванням», наголошує, що вони через саму їх природу не можуть бути піддані дії позовної давності [117, с. 450]. О. В. Шовкова вказує, що позов про визнання права не являє собою захист порушеного суб'єктивного права, яке не обмежується в часі, а за змістом наближене до регулятивного права. Тому воно не може піддаватися позовній давності, а відповідач за позовом про визнання права не може подавати заяв про застосування позовної давності, а має можливість лише протиставляти своє право праву, на визнанні якого наполягає позивач [314, с. 4].

Інші автори, вступаючи в полеміку з вищенаведеними позиціями, наголошують, що вимоги про визнання підпадають під дію позовної давності на загальних підставах [11, с. 130-133].

Проаналізувавши думку вчених щодо застосування позовної давності відносно позовів про визнання права власності складаємо своє бачення даної проблеми. Оскільки позови про визнання права власності з одного боку, не пов'язані з конкретними порушеннями прав власника і, з іншого боку, диктуються незаконною поведінкою третьої особи, що продовжується, на них взагалі не повинна поширюватись дія позовної давності. Між тим розглядуване

питання викликає певні суперечності в судовій практиці. У цьому аспекті досить показовою є така справа. Рішенням господарського суду АРК задоволено позов ТОВ «Дісм», за позивачем визнано право власності на триповерхову нежитлову будівлю у м. Євпаторія. Однак, суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що у даній справі позивачем пропущено строк позовної давності, а тому вказане рішення скасував, у позові ТОВ «Дісм» відмовив [259].

Одним із засобів реалізації визнання права власності являється, перш за все, позови про зняття арешту з майна. В даному випадку окрім вимоги підтвердити в суді право власності на річ є вимога про зняття арешту з майна, наслідком якого з'явилося юридичне вилучення речі і позбавлення власника права володіти, користуватися, розпоряджатися нею або лише розпоряджатися (при юридичному вилученні).

В судовій практиці особливо розповсюдженими є позови про зняття арешту з майна, яке становить спільну власність позивача і відповідача. У таких випадках суду належить вилучити частку позивача в спільному майні з опису, оскільки зверненню стягнення чи можливої конфіскації підлягає лише те майно, яке є власністю боржника, обвинуваченого чи засудженого. У тих випадках, коли предметом позову є частка в загальній спільній власності, суд такий спір повинен вирішити з урахуванням конкретних обставин справи, може зняти арешт й стягнути з позивача в дохід держави або на користь організації грошову компенсацію за частку, що належить боржникові, або залишити річ в арешті, зобов'язавши відповідний орган Державного казначейства або організацію виплатити позивачеві відповідну частину її вартості. Так, ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3 звернулась до суду з позовом до ДВС, ОДП, третьої особи ОСОБА_4 про зняття арешту з майна. Судом встановлено, що на виконання вироку суду від 21.07.2008 року третю особу по справі, ОСОБА_4, засуджено до позбавлення волі з конфіскацією усього особистого майна, а державною виконавчою службою, незважаючи на належність ОСОБА_4 лише 1/4 частини, здійснила опис та арешт всієї квартири, співвласниками якої є

позивачі. В даному випадку суд відмовив позивачам в задоволенні позову, оскільки квартира належить на праві спільної сумісної власності позивачам у справі та ОСОБІ_4 а стаття 370 ЦК України передбачає право співвласників на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній сумісній власності, тому й державним виконавцем описано та арештовано всю квартиру АДРЕСА_2, адже частини позивачів у майні, що є спільною сумісною власністю, не є визначеними в натурі, а відтак позовні вимоги про зняття арешту з майна саме з часток позивачів у спільному майні, є безпідставними з огляду на інший режим спільного володіння майном – без визначення часток [230].

Досить вагомої уваги приділено в юридичній науці та практиці визнанню права власності на новостворені речі та юридичні питання, пов'язані з захистом прав власників стосовно об'єктів будівництво яких не було завершено чи самочинно зведене. Серед багатьох питань, пов'язаних з новоствореними речами, особливу теоретичну актуальність та практичну значущість мають питання щодо підстав виникнення права власності на зазначені об'єкти будівництва.

В даний час у вітчизняній юридичній літературі є дуже мало наукових праць, безпосередньо присвячених підставам виникнення права власності на зазначені об'єкти будівництва.

Внаслідок стрімкого розвитку ринку нерухомості питання, які виникають щодо статусу новостворених речей, є надзвичайно актуальними. Необхідним є ефективне нормативне врегулювання правового захисту таких об'єктів цивільних правовідносин, усунення законодавчих неузгодженостей, прогалин, з'ясування складних та суперечливих моментів легалізації новостворених речей.

Положення ЦК України, що регламентують набуття права власності на новостворене нерухоме майно зазнали багатьох змін. З набранням чинності ЦК України право власності на новостворене нерухоме майно виникає тільки з моменту державної реєстрації, якій передують факти завершення будівництва та здачі об'єкта в експлуатацію. У ч. 3 ст. 331 ЦК України було закріплено позицію, вироблену судовою практикою, за якою до завершення будівництва

особа вважалася лише власником будівельних матеріалів, що були використані в процесі будівництва. Проте ЦК України містив таке застереження: за заявою зацікавленої особи суд міг визнати її власником недобудованого нерухомого майна, якщо було встановлено, що частина робіт, що не була виконана відповідно до проекту, є незначною. Тобто практично набути право власності на об'єкт незавершеного будівництва було можливо лише шляхом застосування судової процедури, на підставі рішення суду. Це підтверджувалось й чинної на то час п. 74 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, згідно якою для посвідчення договорів про відчуження недобудованого нерухомого майна нотаріусу необхідно надати як правовстановлюючий документ рішення суду про визнання права власності на недобудоване нерухоме майно.

Проте, з прийняттям Закону України «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України» від 15 грудня 2005 р. № 3201-IV, ч. 4 ст. 331 ЦК України було виключено, а ч. 3 — доповнено, з метою легалізації об'єктів незавершеного будівництва та запобігання зверненням власників до судової процедури з питань визнання права власності на незавершене будівництво. Відповідно до цих змін, у разі необхідності особа — власник матеріалів, обладнання тощо, які були використані у процесі будівництва, може укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва, право власності на який реєструється органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, на підставі документів, що підтверджують право власності або користування земельною ділянкою для створення об'єкта нерухомого майна, проектно-кошторисної документації, а також документів, що містять опис об'єкта незавершеного будівництва.

На перший погляд цими змінами законодавець, ніби — то, нівелював такий спосіб захисту як визнання права власності на новостворене майно в судовому порядку. Проте на практиці досить часто використовується згаданий спосіб захисту права власності, проте з урахуванням певних особливостей.

Досить часто особи, які мали намір звести об'єкт нерухомості для

задоволення своїх споживчих чи інших потреб укладають договір про спільну діяльність, за яким відповідно до ст. 1130 ЦК України сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону.

На думку О. В. Семушина, для здійснення спільної діяльності сторонам (учасникам) такої діяльності достатньо лише про це домовитися та визначити мету такої діяльності. Для такої діяльності потрібно лише об'єднати трудову, інтелектуальну, професійну участь тощо. Цей вид діяльності характерний для здійснення одноразових дій, які не потребують об'єднання капіталів через нетривалість юридичного зв'язку між учасниками[301].

З точки зору судового захисту права власності, така усна домовленість сторін щодо спільної діяльності зі зведення об'єкта будівництва ґрунтується на довірчих стосунках та дружньому ставленні, що призводить до виникнення таких спірних правовідносин, у яких фактичний співзабудовник позбавляється права стати власником створюваного об'єкта будівництва. Тоді єдиним виходом з такої ситуації є надання суду доказів про наявність домовленості про створення спільної власності на забудову, а також про розмір допомоги основному забудовнику, чим значно ускладнюється і без того складна процедура визнання права власності на об'єкт незавершеного будівництва.

Тому вважаємо, що твердження О. В. Семушина має недосконалий характер з точки зору практики, оскільки особам, які мають намір звести об'єкт нерухомості, необхідно укласти між собою письмовий договір про спільну діяльність у будівництві з обов'язковим зазначенням умов щодо координації спільних дій його учасників або ведення їхньої спільної будівельної діяльності, правовий статус виділеного для спільної діяльності майна, а також покриття витрат та збитків, які супроводжують процес будівництва. Саме виконання передбачених договором умов і буде підставою для визнання права власності конкретної особи (особам) на збудований в майбутньому об'єкт нерухомості, який, власне, і є метою, задля якої укладається зазначений вищеназваний договір.

На підтвердження приведено випадок з судової практики. На підставі договору про спільну участь у будівництві курортно-туристичного комплексу сторони зобов'язалися шляхом часткового фінансування будівництва спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення спільної мети - побудови зазначеного об'єкта, тобто створити об'єкт нерухомого майна і надалі використовувати його в своїх цілях. Розміри фінансування кожним позивачем визначав договір, повне виконання якого давало сторонам право на визнання за ними права власності на відповідну частину нерухомого майна. Згідно з технічною документацією зазначений об'єкт нерухомості складається з декількох будівель, відповідає ступеню будівельної готовності близько 60 % і після проведення робіт із будівництва будівлі переходить у власність сторін. Позивачі свої обов'язки за договором виконали, відповідач (забудовник) же ухилився від виконання договору, а саме від передання готелю у власність позивачів у порядку, встановленому договором. Судовим рішенням від 16 травня 2011 р., суд задовольнив позов про визнання права власності на зазначений об'єкт незавершеного будівництва з визначенням частки кожної із сторін пропорційно до їх вкладів[217].

Водночас є певні суперечності в застосуванні аналізованого способу захисту. Так, ч. 2 ст. 331 ЦК України регламентує, що право власності на новостворене нерухоме майно виникає з моменту завершення будівництва, тобто створення самого майна. Крім того, ч. 3 тієї ж ст. 331 ЦК України закріплює положення, згідно з яким до завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів, обладнання, які були використані у процесі цього будівництва (створення майна). Водночас, слід зауважити, що цей об'єкт виступає як «незавершене будівництво» до моменту завершення будівництва – здачі об'єкта в експлуатацію. Тобто право власності на об'єкт незавершеного будівництва не може виникнути з моменту завершення будівництва. Виникає ситуація, за якої до завершення будівництва — здачі в експлуатацію та державної реєстрації — не існує такого нерухомого майна, як об'єкт незавершеного будівництва, хоча цей об'єкт відповідає

законодавчо встановленим ознакам нерухомого майна, а з моменту завершення будівництва — здачі в експлуатацію та державної реєстрації — вже існує нерухоме майно, але воно автоматично перестає бути «незавершеним будівництвом».

На жаль, законодавець не встановив загального правила щодо моменту та способу виникнення права власності на новостворене майно. Так, ст. 331 ЦК України встановлює три моменти виникнення права власності на новостворене нерухоме майно: момент завершення будівництва (створення майна); момент прийняття нерухомого майна до експлуатації, якщо договором або законом передбачено його прийняття до експлуатації; момент державної реєстрації, якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації. Оскільки право власності на нерухоме майно, підлягають державній реєстрації, відповідно, право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, а саме, на новостворене нерухоме майно, виникає не з моменту завершення будівництва або здачі в експлуатацію, а лише після реєстрації цього права у встановленому законодавством порядку. Законодавчі положення, що стосуються державної реєстрації, а, отже, й моменту виникнення прав власності на об'єкт незавершеного будівництва, викладені у ЦК України, законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Так, згідно зі ст. 331 ЦК України, в разі необхідності особа — власник матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі будівництва (створення майна), може укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва, право власності на який реєструється органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, на підставі документів, що підтверджують право власності або користування земельною ділянкою для створення об'єкта незавершеного будівництва, проектно-кошторисної документації, а також документів, що містять опис об'єкта незавершеного будівництва. Водночас, діє норма Тимчасового положення (п.п.1.6 п.1), яка, хоч і не безпосередньо, але забороняє реєструвати право власності на незавершені

об'єкти будівництва: «реєстрації підлягають права власності тільки на об'єкти нерухомого майна, будівництво яких закінчено та які прийняті в експлуатацію у встановленому порядку, за наявності матеріалів технічної інвентаризації, підготовлених тим же БТІ, яке здійснює державну реєстрацію права власності на ці об'єкти». Тобто не передбачено механізму реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва до введення їх в експлуатацію.

Не вніс ясності у вирішення даної проблеми і закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», оскільки він був прийнятий до внесення змін в ст. 331 ЦК України і не був приведений у відповідність до них. Так згідно зі ст. 19 зазначеного Закону, будь-яка особа, яка створює нове нерухоме майно, вправі за наявності рішення суду зареєструвати право власності як на такий об'єкт, так і на об'єкт, що завершений будівництвом та зданий в експлуатацію. Отже, Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» дає можливість зареєструвати право власності на об'єкт незавершеного будівництва згідно із рішенням суду про визнання права власності на нього за аналогією із цими діями стосовно добудованого об'єкту, з одержанням кадастрового номеру об'єкта нерухомого майна та відповідного документа про державну реєстрацію права власності. Отож бачимо, законодавець, змінивши ст. 331 ЦК України, не забезпечив узгодження законодавства в цій частині з іншими актами, зокрема, із законом, який регулює процедуру та механізм реєстрації прав на нерухоме майно.

Також висновки зробив і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в своєму листі від 05.12.2011 року, в якому зазначив, що виходячи зі змісту ч.1 та ч. 2 ст. 331 ЦК України, ч.1 ст. 182 ЦК України та пункту 8 Тимчасового положення про порядок державної реєстрації прав власності на нерухоме майно (чинного на час розгляду справи), право власності на новостворене нерухоме майно виникає у особи, яка створила це майно, після закінчення будівництва об'єкта нерухомості, введення його в експлуатацію, отримання свідоцтва про право власності та реєстрації права

власності. Отже, до прийняття об'єкта новоствореного нерухомого майна до експлуатації та його державної реєстрації право власності на цей об'єкт не виникає. До виникнення права власності на новозбудоване нерухоме майно право власності існує лише на матеріали, обладнання та інше майно, що було використано в процесі будівництва (ч. 3 ст. 331 ЦК України), відтак, ст. 331 ЦК України не передбачена можливість визнання права власності на недобудоване нерухоме майно в судовому порядку.

Позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ є виправданою, оскільки підтверджена на законодавчому рівні. Однак певних врегулювань потребує спеціальне законодавство стосовно визнання права власності на таке новостворене майно як незавершене будівництво. Це передусім важливо з точки зору захисту права власності на такі об'єкти, адже в практиці зустрічаються непоодинокі випадки порушення такого права. Наприклад, особа звернулась в суд з позовом до міської ради та ПП "Явір" про визнання права власності, мотивуючи тим, що ПП "Явір" згідно умов договору про дольову участь повинне було після закінчення будівництва квартири і здачі будинку в експлуатацію передати їй у власність вказану квартиру. В даний час будинок збудований та зданий в експлуатацію, проте право власності за особою не визнане через те, що ПП "Явір" не виконало певних зобов'язань перед міською радою. Тому суд врахувавши приписи ч.2 ст. 331 та ст. 393 ЦК України захистив право власності особи та визнав за нею право власності на квартиру[229].

Проаналізувавши цей приклад з практики, спостерігаємо порушення прав, але водночас бачимо, що відсутній закон, який би в таких випадках захистив право особи. Тому вважаємо, що законодавцю не варто було виключати ч.4 ст. 331 ЦК України, а лише передбачити в ній застереження щодо її застосування судом у виключних випадках порушення права власності.

Почасти суди, не звертаючи уваги на зміни в чинному законодавстві, застосовують до спірних правовідносин з приводу самочинного будівництва положення ст. 331 ЦК України, яка визначає загальні підстави та порядок

набуття права власності на нове майно, створене з додержанням вимог закону та інших правових актів, але не регулює спірних відносин самочинного будівництва. Підстави й умови визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно визначені ст. 376 ЦК України, яка є спеціальною щодо врегулювання спірних правовідносин, оскільки регулює відносини, що виникають у тих випадках, коли вимоги закону та інших правових актів при створенні нової речі (самочинному будівництві) були порушені. Виправданим видається, що під час розгляду такої категорії справ суди повинні вимагати у виді наявності доказів – висновків усіх відповідних державних органів, що є необхідними й для підписання акту державної приймальної комісії про прийняття в експлуатацію будівлі, а також відмови органу місцевого самоврядування про легалізацію самочинного будівництва. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» рішення суду про визнання права власності на самочинно збудований об'єкт нерухомості є рівносильне акту державної приймальної комісії про прийняття в експлуатацію будівлі і буде правостановлюючим документом, на підставі якого відбувається державна реєстрація нерухомого майна, після чого особа набуває права власності на нього.

Прийняття будівельних об'єктів в експлуатацію здійснюється відповідно до положень затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2011 року Порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів.

Прийняття в експлуатацію здійснюється лише після виконання усіх, передбачених проектною документацією, згідно з державними будівельними нормами, стандартами і правилами робіт, а також змонтованого і випробуваного обладнання. Експлуатація об'єктів, не прийнятих в експлуатацію, забороняється. Винятком можуть бути встановлені щодо невиконання окремих идів робіт.

Звичайно за загальним правилом кожна особа має право на захист свого цивільного права лише в разі його порушення, невизнання або оспорювання,

проте звернення до суду з позовом про визнання права власності на самочинне будівництво має здійснюватися за наявності даних про те, що порушене питання було предметом розгляду компетентного державного органу, рішення якого чи його відсутність дають підстави вважати про наявність спору про право. Враховуючи наведене, при вирішенні питання про відкриття провадження у справі за позовом про визнання права власності на самочинно збудовані об'єкти суд має звертати увагу чи зазначено у позовній заяві відповідно до вимог статті 119 ЦПК обставини щодо звернення позивача до інспекції державного будівельного архітектурного контролю про прийняття об'єкта до експлуатації та посилення на докази щодо зазначених обставин. У разі відсутності посилення на такі обставини або докази суд має відповідно до вимог статті 121 ЦПК залишити позовну заяву без руху та надати строк для усунення недоліків із наслідками, передбаченими частиною другою статті 121 ЦПК.

Слід зауважити що для визнання будівництва самовільним достатньо лише однієї з підстав, передбачених ч. 1 ст. 376 ЦК України, при цьому як справедливо зазначає Д. Павленко[169, с.15-16], будівництво буде самовільним незалежно від того, чи здійснює його особа на власній чи чужій земельній ділянці. Однак з урахуванням ч. 3-7 ст. 376 ЦК України, наслідки за таким самовільним будівництвом можуть бути зовсім різними.

Згідно ч. 3. ст. 376 ЦК України право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудовані нерухоме майно.

Якщо власник (користувач) земельної ділянки заперечує проти визнання права власності на нерухоме майно за особою, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво на його земельній ділянці, або якщо це порушує права інших осіб, об'єкт підлягає знесенню особою, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, або за її рахунок (ч. 4. ст. 376 ЦК України).

Таким чином, зазначає Курібло В.А., особа, яка здійснила самовільне будівництво об'єкту на земельній ділянці, що не була їй відведена для цих цілей, без згоди власника (користувача) земельної ділянки, не може набути право власності на нього в порядку ст. 331 ЦК України[131, с. 219-224]. В даному випадку такий об'єкт, з врахуванням умов і підстав підлягає знесенню або передачі у власність власнику (користувачу) земельної ділянки, згідно ст. 376 ЦК України.

Однак з урахуванням викладеного та положень чинного законодавства України, можна зробити висновок, що власник (користувач) земельної ділянки не в усіх випадки самочинного будівництва має право вимагати знесення об'єкту або його передачі йому у власність. Це пов'язано з тим що згідно до ст.ст. 13, 16, 18 ЦК України та інших норм чинного законодавства України спосіб захисту порушеного права має відповідати змісту та характеру порушення та бути йому прямо пропорційним. Особа не повинна зловживати своїм правом на захист.

Якщо зайняття земельної ділянки згідно до вимог чинного законодавства не є самовільним і її використання здійснюється з тією метою, для якої її було виділено, то така земельна ділянка відповідно підлягає звільненню шляхом знесення новоствореного об'єкту, фактично лише за тих обставин, що такий об'єкт не відповідає державним будівельним нормам або іншим чином порушує права третіх осіб і такі порушення неможливо усунути іншим шляхом. В іншому випадку застосування такого способу захисту права власності власником земельної ділянки та третіми особами буде суперечити положенням чинного законодавства України.

Знесення самочинного будівництва є крайньою мірою і можливе лише тоді, коли використано усі передбачені законодавством України заходи щодо реагування та притягнення винної особи до відповідальності.

В разі істотного відхилення від проекту, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, істотного порушення будівельних норм і правил суд за позовом відповідного органу державної влади або органу місцевого

самоврядування може постановити рішення, яким зобов'язати особу, яка здійснила (здійснює) будівництво, провести відповідну перебудову. Якщо проведення такої перебудови є неможливим або особа, яка здійснила (здійснює) будівництво, відмовляється від її проведення, таке нерухоме майно за рішенням суду підлягає знесенню за рахунок особи, яка здійснила (здійснює) будівництво. Особа, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, зобов'язана відшкодувати витрати, пов'язані з приведенням земельної ділянки до попереднього стану.

Отже, за захистом свого права власності з позовом про визнання права власності на самочинно збудований об'єкт нерухомості може звернутись як особа, яка здійснила самочинне будівництво, так і власник (користувач) земельної ділянки, на якій здійснено самочинне будівництво, проте права кожного будуть захищені різними засобами.

Аналізуючи судову практику, треба звернути увагу і на той факт, що не рідко судами ігноруються вимоги законодавства, та право власності на самочинне будівництво визнається за відсутності висновків відповідних державних органів щодо можливості узаконення самовільних перебудов, перепланування, реконструкції тощо, вже не кажучи про наявність документів про прийняття в експлуатацію таких об'єктів будівництва.

На підтвердження цього наведемо Узагальнення практики розгляду цивільних справ про самочинне будівництво судами Львівської області за 2005 рік – 1 півріччя 2008 року, де зазначається: «Неправильною вбачається позиція судів, які приймають рішення про задоволення позовів про визнання права власності на самочинно збудовані об'єкти нерухомості без одержання висновків міжвідомчих комісій щодо дотримання вимог будівельних, санітарних та протипожежних правил, а також за відсутності рішень виконавчих органів відповідних рад з цих питань» [278, с.9].

Таким чином, суди беруть на себе відповідальність за те, що створена будівля відповідає державним будівельним стандартам, нормам і правилам, що вона володіє необхідною міцністю, стійкістю та експлуатаційною надійністю.

Тобто це ті питання, які засвідчуються актом державної приймальної комісії про прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта. Судові рішення в більшості випадків створюють потенційну загрозу життю і здоров'ю людей [37].

Підсумовуючи робимо висновок, що визнання права власності має подвійну правову природу, що зумовлює застосування такого способу захисту права власності в двох напрямках : через позов про визнання права власності в позовному провадженні (при наявності спору) та через заяву про встановлення факту володіння майном на праві власності в окремому провадженні (при відсутності спору). Щодо позову про зняття арешту з майна, то вважаємо, що позов про зняття арешту з майна є процесуальним засобом такого способу захисту права власності як визнання права власності, порушеного при арешті майна, за відсутності умови фактичного вилучення майна, що здійснюється зацікавленими особами і направлений на захист речового права осіб власників майна, що не є сторонами у виконавчому провадженні.

2.5 Визнання незаконним правового акта, що порушує право власності

Актуальність розгляду питань захисту прав власників, порушених органами державної влади, органами місцевого самоврядування, не викликає сумнівів, адже в практиці відомо чимало порушень майнових прав власників як при здійсненні державного управління, так і при реалізації державної влади в інших її формах. Питання захисту прав власників присвячено чимало наукових праць, проте вони розглядають лише окремі аспекти цього комплексного і складного в застосуванні питання.

Публічна влада може порушувати цивільні права приватних осіб неправомірними, рішеннями, що вимагає особливих способів захисту. Передусім слід зазначити, що ЦК України формулює цей спосіб захисту як визнання незаконними вказаних рішень та дій, на відміну від правочинів, які визнаються недійсними. Хоча часто в судових рішеннях (навіть на рівні Конституційного Суду України) змішуються ці способи, коли йдеться про визнання недійсними актів [213].

Застосування такого способу захисту як визнання незаконним правового акта, що порушує право власності можлива у випадках незаконного втручання державних органів та органів місцевого самоврядування в здійснення правомочностей власника та/або видання ними актів, які порушують права власників, передбачена в ст. 393 ЦК України. Особливістю цього способу захисту є те, що застосовується він проти органів, наділених владними повноваженнями. Законодавець у ст.56 Конституції України та ст. 393 ЦК України прямо зазначає незаконність рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб.

Якогось переліку незаконних діянь органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, які порушують право власності, законодавство не містить. Отже, ними можуть бути будь-які дії, акти управління та нормативні акти за умови, що вони прийняті при здійсненні вищезазначеними органами, їх посадовими або службовими особами своїх повноважень.

Порушення прав власників з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, може бути в формі здійснення незаконних дій (бездіяльності) або видання незаконного акту. Нормативними актами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб можна вважати акти, що мають ознаки владності, тобто юридично обов'язкові для виконання невизначеним колом суб'єктів і підкріплені примусовою силою держави, а також спрямовані на врегулювання однотипових відносин.

Що ж до сторін даного позову, то відповідачем по даних позовах виступає держава не як рівноправний учасник цивільних правовідносин, а як володілець владних повноважень, наділений законодавчою ініціативою, що дає їй можливість впливати на розвиток цивільних правовідносин власності. Наділена владними повноваженнями, держава має право втручатися в майнову сферу власника аж до моменту вилучення його майна, але на підставах визначених законом.

Щодо суб'єкта відповідальності, слід зазначити, що в нормативно-правових актах, що діють сьогодні в Україні та в судовій практиці спостерігається певна термінологічна невизначеність у їх назвах. Вони називаються "державними органами", "органами державної влади", "органами влади і управління", тощо. Зокрема такі неточності спостерігаються в Конституції України, ЦК та ГК України, Інформаційному листі ВАСУ № 01-8/98 від 31.01.2001 р. "Про деякі приписи законодавства, що регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом", Законі України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про інвестиційну діяльність", "Про режим іноземного інвестування". У юридичній літературі також відсутня єдність у термінології, зокрема суб'єкти відповідальності називаються або органами публічної влади, або органами влади і управління, або державними органами. При цьому науковці наводять досить ґрунтовні аргументації на користь використання того чи іншого терміна і наполягають на важливості вживання саме його.

Вважаємо, що найбільш прийнятною є думка Болокан І.В., оскільки вона пропонує для використання вживати термін "орган державної влади" як поняття, що включає в себе всіх посадових осіб будь-яких владних органів, та термін "орган місцевого самоврядування". Таке узагальнення дозволить уникнути плутанини у вирішенні питання щодо суб'єктів відповідальності. На користь цього рішення свідчить і те, що така термінологія застосовується в таких важливих законодавчих актах, як Конституція, ЦК та ГК України [15, с. 134].

Порушення права власності в результаті прийняття незаконного акту є підставою для звернення до суду. Встановивши, що відповідний акт є, з одного боку, протиправним, зважаючи на його розбіжність із законом або іншими правовими актами, наприклад, прийнятий не уповноваженим на те органом, і, з іншого боку, порушує право власності фізичної або юридичної особи, що охороняються законом, суд приймає рішення про визнання його недійсним повністю або частково. Будь-якої додаткової відміни акту з боку органу, що його видав, при цьому не вимагається. За загальним правилом, незаконні акти визнаються недійсними з моменту їх видання, якщо лише вони не стали такими з моменту ухвалення нового закону або іншого правового акту.

Оскаржуючи до суду акт державних органів, органів місцевого самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей особа заявляє про свою незгоду з ним, вимагає визнати його незаконним. В цьому випадку в акті (рішенні), який оскаржується виражені дії органу, що його прийняв, які не задовольняють особу. Проте, ототожнювати між діями і вирішеннями органу не завжди буде виправдано. На практиці часто права осіб порушуються діями органу, посадової особи без видання ними акту, ухвалення рішення. Крім того, діяння органів (посадових осіб) можуть бути виражені і в бездіяльності, а також в мовчазній відмові видати акт. У будь-якому з цих випадків, якщо порушені права і свободи осіб, вони мають право звернутися до суду за захистом.

При оскарженні до суду нормативного акту, в разі визнання судом позову обґрунтованим, відміна такого акту задовольняє вимоги не лише особи, яка особисто зацікавлена в позитивному вирішенні даного питання, але і широкого кола осіб, що підпадають під дію оскаржуваного нормативного акту. Тому для застосування таких способів захисту особа має довести те, що внаслідок дії цього акта саме вона зазнає порушення прав (абз. 1 п. 2 роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 26.01.2000 р. № 02-5/35 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів» [194, с. 15]).

При аналізі визнання незаконним правового акта, що порушує право власності, як речово-правового способу захисту права власності, зауважуємо, що він реалізується через позови до публічної влади, тобто вимоги, що заявляються до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Цікавим видається питання позовної давності щодо даного виду способів захисту, оскільки якщо взяти п. 4 ч. 1 ст. 268 ЦК України, де вказується, що на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушується його право власності або інше речове право, позовна давність не поширюється та зіставити з п. 10 ч. 2 ст. 16 та ст. 393 ЦК України то виходить що положення п. 4 ч. 1 ст. 268 ЦК України поширюються лише на випадки, передбачені ст. 393 ЦК України.

Позови про незаконність рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, так само як і позови про незаконність нормативно-правових актів, стосуються публічної сфері діяльності уповноважених органів держави чи місцевого самоврядування заявляються й розглядаються в межах адміністративного судочинства (ст.17 КАС України)[108, с. 446]. Проте слід наголосити, що неоднакове трактування Вищим адміністративним судом України положень КАС України, що стосуються визначення підвідомчості справ, має своїм наслідком створення такої практики, коли аналогічні за своєю суттю та суб'єктним складом справи розглядаються судами різних юрисдикцій і лише від того, чи буде подано у справі апеляцію, залежатиме, чи рішення можна буде назвати законним, чи все ж таки воно буде скасоване, а справа закрита у зв'язку з непідвідомчістю. При використанні вищеаналізованого способу захисту з'ясування присутності у спорі органу державної влади чи органу місцевого самоврядування не є достатнім для висновку про те, що справа є публічною. До перевірки критеріїв підвідомчості потрібно підходити комплексно і неодмінно з'ясовувати, яку роль у правовідносинах відігравав той чи інший орган державної влади чи

орган місцевого самоврядування, чи діяв він на виконання владних управлінських функцій, чи був рівноправним суб'єктом цивільного (господарського) права. Адже не завжди органи державної влади та органи місцевого самоврядування у відносинах з іншими особами є суб'єктами владних повноважень, адже низка нормативно-правових актів, які належать до сфери приватного права, в основі з ЦК України, зараховуюють державу в особі її органів до рівноправних суб'єктів цивільного права. І недарма ст. 3 КАС України наголошує на тому, що суб'єктом владних повноважень є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт у здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Обгрунтовуючи висновок про віднесення цієї категорії справ до адміністративних, часто суди керуються передусім суб'єктним складом учасників процесу та предметом позову, який звучить “визнання недійсним рішень”, не дослідивши в повній мірі характеру заявлених вимог та галузевої належності відносин, із яких виник спір.

Не викликає сумніву, що право власності є цивільно-правовим (господарсько-правовим) правом, а отже, ґрунтується на добровільному волевиявленні і не допускає застосування до нього імперативного методу правового регулювання. Саме тому, незважаючи на вираження свого волевиявлення органи державної влади та органи місцевого самоврядування у формі рішень у таких спорах є суб'єктами цивільного права. Подібні спори виникають з приводу права власності, отже мають винятково цивільний характер, незважаючи на участь в них органів державної влади та органів місцевого самоврядування, адже в нашому випадку спори зводяться лише до вирішення питання щодо законності підстав права власності, а тому вони не є сферою приватного права і повинні регулюватися відповідними нормами цивільного законодавства, тобто розглядатися за правилами цивільного судочинства.

Аналізуючи судову практику, хочеться зазначити, що часто при аналізі критеріїв визначення підвідомчості спорів суди допускаються помилок. Адже реалізація свого волевиявлення органами державної влади та органами місцевого самоврядування у формі рішень є єдиним можливим для них, а тому не завжди спір про скасування такого свідчить про публічний характер справи.

З точки зору практики, проблеми з приводу розмежування юрисдикції між судами доцільно вирішувати всередині судової системи, не відмовляючи у відкритті провадження у справі чи не закриваючи таку, а за згодою позивача одразу ж передаючи її до компетентного суду, при цьому не допускаючи спорів про підвідомчість. Адже така тяганина між судами різних юрисдикцій може тривати до безкінечності, а в більшості випадків пересічній особі байдуже, за якими правилами суд розглядатиме її справу, оскільки її цікавить лише кінцевий результат [281, с. 208].

Втім Мірошніченко А. М. вважає, що практика розгляду судами спорів про визнання недійсними (незаконними, нечинними, скасування тощо) державних актів про право власності є неприпустимою, адже способу захисту, який би охоплював визнання недійсним державного акта, закон не передбачає. Державний акт – це лише документ, що посвідчує право на земельну ділянку. «Спір» щодо державного акта – це в будь-якому випадку не спір про право. Закон не пов'язує із визнанням недійсним державного акта жодних правових наслідків. Відповідно, «спори» щодо недійсності (скасування) державних актів розглядатися судами не повинні. У відкритті провадження у справах за такими вимогами слід відмовляти, а порушені провадження закривати (п. 1 ч. 1 ст. 122, п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК, п. 1 ч. 1 ст. 62, п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК) [150, с. 27].

Позови про визнання недійсними, незаконними, нечинними державних актів, їх скасування заявляються при приватизації частки у власності на земельну ділянку одним з її користувачів без згоди іншого, при приватизації частини земельної ділянки, що перебуває в користуванні, без згоди інших користувачів, за відсутності згоди суміжних власників або землекористувачів при встановленні межі, у випадках, коли земельною ділянкою розпорядився не

уповноважений орган, коли суміжний користувач приватизував дві земельні ділянки одного виду цільового використання, коли приватизовано земельну ділянку, на якій знаходиться житловий будинок іншої особи, тощо.

Часто виникає сумнів у власників, чиє право власності порушене, який же спосіб захисту є належним у випадку, коли третій особі неправомірно видано державний акт на землю. Існує певна проблема за законодавчому рівні, оскільки раніше ст.ст. 125, 126 ЗК України досить часто пов'язували виникнення права власності на земельну ділянку із видачею та реєстрацією державного акта, на даний час такий щільний зв'язок відсутній. Відповідно до ст. 125 ЗК України, «Право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав».

ЦК України містить в собі такий речово-правовий спосіб захисту права власності, як визнання незаконним правового акта, що порушує право власності, що передбачений в ст. 393 ЦК України, а саме : «Правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, який не відповідає законіві і порушує права власника, за позовом власника майна визнається судом незаконним та скасовується. Власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта. У разі неможливості відновлення попереднього становища власник має право на відшкодування майнової та моральної шкоди». Видається правильним з точки зору нашого дослідження та диференціації всіх способів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові, внести зміни в законодавство. Ми пропонуємо з ч.2 ст. 393 ЦК України виключити норму щодо права власника на відшкодування майнової та моральної шкоди у разі неможливості відновлення попереднього становища після видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або

органом місцевого самоврядування, котрий порушив права власника. Вважаємо, що такий підхід буде правильним та коректним з точки зору законодавця, оскільки ст. 393 ЦК України міститься в главі 29 ЦК України серед речово-правових способів захисту права власності, а містить в собі змішані вимоги із зобов'язально-правовими (власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право у разі неможливості відновлення попереднього становища на відшкодування майнової та моральної шкоди), адже ця норма є дубляжем ст. 1173 ЦК України і є зобов'язально-правовою нормою, тому потрібно усунути зазначену суперечкою змішання вимог щоб усунути певну плутанину щодо захисту права власності таким способом. Приходимо до висновку, що визнання незаконним правового акта, що порушує право власності може застосовуватись як єдиний спосіб захисту (коли для захисту права власності власника достатнім є визнання акта незаконним), або поєднуватись із іншими способами захисту. Правовими підставами для цього є норми ЦК та ГК України.

Нижче наведена справа дасть змогу проаналізувати застосування на практиці коментованого способу захисту права власності шляхом пред'явлення позову про визнання незаконним правового акта, що порушує право власності.

ОСОБА_2 звернулась в Шепетівський міськрайонний суд Хмельницької області до ОСОБА_3, ОСОБА_4, Шепетівської міської ради, третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог Шепетівського районного відділу Хмельницької регіональної філії центру державного земельного кадастру, управління держкомзему про визнання недійсними актів приватної власності на землю, оскільки внаслідок неналежної експлуатації відповідачами належних останнім на праві власності земельних ділянок, стічні води при неналежних погодних умовах затоплюють її домоволодіння, внаслідок чого їй спричиняються систематичні збитки у вигляді руйнування домоволодіння. Суд встановив, що після отримання у власність земельних ділянок, відповідачі, без відповідних дозволів, самочинно, переобладнали стічну трубу, яка слугувала дренажною

системою на випадок непогоди. Під час надання дозволу на приватизацію земельних ділянок відповідачів та прийняття відповідного рішення, Шепетівська міська рада та відповідні органи, не звернули уваги на той факт, що земельна ділянка площею, яка передана у власність відповідачам і на якій розташовані стічні труби (зливна каналізація) фактично є землею загального користування. За таких обставин, передання у власність відповідачам даної земельної ділянки, яка фактично являється землею загального користування і на якій розташовані стічні труби (зливна каналізація), які ОСОБА_3 та ОСОБА_4 переобладнали на свій розсуд і закрили доступ до них, призводить до затоплення домоволодіння не тільки позивачки, а й усіх помешкань, що є прямим порушенням вимог закону. А тому, аналізуючи всі досліджені в судовому засіданні докази по справі в їх сукупності, суд вирішив, що державні акти на право власності на земельні ділянки відповідачів в частині передання у власність останнім земель загального користування площею не можна визнати законними, в зв'язку з чим вони підлягають скасуванню [232].

У юридичній літературі неодноразово обговорювалося питання про те, як далеко повинні поширюватися межі контролю, а конкретніше - чи встановлюється за судом право контролювати лише законність або ж також доцільність акту. З цього питання існує думка - суд не вправі контролювати причини і підстави (окрім юридичних), на яких базується акт. Визнання такого права означало б визнання підміни повноважень інших органів органами правосуддя, що б звузило самостійність державних органів. Тому вважаємо, що для суду є важливим дослідити:

- чи виданий акт компетентним органом і у відповідній формі;
- чи дотримані процесуальні норми;
- чи відповідає акт меті, яку переслідує закон;
- що саме суперечить матеріальному праву в оскарженому акті (рішенні).

Дуже важливим є питання про те, чи можуть суди лише скасовувати чи також змінювати акт, що оскаржується. Мабуть, визнання за судом права ревізії означало б визнання за судом законотворчої ініціативи і це б вплинуло на

принцип розділення компетенції між різними гілками влади. Таким чином, рішення суду повинне містити лише висновок щодо законності оскаржуваного акту, моменту його скасування та при заявленні вимоги власником про відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта - спосіб поновлення чи відшкодування майнової та моральної шкоди в разі обґрунтованості позову. Між тим у літературі була висловлена думка, що незастосування судом акта, який не відповідає закону, є окремим способом захисту і, більше того, фактично може позбавляти ці акти правової сили [145, с. 62]. Слід визнати певну неузгодженість положень законодавства що на практиці нерідко приводить до ухвалення актів, що порушують право власності осіб.

Зокрема, в ч. 3 ст. 8 Закону України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» в редакції Закону від 05 червня 2009 р., мова іде лише про визначення в рішенні про викуп об'єкта права приватної власності строку, в межах якого має бути укладено правочин щодо викупу такого об'єкта. А чи буде відомо власникові земельної ділянки про таке рішення законодавець нічого не говорить. Відсутні зобов'язання у органу влади щодо інформування власників земельних ділянок і у випадку прийняття рішення про примусове відчуження нерухомості (ч. 4 ст. 8 Закону України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» в редакції Закону від 05 червня 2009 р.). В ч. 8 вказаної статті законодавець визначає, що спори щодо викупної ціни об'єктів права приватної власності, прав, пов'язаних з користуванням земельними ділянками, вирішуються в судовому порядку. Натомість питання про оскарження рішень про викуп та примусове відчуження об'єкта приватної власності залишається відкритим.

Видається, що в цьому та в деяких інших випадках можна говорити про суттєве звуження державою гарантій права приватної власності на землю і виникнення передумов правових конфліктів суб'єктів права власності, з одного боку, та держави, певних територіальних громад, з іншого боку.

Якщо проаналізувати чинне законодавство України щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб, то ми дійдемо висновку про наявність певної колізії норм права. Так, ч. 2 ст. 8 Закону України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» в редакції Закону від 05 червня 2009 р. встановлює викуп земельної ділянки лише за згодою її власника. Це правило узгоджується з приписами статті 41 Конституції України, а саме: примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування її вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Це конституційне правило знайшло адекватне відображення у вищенаведеному законі. Але чому підставою для примусового припинення права на земельну ділянку є рішення про примусове відчуження на користь певної особи, а не про її викуп громадою, державою з мотиву суспільної необхідності (ч. 4 ст. 8 вищенаведеного Закону). Відповідно до ч. 3 ст. 8 вищенаведеного Закону, рішення про викуп об'єктів права приватної власності для будівництва об'єктів чемпіонату приймається на підставі генеральних планів міст і населених пунктів, іншої затвердженої в установленому порядку містобудівної документації та документації із землеустрою. Видається, що в такому складному питанні має бути вичерпна визначеність про підстави щодо викупу нерухомості. В даному випадку можна стверджувати про невідповідність зазначеної норми, на який спираються заходи втручання, Конституції України, а отже це можна трактувати як існування передумови порушення Україною прав, гарантованих статтею 1 Протоколу №1, яка є єдиною серед багатьох положень Конвенції про захист прав людини та основних свобод [81], що стосується гарантій права власності.

Отже, у разі порушення своїх прав власника незаконними актами органів державної влади, органів місцевого самоврядування вони можуть на свій вибір

вимагати або визнання акту незаконним, або поєднати зазначену вимогу з іншими способами захисту та відповідальності.

Недоліками в законодавчому врегулюванні питань захисту права власності у випадках втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у здійснення власником його правомочностей та видання ними актів, які порушують права власників, є наявність великої кількості нормативних актів, що регулюють ці питання, та відсутність єдиної термінології як щодо суб'єктів відповідальності, так і щодо дій цих суб'єктів.

Висновки до розділу 2

1. Охорона прав та законних інтересів суб'єктів права власності – це сукупність правових засобів в цивільному законодавстві, які застосовуються з метою недопущення порушення та захисту цих прав. Охоронні засоби спрямовані насамперед на виконання превентивних функцій пов'язаних з недопущенням порушення права власників. У разі порушення прав власників захист здійснюється за допомогою правових засобів та способів, передбачених законодавством.

2. Аналіз судової практики дає можливість визначити мету віндикації - повернути майно власнику та ціль реституції - відновити положення, що існувало до вчинення правочину. Тому повернення майна у разі визнання правочину недійсним правовим наслідком недійсності.

3. Оспорення права власності вимагає захисту лише у разі відсутності формально-юридичного документального підтвердження його існування. Вимоги осіб, які не передають в правовому зв'язку з власником і не є юридично заінтересованою стороною щодо належності права певному суб'єкту не мають правового значення і не можуть розглядатися як підстава для захисту шляхом визнання права.

4. Рішення суду про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, що не пов'язане з позбавленням права власності, не повинно мати одноразовий характер виконання і при наступному тотожному порушенні, встановленого судом, цього ж права повинно виконуватись у разі виникнення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном.

5. Визнання права власності є загальним способом його захисту. У разі оспорення права, засобом захисту є позов про визнання права. Якщо у випадках, передбачених законом, визнання права власності є необхідним як правопідтверджуючий юридичний факт, то визнання права власності має здійснюватися шляхом встановлення юридичного факту, окремого провадження.

6. Запропоновано ст. 392 ЦК України викласти в такій редакції: «Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності, за умови відмови компетентного органу про видачу дубліката втраченого документа».

7. Зняття арешту з майна є процесуальним засобом такого способу захисту права власності як визнання права власності, порушеного при арешті майна, за відсутності умови фактичного вилучення майна, що здійснюється зацікавленими особами і направлене на захист речового права осіб- власників майна, що не є сторонами у виконавчому провадженні.

8. З огляду на те, що визнання незаконним правового акта, що порушує право власності, відносимо до речово-правових способів захисту права власності, пропонуємо внести зміни в законодавство, а саме : з ч.2 ст. 393 ЦК України виключити норму щодо права власника на відшкодування майнової та моральної шкоди у разі неможливості відновлення попереднього становища після видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, котрий порушив права власника. Такий спосіб захисту є передбачений ЦК України в

главі 82 “ Відшкодування шкоди”.

9. Згідно з Порядком державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень одним з документів, що підтверджує виникнення, перехід та припинення речових прав на нерухоме майно є рішення суду, що набрало законної сили. Однак Порядком прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом передбачено, що після визнання права власності на будівельний об’єкт (в т.ч. на самочинно збудоване нерухоме майно) його необхідно прийняти в експлуатацію в установленому законодавством порядку. З метою усунення суперечностей в нормативних актах прийняття об’єкта будівництва в експлуатацію повинно пов’язуватися з визнанням і державною реєстрацією права власності на нього. Тому постановлення рішення судом повинно враховувати висновок Державної архітектурно-будівельної інспекції про готовність до експлуатації.

РОЗДІЛ 3

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНО - ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

3.1 Захист права власності у договірних зобов'язаннях

Зобов'язально-правові (договірні та недоговірні) способи захисту, що належать до цивільно-правових способів захисту права власності, виконують ряд функцій, однією з яких є компенсаційно-відновлювальна. Відокремлюючою предметною особливістю зазначеної функції є те, що вона має майновий характер [72, с.13]. Цій функції відповідає основний правоохоронний цивільно-правовий принцип – принцип повної вартісної компенсації (в натурі або у вигляді грошового еквівалента), що отримується потерпілою особою у випадку незаконного заволодіння його майном, безпідставного набуття та збереження його майна, при заподіянні йому шкоди тощо.

Договірні зобов'язально-правові способи захисту права власності застосовуються з підстав порушення умов договорів. Ці способи застосовуються в разі порушення однієї із сторін договору його умов, тобто невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань. Ми пропонуємо розглянути договірні зобов'язально-правові способи захисту, які найбільш відповідають саме захисту права власності, це: визнання правочинів недійсними та переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки у спільній частковій власності.

Незважаючи на базовий для систематики цивільного права характер категорій власності й права власності, відносини, що регламентуються зобов'язальним правом як інститутом цивільного права, є найрозгалуженішими й породжують у практиці найрізноманітніші й найскладніші правові ситуації. Системі цивільно-правових зобов'язань, яка за фігуральним висловом Н. Д. Єгорова є системою кровообігу цивільно-правового організму [44, с.459], присвячена й переважна більшість положень ЦК України, які покликані

забезпечити належну динаміку відносин власності у приватноправовій сфері. За таких умов питання захисту права власності у сфері договірних зобов'язальних правовідносин набуває неабиякої ваги.

Традиційно доктринальне поняття зобов'язання визначається через категорію різновиду цивільно-правових відносин [294, с.7; 43, с. 156]. Саме ця наукова позиція втілена у чинному законодавстві України: ч. 1 ст. 508 ЦК України прямо зазначає, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Втім, для цілей цієї роботи уявляється найбільш доцільним і правильним розглядати зобов'язання у традиційному ракурсі суто цивілістичної конструкції як відносне цивільне правовідношення, що опосередковує динаміку відносин власності у сфері приватного права.

У зв'язку з появою нових формулювань, підходів та оцінювальних категорій у ЦК України між ним та спеціальним законодавством виникають певні колізії щодо недійсності правочинів, а це призводить до неоднакового тлумачення і застосування судами законодавства у цій сфері, а також знижує ефективність такого способу захисту права власності. Зазначені фактори є причиною помилок, що допускають суди при розгляді спорів про недійсність правочинів, тому вивчення даних питань та узагальнення судової практики вирішення спорів цієї категорії є необхідним.

Визнання правочинів недійсними із застосуванням відповідних правових наслідків, згідно ст. 16 ЦК України, розглядається як один із способів захисту цивільних прав загалом. Зважаючи на те, що переважна більшість правочинів вчиняється щодо майна, що належить особам на праві власності, вважаємо цей спосіб захисту можна назвати договірним зобов'язально-правовим способом захисту права власності.

Я. М. Романюк вважає, що передумовою захисту цивільних прав є

дотримання законодавства і на стадії вчинення правочину. Наприклад, наданням письмової обіцянки зробити дарунок у майбутньому можуть бути порушені права інших осіб, якщо предмет дарування є об'єктом спільної сумісної власності. Згідно з ч. 2 ст. 369 ЦК України розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. Водночас законодавець керується засадою, що вчинення одним з співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається таким, що вчинений за згодою всіх співвласників. Звідси вже на стадії вчинення правочину повинні бути дотримані вимоги законодавства з метою недотримання порушення охоронюваних прав та інтересів. У випадках нотаріального посвідчення правочину, пов'язаного з відчуженням об'єкта права спільної сумісної власності, нотаріус повинен отримати згоду інших співвласників [235, с.196-197].

Для правочину, як підкреслював Д. Мейер, суттєвими є лише дві умови:

1) юридичні дії мають спричинити зміни у вже наявних юридичних відносинах: зміни можуть полягати у встановленні будь-якого права, яке раніше не існувало, або у переводі права від однієї особи до іншої, або у припиненні права;

2) юридична дія має бути спрямована на зміну наявних юридичних відносин, з метою проведення цих дій. Дії, не скеровані на відповідні зміни, не можуть розглядатися як правочин [149].

Згідно тверджень С.С. Потопальського, ознаками недійсності договору є:

1) невідповідність договору встановленим законодавством вимогам; 2) припинення юридичного існування договору; 3) настання наслідків недійсності договору (правочину), визначених законом [190].

В нашому випадку важливо встановити момент набрання чинності правочину, адже це положення є актуальне для двосторонніх правочинів (договорів) про відчуження майна, оскільки згідно зі ст. 210 ЦК України правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Згідно постанови № 5 від 07.02.2014 року Пленуму Вищого

спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Проте, якщо права на нерухоме майно підлягають державній реєстрації, то право власності у набувача виникає з дня такої реєстрації відповідно до закону (стаття 334 ЦК) та з урахуванням положення про дію закону в часі на момент виникнення спірних правовідносин (стаття 5 ЦК) [208]. Частина 4 статті 334 ЦК України зазначає, що права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону. Тобто Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в своїй постанові чітко пов'язує виникнення права власності у покупця з державною реєстрацією права власності. Також зазначає, що до державної реєстрації права власності за новим набувачем покупець за договором про відчуження майна, виконаним сторонами, не має права розпоряджатися цим майном, оскільки право власності на нього зберігається за продавцем, проте має право на захист свого володіння на підставі статті 396 ЦК. При цьому звертає увагу, що після оплати вартості проданого майна і передання його покупцеві, але до державної реєстрації переходу права власності, продавець також не має права ним розпоряджатися, оскільки це майно є предметом виконаного продавцем зобов'язання, яке виникло з договору про відчуження майна (пункт 1 частини першої статті 346 ЦК), а покупець є його законним володільцем.

Ми не згодні з такою позицією щодо визнання моменту переходу права власності. Оскільки згідно позиції Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ після виконання сторонами договору, право власності залишається ще за продавцем, а покупець до моменту державної реєстрації права власності має право на захист свого володіння як законний володільць. Вважаємо, виходячи з того, що право власності є абсолютним правом, яке

включає в себе право володіння, користування та розпорядження, то не може одночасно продавець і покупець бути власником майна, що є предметом договору. Згідно цивільного законодавства договір вважається укладеним з моменту досягнення згоди зі всіх істотних умов договору та дотримання належної форми. Тому вважаємо, що право власності у покупця виникає у момент укладення договору і його нотаріального посвідчення, а не з моменту державної реєстрації права власності. Варто законодавцю внести зміни в ЦК України та в Закон України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень», які вказують на те, що права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації. З метою захисту права власності буде правильно момент виникнення права власності у нового набувача пов'язувати з моментом укладення договору і його посвідчення.

У контексті аналізу недійсності (нікчемності) правочинів як способу захисту права власності актуальним є питання моменту виникнення цивільних прав та обов'язків на підставі правочинів. На це звертається увага в п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 р. № 9, в якій підкреслюється, що відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання стороною (сторонами) вимог, які встановлені ст. 203 ЦК України, саме на момент вчинення правочину. Не може бути визнаний недійсним правочин, що не вчинено.

У зв'язку з цим, судам необхідно правильно визначати момент вчинення правочину (ст. 205–210, 640 ЦК України тощо) [188, с.3-8].

При дослідженні такого способу захисту права власності як визнання правочинів недійсними актуальним є співвідношення термінів “чинний правочин”, “недійсність” і “нікчемність” правочину. У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 р. № 9 [188, с.3-8] підкреслюється, що судам відповідно до ст. 215 ЦК України необхідно

розмежовувати види недійсності правочинів: нікчемні правочини – якщо їх недійсність встановлено законом (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220, ч. 1 ст. 224 ЦК України тощо), та оспорювані – якщо їх недійсність прямо не встановлено законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом (ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 225 ЦК України тощо).

Нікчемний правочин є недійсним через невідповідність його вимогам закону та не потребує визнання його таким судом. Оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним лише за рішенням суду.

Відповідно до ст. 215 та 216 ЦК України, суди розглядають справи за позовами: про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності, про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину.

Вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору. Такий позов може пред'являтися окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в резолютивній частині судового рішення суд вказує про нікчемність правочину або відмову в цьому.

Щодо співвідношення термінів “недійсність” і “нікчемність” правочинів то, згідно з ст. 223 ЦК України правочин, який вчинила фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена за межами її дієздатності без згоди піклувальника, може бути визнаний судом недійсним, якщо буде з'ясовано, що він суперечить інтересам самого підопічного, членів його сім'ї чи осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати. У цьому випадку недійсність правочину залежить від двох умов: а) схвалення правочину піклувальником; б) суперечності правових наслідків вчинення правочину з інтересами самої сторони правочину, членів його сім'ї та інших осіб, яку він зобов'язаний утримувати. Натомість відповідно до ст. 224 ЦК України правочин, вчинений без дозволу органу опіки і піклування є нікчемним. Але на вимогу зацікавленої особи такий правочин може бути визнаний судом дійсним, якщо з'ясується, що

він відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування.

В цьому зв'язку виникає проблема з'ясування правових наслідків нікчемності правочину. В першій ситуації прерогатива визнання правочину недійсним належить судові, в другій – припис щодо нікчемності містить дефініція ч. 1 ст. 224 ЦК України. Ми ж притримуємось думки Я. М. Романюка, котрий вважає, що констатація правочину нікчемним без рішення суду про недійсність не породжує жодних правових наслідків у вигляді виникнення, зміни чи припинення цивільних прав і обов'язків. Для цього необхідно рішення суду про визнання недійсним правочину. Наслідком буде припинення права власності набувача і відновлення майнових прав відчужувача [235, с.196-198].

Для прикладу хочемо звернути увагу ще на один поділ правочинів, який пропонує З. Ромовська на: правочини, які порушують правові заборони, тому вони можуть бути названі протиправними; правочини, учасники яких знехтували певними перешкодами, рекомендаційними нормами закону, тому вони не можуть бути названі протиправними [243, с.373].

На нашу думку потрібно розглянути той факт, що суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи. Дана можливість суду породила дискусію в науці цивільного права. Зокрема, В.В. Джунь зазначає, що такі дії суду порушують принцип диспозитивності, тобто юридичної можливості сторони у процесі вільно розпоряджатися процесуальними правами, яка полягає в можливості сторони за правочином самостійно визначити предмет і зміст позову для захисту свого цивільного права і, зокрема, відмовитися від вимоги про реституцію. У зв'язку з цим автор пропонує застосовувати реституцію лише у випадку подання позивачем вимоги про це [61, с.166-167].

Проте ми непогоджуємось з цією позицією, оскільки, якщо відповідач не клопотатиме про застосування двосторонньої реституції, він не повинен повертатись у становище, яке існувало до вчинення недійсного правочину, що прямо суперечить змісту реституції, оскільки п. 1 ст. 216 ЦК України

встановлює двосторонній характер поновлення сторін у початковому становищі. Пропонується внести зміни в ч.5 ст. 216 ЦК України та перефразувати її словами такого змісту: « Наслідки недійсності нікчемного правочину суд може застосувати за клопотанням сторін» для того щоб усунути плутанину в діяльності суду щодо меж позовних вимог.

Повертаючись до теми дослідження зазначаємо, що О.С. Яворська вважає, що, захищаючи своє право власності через визнання правочину недійсним, власник, таким чином, може вимагати: 1) повернення майна, що стало предметом правочину, в натурі. Така вимога, на відміну від віндикації, впливає із зобов'язального характеру відносин сторін. Тобто порушення права власності відбулося в рамках зобов'язального правовідношення, підстави виникнення якого (правочин, договір) було визнано недійсними; 2) якщо майно не збереглося в натурі, власник вправі вимагати відшкодування його вартості за цінами, які існують на момент відшкодування. Саме за цією ознакою визнання правочину недійсним як спосіб захисту права власності відрізняється від віндикації, оскільки предметом віндикації може бути майно в натурі, визначене індивідуальними ознаками. Якщо майно загинуло, то власник має право на відшкодування збитків, а не на віндикацію майна; 3) власник має право на відшкодування збитків, завданих недійсним правочином, та моральної шкоди [319, с.239].

Для повного розгляду питання недійсних правочинів як способу захисту права власності необхідно вивчити певні проблеми, що виникають при розгляді судами справ про визнання недійсними правочинів крізь призму певних критеріїв чинності правочину.

Визнання правочину недійсним пов'язане з анулюванням майнових наслідків його вчинення і встановленням наслідків, передбачених законом. Тому належне вирішення цього питання має велике значення не тільки для учасників таких правовідносин, а й для третіх осіб. Норма ч. 1 ст. 216 ЦК України є загальною. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 216 ЦК України вона застосовується, якщо законом не встановлено особливі умови застосування

наслідків недійсності правочину або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

Звернутися з вимогою про встановлення недійсності правочину позивач вправі, якщо є спір про наявність або відсутність такого факту. Звернення окремо з такою вимогою, без застосування наслідків недійсності правочину, є правом позивача, тому у випадку пред'явлення такого факту вона підлягає розгляду, власне кажучи, з констатацією в резолютивній частині рішення факту нікчемності правочину, або відмови в цьому. Разом з тим, якщо позивач не заявляв окремо вимогу про встановлення недійсності правочину, а посилається на її недійсність при обґрунтуванні іншої пред'явленої вимоги, суди не вправі посилатися на відсутність рішення про встановлення недійсності правочину, а повинні дати оцінку таким доводам позивача в мотивувальній частині рішення або ухвалити додаткове рішення.

Стосовно положення ч. 2 ст. 215 ЦК України про те, що суд не вимагає визнання правочину недійсним, якщо його недійсність встановлена законом, необхідно зазначити, що така потреба може виникнути у разі, коли: сторони виконали певні умови нікчемного правочину, який нотаріально посвідчений; він порушує права третіх осіб; він зареєстрований у державних органах тощо. У таких випадках рішенням суду, який лише констатує недійсність правочину, можуть бути визначені відповідні правові наслідки недійсності правочину, зобов'язано державні органи скасувати його реєстрацію тощо.

Потрібно враховувати, що наслідком визнання правочину недійсним не може бути його розірвання. Застосування наслідків недійсності оспорюваного правочину можливе лише за наявності рішення про визнання такого правочину недійсним.

Суди повинні враховувати, що за винятком випадків, прямо передбачених у законодавчих актах, недодержання сторонами простої письмової форми правочину не призводить до його недійсності. При цьому, як правильно зазначає М.М. Сібільов, слід вказати на відносний характер такої підстави недійсності правочину, як порушення стороною (сторонами) вимог закону

щодо форми правочину [249, с.42].

За загальним правилом, у разі виникнення спору таке порушення позбавляє сторони права посылатися для підтвердження вчинення правочину і дійсності його умов на показання свідків, але не перешкоджає сторонам надавати письмові й інші докази, передбачені законодавством. При розгляді спору про визнання правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню, недійсним (встановлення нікчемності) факти його укладення, повного або часткового виконання однією зі сторін може підтверджуватися тільки письмовими доказами, якщо інше не передбачено законодавством.

Якщо правочин повністю або частково виконаний однією зі сторін, а інша ухиляється від його нотаріального посвідчення, суд відповідно до п. 2 ст. 220 ЦК України за вимогою сторони, що виконала правочин (або її правонаступника), може визнати його дійсним. Це правило не застосовується, якщо є передбачене законодавчими актами обмеження (заборона) на здійснення такого правочину або сторони не дійшли згоди щодо всіх істотних його умов. Також слід зазначити, що правила ст. 220 ЦК України не поширюються на правочини, які підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації, оскільки момент вчинення таких правочинів відповідно до статей 210, 640 ЦК України пов'язується з державною реєстрацією, тому вони є неукладеними і такими, що не породжують для сторін права та обов'язки.

Певні проблеми виникають, коли визнається недійсним правочин, який вчинено в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною відповідно до ст. 232 ЦК України має місце тоді, коли особа, яка укладає договір від імені іншої сторони в силу відносин представництва, робить це на шкоду інтересам довірителя.

Сама суть відносин представництва полягає в тому, що представник у силу наданих йому повноважень своїми діями створює, змінює чи припиняє права та обов'язки довірителя. Він повинен виявляти не свою волю, а волю довірителя, діяти в його інтересах і створювати права й обов'язки, яких він бажав.

Для застосування ст. 232 ЦК України необхідно, щоб мав місце протиправний умисел у представника однієї сторони та в іншої сторони, наявність змови між ними, невідповідність умов правочину волевиявленню довірителя і настання для нього несприятливих наслідків.

Так, прокурор Святошинського району м.Києва звернувся в Святошинський районний суд м.Києва в інтересах ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, треті особи: приватні нотаріуси Київського міського нотаріального округу ОСОБА_5, ОСОБА_6 про визнання договорів купівлі-продажу недійсними, оскільки у ході проведення перевірки було встановлено, що спірна квартира належала на праві власності ОСОБА_8, яка померла 16.04.2007р., однак після її смерті 06.08.2007р. приватним нотаріусом було посвідчено довіреність від імені ОСОБА_8 на ім'я ОСОБА_2 на продаж квартири. Відповідно до договору купівлі-продажу від 27.08.2007р. ОСОБА_2 продав квартиру ОСОБА_3, який 18.09.2007р. на підставі договору купівлі-продажу продав квартиру ОСОБА_4.

Суд вирішив визнати недійсним договора купівлі-продажу квартири АДРЕСА_3, укладені 27.08.2007р. між ОСОБА_8 в особі ОСОБА_2 та ОСОБА_14 та від 18.09.2007р. між ОСОБА_3 та ОСОБА_4, оскільки згідно ч.3 ст.203 ЦК України, волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі, а в судовому засіданні достовірно встановлено, що волевиявлення ОСОБА_8 на укладення договору купівлі-продажу не було, довіреність від її імені видана вже після смерті, спірні договори купівлі-продажу укладені на підставі нікчемного правочину [227].

За загальним правилом, при визнанні правочину недійсним, укладеного в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, сторони повертаються в попереднє становище. Крім того, довіритель має право згідно ч.2 ст. 232 ЦК України від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, тобто від будь-кого з них і в повному обсязі, що є додатковою гарантією захисту права власності довірителя.

Згідно з п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 р. № 9, правила ст. 225 ЦК України поширюються на ті випадки, коли фізичну особу не визнано недієздатною, однак у момент вчинення правочину особа перебувала в такому стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та/або не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо).

Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд, відповідно до ст. 145 ЦПК України, зобов'язаний призначити судово-психіатричну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін. Справи про визнання правочину недійсним із цих підстав вирішуються з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів відповідно до ст. 212 ЦПК України.

В розрізі нашого дослідження хочемо звернути увагу на те, що захист права власності передусім залежить від наслідків недійсності правочину. Загальним наслідком недійсності правочину є реституція. Для застосування реституції достатньо лише недійсності вчиненого правочину та його виконання. При цьому жодні інші обставини не повинні братися до уваги. Як правильно відзначає М. Сидоренко про необхідність повернення речі або її компенсації внаслідок учинення недійсного правочину, такі наслідки мають бути розглянуті як безпосередній результат визнання правочину недійсним [248, с.130].

Виходячи зі змісту реституції в зобов'язально-правових відносинах захисту права власності, її метою є поновлення того майнового становища сторін, яке існувало до вчинення недійсного правочину. Ставлячи за мету поновлення майнового становища сторін, реституція покликана виконувати, насамперед, правовідновлювальну функцію. Проте в науці цивільного права зазначену функцію у захисті права власності виконує не лише реституція, але й цивільно-правова відповідальність. Вона як один із способів захисту права власності настає за порушення права власності іншої особи, що спричиняє негативні наслідки майнового характеру, аналогічно наслідкам недійсного

правочину. Відновлювальний характер порушеного становища обох правових явищ, обумовлює необхідність визначити, чи належить реституція до мір цивільно-правової відповідальності, а якщо ні – визначити її місце в системі правоохоронних відносин власності. Незважаючи на однакову мету, яку покликані виконувати реституція та цивільно-правова відповідальність, вони є зовсім різними юридичними явищами. Тому ми не згодні з пропозиціями вчених про те, що для реституції створюється якийсь особливий, виключний режим, не властивий для приватноправових способів захисту [277, с.96]. Реституція є найбільш прийнятним способом захисту права власності за недійсним правочином, який відповідає і приватноправовим засадам, і справедливості.

На відміну від цивільно-правової відповідальності, реституція має взаємний характер, оскільки відповідно до п. 1 ст. 216 ЦК України обов'язок повернути майно, а у випадку неможливості його повернення – відшкодувати вартість одержаного, покладається на кожен сторону недійсного правочину. Цивільно-правова відповідальність, як правило, має односторонній характер, зобов'язуючи особу, котра порушила право власності іншої особи відшкодувати заподіяні потерпілій стороні збитки. Тому буде помилковою та зайвою позиція деяких правників про необхідність збереження в ЦК України односторонньої реституції [66, с.17].

Особливістю реституції, як наслідку недійсного правочину в захисті права власності полягає у можливості її застосування незалежно від наявності вини і заподіяної таким правочином шкоди, на що вже зверталась увага в юридичній літературі. Реституцію нікчемного правочину породжує наявність таких юридичних фактів, як встановлена законом нікчемність правочину та його виконання хоча б однією стороною. Факт наявності вини та заподіяної шкоди для поновлення сторін у становище, яке існувало до вчинення правочину, законодавець не бере до уваги у розрізі застосування реституції при захисті права власності, проте при цивільно-правовій відповідальності наявність даного елемента є обов'язковим. Вина правопорушника та заподіяна

шкода може впливати лише на додаткові наслідки нікчемних правочинів. Так, відповідно до п. 4 ст. 221 ЦК України дієздатна сторона, крім обов'язку повернути майно, одержане від малолітньої особи, зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо в момент учинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Вважаємо за доцільне внести зміни в ст. 216 ЦК України, котра перелічує основні правові наслідки недійсності правочину та доповнити її фактом наявності вини осіб, що вчиняли недійсний правочин.

Часто у випадку встановлення недійсності правочину після його виконання, сторони за відсутності спору вправі в добровільному порядку повернути передане за ним майно. Проте можливість добровільного повернення переданого за недійсним правочином майна (або його компенсації за неможливості повернути в натурі) ще не свідчить про відмінність реституції від мір цивільно-правової відповідальності, оскільки остання також може здійснюватись у добровільному порядку. З цього приводу С.М. Братусь зазначає, що немає відповідальності, коли правопорушення не спричиняє для правопорушника негативних (несприятливих) наслідків у порівнянні з тим становищем, в якому він перебував до моменту вчинення правопорушення [22, с.9]. Наприклад, невчасне виконання договору поряд з обов'язком його виконати покладає на винну особу також і обов'язок відшкодувати заподіяні збитки його неналежним виконанням. При цьому відшкодування заподіяних збитків буде негативним додатковим майновим обов'язком.

Проте Г.Я. Стоякін зазначає, застосування засобів захисту спрямоване на відновлення суб'єктивних прав з метою відновлення їх у тому обсязі, в якому вони існували до правопорушення [266, с.99]. Тому слід зауважити, що за загальним правилом у випадку застосування реституції при вчиненні недійсного правочину у відносинах власності додаткові майнові обов'язки негативного характеру на сторони не покладаються, у зв'язку з чим, ми вважаємо реституцію способом захисту права власності внаслідок вчинення особою недійсного правочину, оскільки на відміну від цивільно-правової

відповідальності, способи захисту не покладають на особу, яка порушила право власності іншого, додаткові негативні наслідки, а обмежуються лише відновленням попереднього становища, яке існувало до такого порушення.

Представляє інтерес питання, яке Яворська О.С. назвала «ланцюговою» реституцією, коли майно передане власником контрагенту за правочином, який згодом визнається недійсним. Такий контрагент за наступним правочином відчужив це майно третім особам, вони в свою чергу відчужили майно. Чи можливим є витребування такого майна від цих осіб, якщо первісний правочин визнано недійсним чи він є недійсним на підстав прямої вказівки закону [319, с.239]. У пошуках відповіді на поставлене питання звернемось до практики. Так, ОСОБА_1 звернулась в Ленінський районний суд м. Вінниці до ОСОБА_2, третя особа КП „ВООБТІ” про визнання недійсним правочину та скасування державної реєстрації права власності у зв'язку з тим, що 25.06.1998 р. згідно рішення міськвиконкому за № 792 сторони, які перебували в шлюбі, приватизували квартиру, що знаходиться в АДРЕСА_1, на трьох осіб: ОСОБА_1, ОСОБА_2 та їх неповнолітнього сина ОСОБА_3, після чого сторони отримали свідоцтво про право власності датоване 25.06.1998 р. і відповідно до даного свідоцтва 29.12.2005 р. між ними були укладені договори дарування 1/3 частини вищевказаної квартири, а саме: чоловік подарував дружині 1/3 частку квартири та 19.12.2007р. ще один договір на 1/3 частину зазначеної квартири, - а саме: дружина подарувала чоловіку 1/3 частку квартири. Проте, як було встановлено в судовому засіданні 21.02.2008р. Ленінським районним судом м. Вінниці винесено рішення про визнання недійсним п. 1-23 рішення виконкому Вінницької міської ради від 25.06.1998р. № 792 в частині приватизації квартири, що розташована у АДРЕСА_1 та визнання недійсним свідоцтво про право власності від 25.06.1998р. на дану квартиру.

Суд визнав недійсними договори дарування 1/3 частини квартири від 29.12.2005 року та від 19.12.2007 року укладені між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, виходячи з того, що відповідно до ч. 3 ст. 215 ЦК України якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша

заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюванні правочин). Проте суд відмовив в частині скасування реєстрації зазначених договорів дарування в КП „ВООТІ”, оскільки згідно ст. 216 ЦК України та ст. 236 цього Кодексу, яка встановлює, що правочин визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення, то рішення суду про визнання правочину недійсним буде підставою для скасування його державної реєстрації в органах, які її проводили [223].

Проте наша думка щодо правової природи «ланцюгової» реституції є дещо іншою, оскільки якщо після укладення недійсного правочину було укладено ще декілька, то вбачається правильним визнати недійсними не всі правочини, а лише перший і заявляти позов про витребування майна в останнього набувача. Проблематичним у такому разі буде застосування цивільно-правових наслідків недійсності правочинів, оскільки сторонами правочину, визнаного недійсним, будуть набувачі. Тому в таких випадках необхідно поєднувати визнання правочину недійсним з речово-правовими способами захисту. Проте в цьому разі немає перешкод для задоволення лише віндикаційного позову, оскільки право на витребування майна з чужого володіння не потребує визнання недійсним правочину, за яким майно вибуло від законного власника, воно лише обмежене добросовісністю набувача і зберігається за власником за умови, якщо майно вибуває з володіння власника поза його волею, що й повинно бути доведено в суді. Застосування реституції та повернення майна за недійсним правочином, ураховуючи положення ст. 216 ЦК України, можливо тоді, коли предметом спору є правочин за участю власника й першого покупця (набувача) [194, с.29].

Думається, що краще прислухатись до роз'яснень Верховного Суду України, який вважає, що норма частини першої статті 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними

наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину. У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання в'индикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача - з підстав, передбачених частиною першою статті 388 ЦК України. Відповідно до частини п'ятої статті 12 ЦК України добросовісність набувача презюмується. Якщо судом буде встановлено, що набувач знав чи міг знати про наявність перешкод до вчинення правочину, в тому числі й те, що продавець не мав права відчужувати майно, це може свідчити про недобросовісність набувача і є підставою для задоволення позову про витребування у нього майна [188, с.3-8].

Враховуючи практичний інтерес, в разі порушення права власності слід визнавати недійсним лише перший правочин, унаслідок якого порушено право власності. Видається правильним, якщо справа стосується договору, укладеного самим власником, то його відносини з контрагентом за договором мають договірний (зобов'язальний) характер, отже, і спосіб захисту повинен бути зобов'язальним (наприклад, визнання договору недійсним і застосування реституції як наслідку його недійсності). Але, якщо контрагент власника за недійсним договором у подальшому відчужив одержане від власника за цим договором майно третій особі, то у відносинах з набувачем власник може використати лише речово-правові способи захисту (наприклад, витребування майна з чужого незаконного володіння), оскільки вони (власник і нинішній володілець) не перебували в договірних (зобов'язальних) відносинах один з одним.

Так, у листопаді 2003 р. ВАТ «Івано-Франківськбджолопром» звернулося до суду з позовом до ВДВС Івано-Франківського міського управління юстиції, Прикарпатської універсальної товарної біржі, ТОВ «Прикарпатський торговий дім», ТОВ «Сота» про визнання недійсними прилюдних торгів з тих підстав, що майно продано не власником, яким є він, позивач, а заставодержателем на підставі виконавчого напису нотаріуса у зв'язку з невиконанням ним своїх зобов'язань перед банківською установою.

Справа розглядалася судами неодноразово. Рішенням господарського суду Івано-Франківської області від 30 червня 2006 р. позов задоволено.

Постановою Львівського апеляційного господарського суду від 4 жовтня 2006 р. рішення суду першої інстанції скасовано, у задоволенні позову відмовлено.

Постановою Вищого господарського суду України від 14 грудня 2006 р. постанову Львівського апеляційного господарського суду скасовано, а рішення господарського суду Івано-Франківської області залишено в силі.

Скасовуючи постанову Вищого господарського суду України та залишаючи в силі постанову Львівського апеляційного господарського суду, Верховний Суд України в ухвалі від 11 січня 2007 р. вказав, що права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову про визнання недійсною угоди, стороною в якій така особа не є, незалежно від того, чи відповідає спірна угода закону. Захист прав такої особи можливий шляхом пред'явлення ввідикаційного позову, якщо є підстави, встановлені ст. 388 ЦК України [42, с.43-47].

К.І. Скловський публічні ознаки реституції також вбачає в тому, що вона пов'язується лише із зовнішнім положенням речей і спрямована на зовнішнє відновлення попереднього становища, захищає не стільки права, скільки саме фактичну приналежність майна [253, с.317]. Відновлення сторін у початкове становище не пов'язане із правом на майно, а є наслідком недійсності недійсного правочину, що є характерним для імперативних методів правового регулювання. На перше місце ставляться не суб'єктивні права особи на майно, зокрема право власності, а факт його передачі внаслідок учинення недійсного правочину. Цим самим проявляється оперативний характер реституції, яка не потребує з'ясування належності права на майно, а застосовується лише у зв'язку з передачею майна за недійсним правочином.

Загалом при розгляді зазначеної вище категорії справ суди в цілому правильно вирішують справи, тому вважаємо, що визнання недійсним правочину цілком можна вважати окремим способом захисту права власності,

яке порушуються у зв'язку з недійсністю правочину, оскільки немає вичерпного переліку способів захисту права власності і для того, щоб цей спосіб був ефективним способом захисту права власності в цивільному праві та право власності кожної особи могло бути захищеним, судам потрібно сприяти однаковому застосуванню та дотриманні вимог чинного законодавства, усуненню недоліків через різні процесуальні способи з урахуванням роз'яснень Верховного суду.

За своєю правовою природою майно може бути як приватним — належати на праві приватної власності одній особі, так і спільним — перебувати у власності кількох осіб (співвласників). Правовий режим спільності майна спричинює відповідні особливості при реалізації співвласниками їх правомочностей, що, в свою чергу, зумовлює специфічність правових способів при вирішенні спорів між ними.

У статті 358 ЦК України, яка визначає порядок здійснення спільної часткової власності, вказано, що співвласники можуть домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю. Кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна в натурі, яка відповідає його частці у праві спільної часткової власності. А в разі, якщо це неможливо, він має право вимагати від інших співвласників, які володіють і користуються спільним майном, відповідної матеріальної компенсації (п. 3 ст. 358 ЦК України). Специфічність спільності майна зумовлює такий вид порушень, як порушення переважного права на придбання частки у спільному майні.

Хочемо звернути увагу на фактори, які не давали можливості досліджувати позов про переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки у спільній частковій власності, як спеціальний спосіб захисту права власності, оскільки по-перше, в радянській правовій доктрині була відсутня така форма власності як приватна; по-друге, існування спільної часткової власності між державою і фізичними особами, між кооперативними або громадськими організаціями та фізичними особами допускалось лише як

тимчасове явище: вона підлягала припиненню протягом одного року з дня виникнення (ст. 117 ЦК УРСР 1963 р.); по- третє, існувало обмеження щодо видів майна, які можуть знаходитись у власності недержавних юридичних осіб та фізичних осіб; по-четверте, угода про порядок користування спільним майном між учасниками спільної часткової власності укладалась лише співвласниками житлових будинків відносно відособлених приміщень (квартир, кімнат).

Проте під впливом соціальних та економічних реформ та впровадження норм ст. 358 ЦК України, яка дала можливість укладення договору про порядок володіння та користування майном, що знаходиться в спільній частковій власності, відносно всіх видів майна та між усіма суб'єктами цивільного права, всі обмеження були скасовані [234, с.64-67]. Більше того, ми вважаємо що для того, щоб права співвласника були більш захищені при порушенні його права власності, варто було б законодавцю укладання даного договору викласти, як обов'язок, а не як право співвласників та перефразувати ч.2 ст. 358 ЦК України таким чином: «Співвласники повинні домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю».

Договір про порядок володіння та користування майном, що знаходиться в спільній частковій власності, дозволяє кожному із співвласників відповідно до своїх потреб найоптимальніше реалізовувати право власності на спільне майно, тому його значення в дослідженні позову про переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки у спільній частковій власності, як зобов'язально - правового способу захисту права власності важко переоцінити.

Звертаємо свою увагу на те, що договір про порядок володіння та користування спільним майном може бути укладений між усіма учасниками спільної часткової власності або між кількома з них. В останньому випадку необхідна письмова згода всіх учасників спільної часткової власності про встановлення порядку володіння та користування майном або конкретними його частинами. За наявності угоди між учасниками спільної часткової власності про порядок володіння та користування майном або за їх письмовою

згодою чи за наявності судового рішення про порядок володіння та користування майном (конкретними його частинами), порядок володіння та користування конкретними його(майна) частинами відповідно до розміру частки кожного із співвласників за бажанням сторін може бути встановлено у договорі про відчуження власником частки майна [118, с.303].

Кожен учасник спільного майна має право самотійно розпоряджатися своєю часткою у праві спільної часткової власності. Проте реалізувати своє право на відчуження своєї частки у спільному майні він може тільки повідомивши про це письмово інших учасників.

Відповідно до ст. 362 ЦК України, у разі продажу частки у праві спільної часткової власності співвласник має переважне право перед іншими особами на її купівлю за ціною, оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, крім випадку продажу з публічних торгів. Тобто, учасник, який має намір продати свою частку в спільному майні, зобов'язаний, передусім, запропонувати її іншим співвласникам. Можливо виникнення такої ситуації коли бажання придбати частку у праві спільної часткової власності виявили кілька співвласників, в такому разі продавець має право вибору покупця. І тільки у разі, якщо усі співвласники відмовляться від здійснення переважного права купівлі або не здійснять цього права щодо нерухомого майна протягом одного місяця, а щодо рухомого майна - протягом десяти днів від дня отримання ними повідомлення, продавець має право продати свою частку іншій особі. Невиконання цієї умови є порушенням переважного права купівлі частки. В такому разі інший учасник спільної власності, згідно з п. 4 ст. 362 ЦК України, протягом одного року може звернутися до суду з позовом про переведення на нього прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності щодо своєї частки з порушенням переважного права іншого учасника даної спільної власності на купівлю цієї частки. Але, надаючи привілейоване право співвласникам на купівлю частки, законодавець не врахував те, що продавець має право самотійно встановлювати таку ціну, яка буде недосяжною для співвласників, і вони

відмовляться від купівлі, а сторонній особі може продати і за нижчою ціною [170, с.50].

Вважаємо елементом позитиву захисту права власності співвласника у спільній частковій власності в порівнянні з нормою ЦК України 1963 року, збільшення строку позовної давності в даній категорії справ, де зазначалось, що у тому разі, коли продавець частки у спільному майна порушив зазначений порядок продажу, інший учасник спільної власності має право звернутися до суду з позовом про перевід на нього прав і обов'язків покупця протягом трьох місяців [290, с.347-372].

Однак в законодавстві нічого не говориться про те, чи повинна визнаватися недійсною попередня угода про відчуження частки у спільній власності з порушенням права привілеєвої купівлі. Не орієнтує суди на визнання такої угоди недійсною і Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 22 грудня 1995 р. "Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності" [183, с.26-33]. Натомість в ЦК України (ст. 362) зазначається, що при розгляді позову про переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним з порушенням права привілеєвої купівлі частки у спільній частковій власності, слід внести на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором повинен сплатити покупець.

Розглянемо приклад з практики, де прийняттю рішення про переведення прав і обов'язків передуює прийняття рішення про визнання договору купівлі-продажу частки в спільній власності в частині особи покупця недійсним.

ОСОБА_3 звернулась до суду з позовом до ОСОБА_4, ОСОБА_5, третіх осіб - адміністрації міської ради, управління архітектури і містобудування міської ради, приватного нотаріуса ОСОБА_6, ОСОБА_7 про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, про визнання договору купівлі-продажу нерухомого майна частково недійсним, про переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності, поновлення терміну позовної давності та зустрічний позов ОСОБА_4 до ОСОБА_3, ОСОБА_8 , третіх осіб - управління

архітектури і містобудування міської ради, районної адміністрації про усунення перешкод у проведенні реконструкції S частини будинку, поділ майна, що є у спільній частковій власності. Обгрунтовуючи зазначені вище вимоги позивачка зазначала, що договір-купівлі продажу частини будинку був укладений між сторонами без її відома, без належного її повідомлення. Оскільки вона як співвласник будинковолодіння має переважне прово купівлі частини будинку, тому вважає, що її право відповідачами порушено. Відповідачка ОСОБА_4 ствердила, що ОСОБА_3 знала ще у 2003 році, що ОСОБА_5 збирається продавати свою частину житлового будинку, однак оскільки ОСОБА_3 не влаштувала ціна, зазначена ОСОБА_5, тому дану угоду купівлі-продажу частини спірного будинку було укладено між нею та ОСОБА_5 22 серпня 2003 року за кошти, зазначені у договорі. Про те, що дану частину будинку буде продавати ОСОБА_5, було повідомлено ОСОБА_3 11.07.2003 року рекомендованою кореспонденцією. Суд прийняв рішення, яким договір купівлі продажу S частини житлового будинку з відповідною частиною господарських будівель, укладений між ОСОБА_4 та ОСОБА_5, визнав недійсним в частині покупця, перевівши на ОСОБА_3 права та обов'язки покупця та стягнув з депозитного рахунку Територіального управління державної судової адміністрації, внесені ОСОБА_3 кошти в користь ОСОБА_4, а також зобов'язано ОСОБА_4 провести переобладнання S частини будинку за власні кошти, повернувши частину будівлі у попередній стан, а у задоволенні зустрічного позову було відмовлено за безпідставністю позовних вимог [231].

В даному випадку звертаємо увагу на причину визнання недійсним договору в частині покупця, перевівши на іншу особу права та обов'язки покупця. Суд при винесенні рішення прийняв до уваги пояснення позивачки в частині її переважного права на купівлю частини житлового будинку, оскільки судом було встановлено, що вона є співвласником S частини житлового будинку. Згідно ст.362 ЦК України, в редакції 2004 року, який діє на даний час, частини першої передбачає, що у разі продажу частки у справі спільної часткової власності співвласник має переважне право перед іншими особами

на її купівлю за ціною, оголошеною для продажу. Відповідно до Прикінцевих та перехідних положень ЦК України (2003 р.) пунктом 9 передбачено, що до договорів, що були укладені до 1 січня 2004 року і продовжують діяти після набрання чинності ЦК України, застосовуються правила цього Кодексу щодо підстав, порядку і наслідків зміни або розірвання договорів окремих видів незалежно від дати їх укладення. Отже, згідно частини 2 ст.362 ЦК України продавець частки у справі спільної часткової власності зобов'язаний письмово повідомити інших співвласників про намір продати свою частку, вказавши ціну та інші умови, на яких він її продає.

При аналізі даної справи встановлено, що на ім'я ОСОБА_12 було скеровано заяву ОСОБА_5 про те, що ОСОБА_5 пропонує ОСОБА_12 придбати належну їй S частину будинку, у разі відмови від права купівлі частини будинку на протязі одного місяця, частина будинку буде продана іншим особам. Також до матеріалів справи долучена квитанція про відправку рекомендованого листа ОСОБА_12 та розписка, яка повернута з пошти з підписом „Ковальчук” та зазначенням дати отримання повідомлення 15.07.2003 року. За таких обставин суд вважав, що ОСОБА_17 (дівоче прізвище ОСОБА_12) не була належним чином повідомлена про продаж частини будинку, оскільки ОСОБА_3 дану обставину заперечила в судовому засіданні та прийняв до уваги пояснення позивачки, оскільки вони підтверджуються показаннями свідка – листоноши ОСОБА_18, про те, що на зворотньому повідомленні про вручення листа напис ” отримала ОСОБА_12” зазначила власноручно.

З приводу даного питання вважаємо, що потрібно зважати на те, що продавець зобов'язаний попередити про всі права третіх осіб на річ, що продається. У протилежному випадку покупець має право вимагати зменшення ціни або розірвання договору і відшкодування збитків, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб (ст. 659 ЦК України) і право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою(ст. 358 ЦК України). Таким чином, в законодавстві встановлена презумпція згоди всіх учасників

спільної часткової власності на вчинення правочину при розпорядженні майном одним з учасників. Необхідно зауважити, що законодавець визнав недопустимим передачу співвласником свого переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності іншій особі, що прямо передбачено п. 5 ст. 362 ЦК України.

Співвласники спільної часткової власності при здійсненні правочинів з цією власністю не є "третьими" особами, оскільки тут має місце розпорядження власниками спільним майном. По суті мова йде про здійсненні, одним з учасників правочину по розпорядженню спільним майном від імені всіх співвласників, які є суб'єктами спільного зобов'язання на стороні відчужувача майна.

Відсутність згоди всіх учасників спільної часткової власності означає, що учасник, що здійснює правочин, не має необхідних повноважень на його здійснення від імені решти учасників. Оскільки право на об'єкт спільної часткової власності мають всі співвласники, то для здійснення з ним правочину необхідна участь кожного із співвласників. При здійсненні договору одним з учасників йому потрібна згода (повноваження) від кожного співвласника. Тому правочини, здійснені без згоди всіх учасників спільної часткової власності на перший погляд є недійсними. Проте якщо брати до уваги не весь комплекс відносин між рештою співвласників, співвласника, що здійснює правочин, і контрагента особи, що здійснює правочин, то виявляється, що в цілях розгляду питання про заперечування необхідно досліджувати лише правочин, здійснений між двома його учасниками (суб'єктами зустрічних волевиявлень), співвласником, що відчужує майно, і його контрагентом - покупцем за договором. Оскільки в здійсненні правочину (волевиявленні) третя особа (інший співвласник) не приймає безпосередньої участі, то її волевиявлення не має для правочину конститутивного значення і вона визнається третьою по відношенню до учасників правочину особою. Крім того, інша сторона договору (покупець) може взагалі не знати про те, що майно знаходиться в спільній частковій власності, або- про те, що проти відчуження заперечує решта

співвласників. Тому вважаємо, що взагалі не можна визнавати недійсним відповідним правочин, якщо друга сторона в ньому була добросовісною. Дану особливість потрібно зберігати в цілях захисту інтересів власників. На наш погляд, залишення правочину в юридичній силі допустимо в тих випадках, коли, не дивлячись на відсутність згоди решти співвласників спільної часткової власності, буде встановлено, що здійснений правочин відповідав інтересам всіх без виключення співвласників. Проте при застосуванні цього критерію потрібно бути особливо обережними, оскільки здійснення такого правочину порушує право решти власників розпоряджатися своєю власністю на свій розсуд. Тому для залишення правочину в юридичній силі потрібні дуже вагомі докази того, що не дивлячись на заперечення решти співвласників, правочин відповідає їх інтересам.

Важливою особливістю застосування даного способу захисту права власності є наявність права власності на спірну річ у покупця, оскільки разом з переданням речі продавець зобов'язаний перевести на покупця право власності на річ в повному обсязі з тим, щоб покупець міг здійснювати всі повноваження власника без будь-яких обмежень і перешкод.

Виникнення права власності на частку у спільному майні, придбану за договором, пов'язане з моментом укладення договору (ст. 363 ЦК України). Загальне правило про момент набуття права власності за договором сформульоване у ст. 334 ЦК України - з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Частина 1 ст. 363 ЦК України встановлює інше, окреме правило - право власності на частку у спільному майні виникає з моменту укладення договору. Норма має диспозитивний характер, оскільки домовленістю сторін може бути встановлено інше. Норма ч. 2 ст. 363 ЦК України підтверджує загальне правило - право власності набувача за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту посвідчення; якщо договір підлягає державній реєстрації - з моменту такої реєстрації.

О.С. Яворська зауважує, що законодавча норма сформульована неточно.

До покупця переходить право власності на частку у спільному майні, а не частка у праві власності. Адже кожен із співвласників має рівні повноваження володіння, користування та розпорядження часткою. Вказівка на те, що до нового співвласника (покупця за договором) переходить лише частка у праві, є неправомірною, оскільки: 1) відбувається правонаступництво за договором у повному обсязі прав та обов'язків; 2) обмежуються інтереси нового співвласника, який за договором набуває всі повноваження, а не частку в них (частку у праві) [319, с.172-173].

Аналіз наступної справи показує суть, вагу та результат наявності права власності на частку у спільному майні. Так, Апеляційний суд розглянув справу за апеляційною скаргою ОСОБА_3 на рішення районного суду скасовуючи його ухвалив нове рішення, яким в позові ОСОБА_1, ОСОБА_2 до ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8 про перевід прав та обов'язків покупця за договором купівлі-продажу приміщення гаражів від 4 березня 2007 року укладеного між ОСОБА_3 та співвласниками майна, від імені яких діяла майнова комісія в особі ОСОБА_12 відмовлено. Ухвалюючи своє рішення колегія виходила з наступного. Районний суд задоволити позов, оскільки вважав, що була проведена персоніфікація частки кожного пайовика, проте, приміщення гаражу було продано ОСОБА_3, яка частки у вартості гаражів не мала. За таких обставин майнова комісія не повідомила їх у порядку визначеному ст. 362 ч.2 ЦК України про намір продати частину майна, яке було спільною частковою власністю. Судом встановлено, що ОСОБА_3 будучи пайовиком СГВК, частки у вартості гаражів немала, а її частка була визначена в іншому майні. Тому висновок суду про те, що позивачам належала частка у праві спільної часткової власності є невірним, оскільки ОСОБА_1 та ОСОБА_2 з метою отримання майна в натурі у спільну часткову власність приміщення гаражів звернулися з заявою до загальних зборів пайовиків СГВК про продаж їм приміщення гаражів, однак рішенням загальних зборів їм було відмовлено [212].

Переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки за договором у спільній частковій власності є договірним зобов'язально - правовим способом захисту права власності, тому що між співвласниками відсутні абсолютні правовідносини. Порядок володіння та користування майном, що є спільною частковою власністю, встановлений співвласниками у договорі. Однак такий договір не досліджувався в аспекті захисту права власності, тому й існувала певна невизначеність із вищенаведеним способом захисту права власності.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що найбільш прийнятними договірними зобов'язально-правовими способами захисту щодо права власності є визнання правочинів недійсними та переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки за договором у спільній частковій власності, оскільки між сторонами відсутні абсолютні правовідносини, а також при спільній частковій власності вони можуть домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю шляхом укладення договору, в якому передбачити правові наслідки. У разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань, що порушують право власності.

3.2 Способи захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях

Недоговірні способи захисту права власності застосовуються при порушенні зобов'язань, які виникають на підставах, передбачених законом поза договором, тобто вони виникають не на підставі договору, а є наслідком настання передбаченого законом факту порушення права поза договором. У зв'язку з тим, що підставою для виникнення таких зобов'язань є правопорушення (делікт), такі зобов'язання також називають деліктними

зобов'язаннями [80, с.528].

Основною функцією недоговірних зобов'язально-правових способів захисту права власності є компенсаційно-відновлювальна функція, реалізація якої повинна забезпечувати особі, яка зазнала порушення свого права власності, відновлення її майнових прав. Недоговірні зобов'язально-правові способи захисту права власності служать відновленню майнового становища осіб, право власності яких було порушене.

Особливістю даного виду способів захисту права власності є те, що зобов'язання фактично реалізуються в рамках правоохоронних відносин, де точно визначені як той, у кого виникає обов'язок, так і той, у кого виникає право, проте саме зобов'язання виникає з абсолютних правовідносин, де коло правомочних і зобов'язаних осіб не визначені. Своєю відносністю ці зобов'язання наповнюються, коли починається вже захист порушеного права власності.

Недоговірний зобов'язально-правовий захист права власності здійснюється за допомогою позовів, що є наслідком порушення зобов'язання між власником і порушником його права за цим зобов'язанням і його права власності, що випливають із закону, а не з договору. Хочемо звернути увагу, що недоговірні зобов'язально-правові способи охороняють право власності не прямо, а лише опосередковано, оскільки відновити право власності не можливо, тільки можливо відновити становище, яке існувало до його порушення.

Одним з недоговірних зобов'язально-правових способів захисту, яким захищається порушене право власності є вимога про повернення безпідставно набутого або збереженого майна, відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності та компенсація моральної шкоди у разі порушення права власності.

Конституція України проголошує людину найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави. Законодавчо закріплено способи та загалом створено механізм захисту прав людини. Водночас цей процес не завершено, оскільки

доводиться константувати численні порушення майнових прав в сфері здійснення права власності. У захисті майнових прав осіб у разі порушення права власності найважливішим є зв'язок між правовими гарантіями, які їм надає закон і практичною реалізацією права на захист, тобто відновлення того майнового становища власника, яке існувало до порушення його права власності.

Так, згідно ст. 16 ЦК України, держава гарантує кожній особі захист свого майнового права шляхом відновлення становища, яке існувало до порушення. На нашу думку цю норму варто було б закріпити в спеціальних нормах, які регулюють захист права власності та викласти дане положення в такому контексті: «Кожна особа має право на захист свого майнового права шляхом відновлення майнового становища, яке існувало до порушення його права власності».

Недоговірні зобов'язально-правові способи засновані на охороні майнових прав сторін в цивільному праві, спрямовані на відновлення попереднього майнового стану власника. Вимоги про захист цих прав безпосередньо не впливають з права власності і не носять абсолютний характер. Розмір майнової шкоди визначається судом за допомогою оцінки міри порушення права власності в результаті взаємовідносин сторін, часто їх ще називають «необхідні витрати». З цього приводу у Роз'ясненнях Президії Вищого арбітражного суду України від 2 квітня 1994 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з судовим захистом права державної власності» було зазначено, що до необхідних витрат «слід віднести тільки ті, які необхідні для забезпечення нормального стану та зберігання майна з урахуванням його зношеності» [200, с.15]. Наведені в цих Роз'ясненнях ознаки необхідних витрат є прийнятими, але вони не завжди можуть задовільнити потреби практики, оскільки не містять вказівки на те, що без таких витрат неможливе функціонування того чи іншого майна. Тому під «необхідними витратами на утримання майна» слід розуміти ті витрати, які не лише необхідні для забезпечення нормального стану та зберігання майна з урахуванням його

зношеності, а й ті без яких неможливе існування і функціонування такого майна. У разі сприйняття такої позиції вищими судовими органами її слід закріпити в керівних роз'ясненнях вищих судових інстанцій [125, с.118].

Вимога у разі набуття, збереження майна без достатньої правової підстави мають схожість із вимогами неволодіючих власників до володіючих невластників про повернення майна із незаконного володіння останніх (віндикаційні позови). Дані правовідносини виникають з приводу майна, яке вибуло із володіння власника або іншого титульного володільця і опинилося у володінні чи користуванні інших осіб безпідставно.

Позов із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави може бути пред'явлений до особи, яка опинилася в статусі відповідача у результаті як добросовісної так і недобросовісної поведінки, що також є своєрідним і для віндикаційного позову.

Відмінним у позові із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави є обсяг стягнення, що розраховується, виходячи з майнової вигоди, набутої відповідачем, а не з існуючих у наявності у відповідача речей, які є власністю позивача (387 ЦК України), з урахуванням відповідних доходів та витрат, які визначаються відповідно до майнової сфери відповідача.

Головним критерієм, яким потрібно керуватися при застосуванні позову із набуття, збереження майна без достатньої підстави це природні властивості майна, яке витребується. За цією ознакою майно, як відомо, поділяється на майно визначене індивідуальними та визначене родовими ознаками. Вимога із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави припускає, що спірне майно, яке опинилося в неправомірному володінні набувачем, або втратило власні індивідуалізуючі ознаки внаслідок того, що змішалось із однорідним майном набувача, або перероблено у якісно іншу річ, або набувачем спожито чи відчужено будь-яким іншим шляхом і не збереглося в натурі. Тому вимога правомочної особи у зобов'язаннях із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави направлено для повернення, а точніше, для відшкодування майнових втрат шляхом передачі майна того ж роду або

його грошового еквіваленту[64, с.244].

Виходячи з вищенаведеного, наслідком втрати майном індивідуалізуючих ознак, споживання або його відчуження є обов'язок повернути майно того ж самого роду, або відшкодувати його вартість грошима згідно зі ч. 3 ст. 1212 ЦК України.

Значна норма законодавця підтверджується практикою. ОСОБА_1 звернулась до Оболонського районного суду м. Києва з позовом до ОСОБА_2 про стягнення грошових коштів, посилаючись на те, що 26 грудня 2007 року згідно розписки він передав відповідачу грошові кошти в сумі 120 000,00 доларів США для виконання робіт, однак відповідач жодних робіт для позивача не виконав, грошові кошти позивача утримує без законних підстав, на неодноразові вимоги позивача повернути кошти не повернув. Судом було встановлено за наявності розписки відповідача та відсутності акта виконаних робіт те, що відповідач не виконував роботи, для виконання яких отримав від позивача грошові кошти в розмірі 120 000,00 доларів США. Відповідачем не було надано суду належних та допустимих доказів на підтвердження правомірності своїх дій. Тому суд виносячи рішення керувався ч. 1 ст. 1212 ЦК України згідно якої особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи без достатньої правової підстави, зобов'язана повернути це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала. Відповідно до ст. 1213 ЦК України набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуто майно в натурі. У разі неможливості повернути безпідставно набуто майно в натурі відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна. Тому суд прийшов до висновку, що позов підлягає задоволенню [225].

І безпідставний набувач, і добросовісний володілець зобов'язані повернути тільки ті доходи, які вони отримали або повинні були отримати із спірного майна із того часу, коли дізналися або повинні були дізнатися про безпідставність набуття або безпідставність володіння майном.

Існує певний взаємозв'язок між вимогою у разі набуття, збереження майна без достатньої підстави та віндикаційними позовами, коли вони пред'являються до недобросовісних володільців.

У цих випадках невідповідність суб'єктивних умов виникнення вимог спричиняє і невідповідність правових наслідків задоволення цих вимог з точки зору обсягу збитків, які підлягають відшкодуванню, оскільки недобросовісний володільець зобов'язується законом (ч. 1 ст. 390 ЦК України) не тільки повернути чуже майно, яке знаходилося в його незаконному володінні, але і повернути або відшкодувати всі доходи, які він отримав або повинен був отримати за весь час володіння ним. Тобто обов'язок за обсягом відшкодування збитків у недобросовісного володільця є ширшим, ніж у недобросовісного набувача.

Згідно з викладеним, втрата майном своїх індивідуалізуючих ознак або відчуження його, спричиняє для недобросовісного володільця, що діяв із умислом, виникнення не зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, а зобов'язань із завдання шкоди. Такий володільець повинен нести відповідальність за відшкодування усіх збитків, які виникли у потерпілого.

В окремих випадках ознакою, яка відокремлює досліджуваний спосіб захисту права власності, може стати наявність або відсутність майнової вигоди на стороні відповідача. Оскільки позов із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави пред'являється тільки тоді, коли на стороні відповідача існує майнова вигода.

Звідси зробимо висновок, що пред'явлення вимоги щодо повернення безпідставно набутого або збереженого майна взагалі не ставиться у залежність від того, чи знаходиться спірне майно у натуральному вигляді у володінні особи, яка безпідставно його набула.

Одним із зобов'язально-правових способів захисту права власності, що впливають із недоговірних (деліктних) зобов'язань є відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у

зв'язку із зниженням їх цінності, що регулюється ст. 394 ЦК України. Адже власник земельної ділянки, житлового будинку інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, яка призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі, що не повною мірою вписується в стандартну конструкцію деліктної відповідальності, оскільки право на компенсацію не пов'язується не тільки з винністю дій особи, що завдала шкоди, а й навіть із протиправністю таких дій [157, с. 662].

Проте, на нашу думку, спосіб захисту права власності, передбачений ст. 394 ЦК України, який є новелою цивільного законодавства, невдало розміщений в главі 29 книги третьої ЦК України, серед речово-правових способів захисту права власності, адже це зобов'язально-правова вимога. Тому пропонуємо відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності передбачити в главі 82 ЦК України підрозділу другого (недоговірні зобов'язання) книги п'ятої ЦК України, що передбачає зобов'язально-правові способи захисту. Норми глави 82 ЦК України застосовуються до способів захисту права власності – із врахуванням сутності порушення відносин власності та недостатньому їх правовому урегулюванні у главі 29 ЦК України з метою уникнути дублювання норм про відшкодування шкоди та чіткого поділу способів захисту права власності.

З огляду на те, що досліджувана норма є новелою цивільного законодавства можна б було звернутись до ст. 22 та 23 ЦК України, які містять норми щодо відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди, але й це не дозволяє досягти бажаного ефекту, оскільки згадані норми містять лише загальні положення щодо такого відшкодування. Проте зазначене стосується також випадків відшкодування збитків, завданих порушенням права власності, не пов'язаних з позбавленням власника володінням майном. Хоча у літературі була висловлена точка зору, що такі збитки можуть бути стягнені при задоволенні негативного позову [64, с. 261], проте, як свідчить практика,

досягти цього не завжди вдається.

У зв'язку з цим ми звертаємось до норм глави 82 ЦК України, які регулюють відносини, що виникають внаслідок завдання шкоди. Слід зазначити, що положення глави 82 ЦК України мають подвійну природу, будучи за своєю сутністю і призначенням нормами прямого (безпосереднього) та субсидіарного застосування. Під „прямим застосуванням” ми маємо на увазі застосування спеціально встановлених норм законодавства до тих чи інших відносин у випадках безпосередньо передбачених законом. Субсидіарне застосування норм охоплює ситуацію, коли правозастосовчий орган використовує конкретні приписи суміжного правового інституту або суміжної (спорідненої) галузі права [16, с. 111-112]. При цьому норми іншої галузі використовуються, як правило, лише у тих випадках, коли з метою економного розташування нормативного матеріалу законодавець уникає дублювання тотожних або аналогічних норм у різних галузях права [10, с. 17, 284, с.59-65]. Зобов'язання відшкодування шкоди є винятком із загального правила, оскільки застосовуються в усіх випадках завдання шкоди, незалежно від галузевої приналежності відносин, учасникам яких було завдано шкоди. Але умовою їх застосування є відсутність спеціальних галузевих норм, які регулюють відповідальність на галузевому рівні. Динаміка застосування норм цивільного права про відповідальність за завдання шкоди в інших відносинах наочно помітна на галузі колгоспного законодавства, яке існувало свого часу [174, с. 132].

Таким чином, як зазначалося, права власника можуть захищатися шляхом подання позову про відшкодування шкоди, завданої знищенням, псуванням або знищенням майна [191, с. 542-543]. Такий спосіб захисту із застосуванням положень глави 82 ЦК України, яка називається „Відшкодування шкоди”, має субсидіарний характер, оскільки його можна використати у тих випадках, коли застосування інших правових способів неможливе внаслідок того, що відсутня спеціальна норма законодавства, річ знищена й уже не існує, договір між учасниками спору відсутній тощо.

Позивачем виступає власник, чий права порушені зниженням рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршенням природних властивостей землі. Відповідачем є особа, внаслідок поведінки якої відбулося зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі. Змістом позову є вимога власника про компенсацію шкоди, завданої зниженням рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршенням природних властивостей землі.

Умовами подання позову в цьому випадку є:

- документальне підтвердження позивачем права власності на річ;
- докази факту зниження цінності земельної ділянки, житлового будинку чи інших будівель;
- відсутність між власником і заподіювачем шкоди земельній ділянці, житловому будиночку чи іншій будівлі, договору про те, що зазначене майно передане йому у користування.

Право на таку компенсацію виникає з урахуванням таких особливостей: 1) щодо суб'єктного складу - діяльність, що має результатом зниження цінності об'єктів власності, могла здійснюватися як фізичними, так і юридичними особами; 2) не має значення характер діяльності — правомірна чи неправомірна, відповідає встановленим законодавчим вимогам (будівельним, санітарним, пожежним нормам та правилам тощо) чи здійснювалася з їх порушенням; 3) між діяльністю і зниженням цінності об'єктів має бути встановлений причинний зв'язок; 4) не має значення наявність та характер вини суб'єкта діяльності. Власник, чий об'єкти знецінені, має право на майнову компенсацію. Згідно з нормами ЦК України така особа зобов'язана за власний рахунок компенсувати власнику зниження цінності належних йому об'єктів.

Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду визначені ст. 1166 ЦК України, яка передбачає, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Шкода, завдана власнику пошкодженням або псуванням речі, має відшкодовуватися на засадах, встановлених нормами глави 82 ЦК України: 1) шкода, завдана майну, має бути відшкодована у повному обсязі особою, яка цю шкоду заподіяла або особою, вказаною у законі; 2) сам факт завдання шкоди особі або майну незалежно від того, у сфері яких відносин її було заподіяно, визнається протиправним, якщо особа, котра завдала шкоду, не доведе, що діяла вона правомірно; 3) склад цивільного правопорушення, який слугує підставою деліктного зобов'язання, закріплений у ст. 1166 ЦК України. Він включає такі умови як шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок між протиправною поведінкою і завдання шкоди майну, вина заподіювача шкоди [32, с. 621].

Способи відшкодування шкоди, завданої знищенням, пошкодженням або псуванням речі, визначені ст. 1192 ЦК України. Відповідно до зазначеної норми суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі. При цьому розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі [103, с.97-103].

Відшкодування збитків власникам землі, житлового будинку чи інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які використовують земельні ділянки, житлові будинки чи інші будівлі, а також органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, діяльність яких обмежує права чи погіршує якість земельних ділянок, житлових будинків чи інших будівель, розташованих у зоні їх впливу, в тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і стічними водами.

Що стосується збитків, які включаються в шкоду, завдану власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності, то існує певний порядок, затверджений постановою Кабміну від 19.04.1993 р. № 284. Згідно нього відшкодуванню підлягають:

- вартість житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, включаючи незавершене будівництво;
- вартість плодоягідних та інших багаторічних насаджень;
- вартість лісових і деревочагарникових насаджень;
- вартість водних джерел (колодязів, ставків, водоймищ, свердловин тощо), зрошувальних і осушувальних систем, протиерозійних і протиселевих споруд;
- понесені витрати на поліпшення якості земель за період використання земельних ділянок з урахуванням економічних показників, на незавершене сільськогосподарське виробництво (оранка, внесення добрив, посів, інші види робіт), на розвідувальні та проектні роботи;
- інші збитки власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, включаючи і неодержані доходи, якщо вони обґрунтовані.

Зниження цінності може підтверджуватися експертними висновками чи висновками спеціалістів. Витрати, здійснені на проведення кваліфікаційної оцінки, несе власник. При встановленні за судовим рішенням суб'єкта відповідальності та розміру відповідальності такі витрати також можуть бути віднесені на рахунок відповідача [156, с. 332].

Наочним прикладом послужить аналіз наступної справи за позовом особи Ч. до ТзОВ "Екстім", ТзОВ "Західгурт", Івано-Франківської міської ради, виконкому Івано-Франківської міської ради, управління архітектури та містобудування виконкому Івано-Франківської міської ради, Івано-Франківського міського управління земельних ресурсів, Інспекції державного архітектурно-будівельного контролю в м. Івано-Франківську про стягнення 602784 грн. в якості компенсації у зв'язку із зниженням цінності житлового будинку. Судом першої інстанції відмовлено у задоволенні позову особи Ч.,

оскільки суд дійшов висновку, що ТзОВ "Західгурт" при спорудженні багатоквартирного житлового будинку не порушив чинних норм законодавства України та інших нормативних актів, які регулюють питання будівництва отже і не спричинив матеріальної шкоди позивачці. Проте апеляційний суд рішення суду першої інстанції скасовав, а рішення апеляційного суду переглянуто судом вищої інстанції та залишено в законній силі з огляду на наступне. Апеляційний суд не погодився з судом першої інстанції щодо відсутності шкоди, завданої ТзОВ «Західгурт» позивачці через те, що суд першої інстанції не взяв до уваги пункт 3.5 рішення виконкому Івано-Франківської міської ради від 28.02.2006 року, яким дано дозвіл на спорудження чотирьохповерхового жилого будинку та пункт 5.1 рішення того ж виконкому від 25.05.2007 року, яким дано дозвіл ТзОВ «Західгурт» на спорудження на згаданій земельній ділянці будинку без зазначення його поверховості взагалі. Отже, зміна поверховості згаданого будинку, обумовлена рішенням міськвиконкому від 28.02.2006 року, органом місцевого самоврядування узаконена фактично не була. Тому колегія суддів прийшла до висновку, що навіть, якщо погодитись з твердженням представника ТзОВ «Західгурт» про дотримання всіх будівельних норм, в тому числі і щодо побутових розривів між будинками, які не в повній мірі захищають заслуговуючи на увагу інтереси власника будинку садибного типу, та про законність спорудження багатоповерхового будинку, то все одно в даному випадку діяльність названого господарського товариства порушила законні інтереси особи Ч. і призвела до знецінення цього приватного будинковолодіння, спорудження якого згідно акту комісії міськвиконкому завершено тільки в липні 2005 року. Адже, на переконання колегії суддів, спорудження багатоповерхового будинку висотою 28 метрів за 12 метрів або навіть і на трохи більшій відстані від згаданого будинковолодіння садибного типу спотворило для позивачки краєвид, який був раніше, різко знизило час попадання сонячних променів та денного світла на присадибну земельну ділянку і в приміщення будинку, зменшивши таким чином життєвий простір та цінність будинковолодіння позивачки. Не заслужив на увагу й викликав

обґрунтований сумнів висновок санстанції та інших контролюючих установ про відповідність згаданого вище висотного будівництва санітарним, екологічним, шумовим та іншим нормам, при такому великому скупченні на істотно обмеженій території транспорту, людей, які будуть проживати у запланованих орієнтовно 80 квартирах. Також судами вищих інстанцій критично сприйнято неврахування судом першої інстанції факту і розміру знецінення належного особі Ч. житлового будинку, підтвердженого висновком судового експерта, яким в процесі експертного дослідження використовувались передбачені законодавством методики. Підстав не приймати до уваги цей висновок судового експерта, який не спростовано ніякими об'єктивними доказами колегія суддів не знайшла [213].

В розрізі нашого дослідження пропонуємо розглянути проблемні питання сучасності та вирішенні їх за допомогою такого способу захисту права власності як відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності.

Покращення транспортної мережі нашої держави, розвиток автомобільних доріг супроводжується зайняттям земель, тому питання впливу будівництва та реконструкції автомобільних доріг на землі населених пунктів в загальній проблемі захисту прав власників є актуальними питаннями сьогодення. Розвиток транспортної мережі супроводжується вкрай негативними явищами. Транспортні засоби є одними з найактивніших забруднювачів атмосферного повітря, води та ґрунтів, шумового та вібраційного забруднення. Дорожня мережа проходить через міста та села, від шкідливого впливу автомобільного транспорту страждає тваринний та рослинний світ. Будівництво нових та реконструкція існуючих автомагістралей зменшує цінність суміжних земель через руйнування природного ландшафту, дорожній пил, важкі складові відпрацьованих газів автомобілів, продукти зносу самих транспортних засобів, акустичний шум тощо. Разом з тим розвиток транспортної мережі сприяє соціально-економічному розвитку держави. Тому питання впливу будівництва нових та реконструкції існуючих автомобільних

доріг на вартість суміжних земельних ділянок вимагає більш детального вивчення.

При відчуженні землі, що є приватною чи комунальною власністю, для будівництва та реконструкції автомобільних доріг загального користування проводиться викуп земельних ділянок по ринковій вартості з урахуванням ринкової вартості розташованих на ній будинків чи споруд [197].

На сьогоднішній день при розрахунку експертної грошової оцінки земельної ділянки при викупі під автодорожнє будівництво є великою проблемою те, що не враховуються фактори, які впливають на ту частину земельної ділянки, яка залишилась власникові чи користувачу.

Викупну ціну складає вартість земельної ділянки (її частини), житлового будинку, інших будівель, споруд, багаторічних насаджень, що на ній розміщені, з урахуванням збитків, завданих власнику внаслідок викупу земельної ділянки, у тому числі збитків, що будуть завдані власнику у зв'язку з достроковим припиненням його зобов'язань перед третіми особами, зокрема упущену вигоду, у повному обсязі. Проте вартість розраховується тільки на частину земельної ділянки, яка згідно графіка вилучення земель, потрапляє в смугу відведення автомобільної дороги, проте впливу зазнає значно більша територія. Вплив автомобільних шляхів на навколишнє середовище в майбутньому необхідно обмежувати не смугою відводу автомобільної дороги, а встановлювати захисні зони навколо доріг. Для комплексного врахування впливу автомобільних доріг на ціну майна, яке залишається у власника, потрібно працювати над створенням системи об'єктивних шкал зі значеннями, які би включали збитки, принесені знеціненням навколишнього майна. А для тих осіб, чиє право власності вже порушене шляхом знецінення земельної ділянки, житлового будинку чи інших будівель пропонуємо вимагати відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності в суді.

На сьогодні все актуальнішим стає питання відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання

земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу. Постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 року затверджена «Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу». За цією методикою розмір такої шкоди, визначається окремо по кожному із зазначених правопорушень та обраховується за спеціальними формулами, передбаченими в постанові Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 року та не включає витрати на:

- знесення будинків, будівель і споруд, які самочинно збудовані чи будуються на самовільно зайнятих земельних ділянках чи на земельних ділянках, не відведених в установленому порядку на цю мету;
- приведення земельних ділянок у стан, придатний для їх подальшого використання за цільовим призначенням;
- проведення рекультивації порушених земель.

Розрахунок розміру шкоди, заподіяної державі, територіальним громадам внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, проводиться інспекціями Мінприроди або Держземінспекцією та її територіальними органами, а розміру шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам, територіальними органами Держземінспекції на підставі матеріалів обстежень земельних ділянок, проведених відповідно до Порядку виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг на платній основі державними органами земельних ресурсів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України N 1619 від 1 листопада 2000 року.

На жаль, на сьогодні досліджуваний спосіб захисту майже не має в даному випадку практичного застосування, оскільки не зважаючи на численні скарги осіб, чие право порушується спеціально уповноважені органи не

вбачають факту порушення прав конкретних осіб, особливо стосовно зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу.

Підсумовуючи вищесказане, для уникнення дубляжу вважаємо за доцільне провести певну паралель між компенсацією шкоди у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі і зобов'язаннями відшкодування шкоди, оскільки це дасть можливість більше уваги присвятити проблемним питанням сьогодення. Вважаємо великим позитивом для захисту права власності виокремлення вище проаналізованого способу захисту на законодавчому рівні, оскільки це дає можливість власнику без проблем застосувати конкретні норми для захисту свого права власності при наявності зниження цінності його земельної ділянки, житлового будинку та інших будівель.

Протягом тривалого часу вітчизняне законодавство не передбачало права на компенсацію моральної шкоди, хоча доцільність цього на різних етапах розвитку юридичної науки і практики відстоювали К. М. Варшавський [26, с. 26], М. С. Малєїн [145, с. 33], М. Я. Шімінова [309, с. 118-119], С. Н. Братусь [22, с. 16], В. П. Паліюк [172, с. 19], В. І. Манукян [146, с. 3].

Питання компенсації моральної шкоди, почали реалізовувати в практичній діяльності досить недавно, це явище нове і недостатньо вивчене. Такий спосіб захисту цивільних прав, як компенсація моральної шкоди встановлений ще Законом України від 6 травня 1993 р. за № 3188-ХІІ “Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій”. ЦК України не лише зберіг зазначений спосіб захисту цивільних прав, а й збагатив інститут компенсації моральної шкоди ст. 1170 ЦК України, що передбачає відшкодування шкоди, завданої прийняттям закону про припинення права власності на певне майно та статтею 386 ЦК України, де передбачається, що власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди.

Правове регулювання зобов'язання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди здійснюється головним чином главою 3 ЦК України «Захист цивільних прав та інтересів» і главою 82 ЦК України «Відшкодування шкоди», а також додатково спеціальними законами та іншими нормативно-правовими актами.

Важливим для захисту порушеного чи оспорюваного права є те, що принципи правового інституту відшкодування шкоди проглядаються в основних притаманних йому засадах: а) генерального делікту; б) повного відшкодування завданої шкоди [173, с. 354].

Відповідальність за завдану шкоду, з урахуванням принципу генерального делікту, може настати при наявності наступних підстав: а) шкоди; б) протиправної поведінки заподіювана шкоди; в) наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і її результатом - шкодою; г) вини заподіювача шкоди.

На необхідність встановлення саме цих підстав яких, власне, настає недоговірна відповідальність за завдану шкоду, також звернув увагу Пленум Верховного Суду України в постановках: «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 (п. 2) та «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 (п. 5).

Перераховані вище підстави визнають загальними, оскільки їх наявність необхідна для всіх випадків відшкодування шкоди, якщо інше не передбачено законом.

Але в будь-якому випадку варто пам'ятати, що значення принципу генерального делікту полягає у тому, що «на його нормах ґрунтуються спеціальні делікти, а у разі відсутності спеціального делікту застосовуються норми генерального делікту. Ідея генерального делікту пронизує будь-який спеціальний делікт, у тому числі компенсацію моральної (немайнової) шкоди при порушенні права власності, а спеціальний делікт (компенсація моральної (немайнової) шкоди при порушенні права власності) в свою чергу розширює

коло підстав, необхідних для покладення відповідальності за завдану шкоду.

Поняття моральної шкоди розкривається в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р [189]. Під моральною шкодою, відповідно до названої постанови Пленуму Верховного Суду України (п. 2), слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних та фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Законодавець не зазначає конкретних критеріїв, за якими визначаються розміри грошових сум, належних стягненню компенсації моральної шкоди. Саме це питання викликає найбільші труднощі на практиці [312, с. 129].

Тому більшість авторів моральну шкоду розуміють як втрати немайнового характеру, завдані внаслідок протиправної поведінки боржника (заподіювача шкоди). Зокрема, С. І. Шимон вважає моральну шкоду втратами немайнового характеру, заподіяними моральними або фізичними стражданнями, які виникли внаслідок дій (бездіяльності), що порушують належні особі від народження або в силу закону права і блага [311, с. 10].

Натомість В. А. Дубрівний під моральною шкодою розуміє порушення нормального психічного стану людини, заподіяним злочинним посяганням на охоронювані законом його суб'єктивні права та інтереси, а також інші блага, внаслідок чого цій особі завдаються моральні страждання [75, с. 9].

На думку М. С. Малєїна, під шкодою слід розуміти позбавлення суб'єктивного цивільного права або блага [144, с. 7].

Дефінує моральну шкоду ст. 23 ЦК України, що полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна.

На думку С. І. Шимон, призначення такого способу захисту суб'єктивних прав, як відшкодування моральної шкоди, є компенсаційним. Суть його полягає в тому, що за рахунок грошових коштів особа має можливість надбати інше благо, щоб урівноважити свій психологічний стан, власні емоції, оскільки

іншого способу їх компенсувати немає. У зв'язку з тим, що юридична особа не може переживати негативних емоцій, постає питання стосовно правомірності застосування відносно неї такого способу захисту, як компенсація моральної шкоди [310, с. 30].

Визначення С. І. Шимон найбільш ближче до розуміння моральної шкоди як правового наслідку захисту права власності, оскільки внаслідок порушення права власності всупереч своєї волі сторона втрачає певні майнові блага та терпить моральні страждання, пов'язані з порушенням свого права власності. Тому пропонуємо ст. 23 ЦК України доповнити положенням, згідно з яким «моральна шкода полягає у психічному дискомфорті, якого фізична особа зазнала у зв'язку із порушенням її права власності, що призвело до втрати або пошкодження певного майнового блага». Така редакція буде правовою підставою компенсації моральної шкоди в разі порушення права власності.

Виникає питання щодо компенсації моральної шкоди при порушенні права власності юридичних осіб, оскільки щодо таких суб'єктів, як фізичні особи, то тут не виникає сумнівів, що їм може бути завдана моральна шкода. Проблемність полягає у тому, що фізичні страждання, біль або душевні переживання є несумісними з правовою природою юридичної особи, оскільки остання не наділена психікою і не здатна страждати та переживати при порушенні її права власності. А раз сама шкода відсутня, то і компенсувати нічого. Заслуговує на підтримку позиція, прибічники якої розкривають моральну шкоду як втрати немайнового характеру, нематеріальні втрати, яких зазнає особа від неправомірних дій [254, с. 55]. Це поняття найбільш загальне та універсальне, що дає можливість застосовувати його і до юридичних осіб і до фізичних. Таку позицію зайняв ЦК України, в ст. 23 ЦК України вказано, що моральна шкода може полягати не тільки у фізичному болю та стражданнях, душевних стражданнях, а й у приниженні ділової репутації.

На наш погляд такий підхід є виправданим. Він дає можливість, при посяганні на право власності, вимагати компенсацію моральної шкоди і юридичним особам. Під діловою репутацією юристи-дослідники розуміють

сукупність якостей і оцінок, з якими їх носій асоціюється в очах своїх контрагентів, клієнтів, споживачів, колег по роботі, прихильників, виборців і персоніфікується серед інших суб'єктів в цій сфері .

Підсумовуючи вищенаведене, під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних та / або фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній особі протиправними діями або бездіяльністю інших осіб [80, с. 509]. Моральна шкода може полягати, зокрема у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна. З урахуванням цього вбачаємо за доцільне в нашому дослідженні визначати моральну шкоду через фізичні або душевні страждання, завдані фізичній особі неправомірними діями чи бездіяльністю іншої особи, якими порушується її право власності, а також приниження ділової репутації юридичної особи при порушенні їх права власності, що випливають з порушення недоговірного зобов'язання.

В.П. Паліюк розглядає так звану «чисту» моральну шкоду, коли приниження ділової репутації зумовлено поширенням ганьблячи відомостей, порушення суміжних прав тощо, а також у вигляді «похідної» від спричиненої майнової шкоди, тобто коли порушення майнових прав господарюючого суб'єкта призводить до приниження його ділової репутації, що безпосередньо позначається на його подальшій діяльності [171, с. 54]. Така «похідна» моральна шкода очевидно може мати місце у разі порушення права власності.

Прикладом може послужити наступний аналіз справи. ОСОБА_5 звернулась в міськрайонний суд з позовом міської ради та КП «Р.Ц.» про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної залиттям її магазину гарячою водою з системи опалення, яка проходить на горищі вказаного будинку і перебувала на балансі відповідача. Моральну шкоду, яку позивачка оцінює в 50 000 грн. позивачка обґрунтовує наступним чином: затоплення магазину спричинив для неї стресову ситуацію. Вона перебувала у шоковому стані, оскільки сума збитку, спричинена залиття дуже значна. Більше того, необхідно знову робити ремонт у магазині, що додає їй незручностей та

додатковий клопіт, від чого вона нервує, переживає, у неї змінилися стосунки з рідними та близькими їй людьми. На деякий час повністю була блокована робота магазину. Їй було дуже неприємно від самого факту залиття магазину та від незручностей які виникли у зв'язку з цим. Вона вимушена витратити свій вільний час для проведення ремонту магазину. Суд критично сприйняв покази відповідачів проте, що позивачка сама винна у тому, що магазин був залитий водою з системи опалювання, оскільки відмовилася від укладення договору з Балансоутримувачем, тобто з КП «Р.Ц.», за яким би поступали додаткові способи для обслуговування будівлі в якій знаходився магазин. Ухваляючи рішення суд виходив з принципу розумності, а також з того, що винними діями відповідачів позивачці заподіяна моральна шкода, оскільки залиттям магазину позивачці були заподіяні душевні страждання, в магазині позивачки сирі і незатишно, електричний струм в магазині був відсутній довгий час, вона на довгий час втратила можливість виконувати свої трудові обов'язки, вирішив стягнути солідарно з міської ради та КП «Р.Ц.» на користь ОСОБА_5 матеріальну шкоду, завдану залиттям магазину та моральну шкоду [222].

Нині цей спосіб захисту права власності набуває дедалі більшої популярності, що, попри деякі зловживання, особливо за умов нинішньої відсутності мінімального та максимального розмірів такої компенсації, все ж свідчить про зростання правосвідомості та правової культури осіб, тобто зроблений ще один крок до правової держави, у центрі уваги якої перебуває кожна окрема особа.

На думку І.А. Ільїна, людина повинна як би вкладати своє життя в життя речей, що є і неминучим від природи, і дорогоцінним в духовному відношенні, а тому є природнім правом людини. Саме у цьому і полягає право власності, яке, відповідно, повинне захищатися законами, правопорядком і державною владою [91, с. 267].

М.І. Брагінський та В.В. Вітрянський відносять компенсацію моральної шкоди до таких способів захисту прав учасників договірних відносин, які мають на меті відновлення порушеного права та (або) компенсацію витрат, що

понесені у зв'язку з порушенням права [19, с. 779]. Однак названі автори не називають компенсацію моральної шкоди в числі заходів і форм договірної відповідальності [20, с. 607-770]. Позиції вітчизняних правознавців з цього питання дещо різняться. Одні вчені відносять відшкодування моральної шкоди до способів захисту суб'єктивних цивільних права і не розглядають його серед заходів цивільно-правової відповідальності (Є.О. Харитонов [286, с. 184-188]). Деякі, вважаючи його і способом захисту, і заходом цивільно-правової відповідальності (А.І. Дрішлюк [73, с. 417-418]), усе ж не згадують відшкодування моральної шкоди як наслідок порушення зобов'язань [74, с. 516-517]. Інші розглядають заподіяння моральної шкоди серед підстав відповідальності за порушення зобов'язань (В.В. Луць [139, с. 694-704]). В розрізі нашого дослідження, ми все ж таки схилиємось до думки останнього та вважаємо, що компенсація моральної шкоди є недоговірним зобов'язально-правовим способом захисту права власності (для кредитора), і заходом цивільно-правової відповідальності (для боржника). Вважаємо, що така думка має право на життя, оскільки законодавець при закріпленні правових наслідків порушення зобов'язання у ст. 611 ЦК України, вказує на відшкодування моральної шкоди (п.4) і це положення міститься у главі 51 ЦК України під назвою «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання».

Стаття 611 ЦК України передбачає, що у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема, й відшкодування збитків та моральної шкоди. Вказане положення по-різному оцінюється фахівцями, проте більшість схилиються до думки [85, с. 388], що відшкодування моральної шкоди в недоговірних правовідносинах може здійснюватись виключно у випадках, що прямо передбачені законом, а також, якщо відповідний обов'язок передбачено для боржника договором.

Обґрунтованою видається позиція, згідно з якою: моральна шкода, завдана порушенням немайнового блага підлягає компенсації незалежно від того, чи є спеціальний закон, який би передбачав компенсацію такої шкоди у

відповідних випадках, якщо ж моральну шкоду спричинено посяганням на майнові права, то вона підлягає компенсації лише у випадках, передбачених законом [274, с. 700].

Проте часто суми компенсації моральної шкоди, заявлені в позовних вимогах, не відповідають стражданням, понесених позивачами і є завищеними. Особи, які зазнали порушення своїх, гарантованих Конституцією України прав, нерідко високо оцінюють свої страждання, тому розмір компенсації моральної шкоди при порушенні права власності суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань, яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

Будь-яке відшкодування моральної школи не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз, тим більше, якщо таке відшкодування стосується юридичної особи. Юристи-практики зазначають, що при оцінці розміру компенсації моральної шкоди необхідно враховувати розмір матеріальної шкоди якої зазнав потерпілий. Але в статті 23 ЦК України встановлено, що моральна шкода компенсується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає компенсації, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Згідно ст. 23 ЦК України розмір грошової компенсації моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. Характер фізичних і душевних страждань оцінюються судом з врахуванням фактичних обставин, при яких була завдана моральна шкода і індивідуальних особливостей потерпілого.

При визначенні розміру компенсації суддя враховує такі поняття, як «розумність» і «справедливість». Стаття 8 ЦК України зазначає, що у разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства- аналогія права. Оскільки одними з загальних засад цивільного законодавства є розумність та справедливість, то можна зробити висновок, що у разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до принципів розумності та справедливості. Поняття розумності і справедливості знайшли своє віддзеркалення і в ст. 23 ЦК України. Вказана норма статті ЦК України є свого роду певною допомогою, які законодавець зазвичай забезпечує суд, аби він міг скористатися ними в разі відсутності прямої вказівки в законі, а також для того, щоб в подальшому суд міг розглянути конкретну справу. Поняття розумності нерозривно пов'язане з поняттям «розум», яке є здібністю людини до осмислення і розуміння, що свідчить про необхідність адекватного сприйняття суддею всіх складових поведінки суб'єктів правовідносин, пов'язаних з вимогою про компенсації моральної шкоди у разі порушення права власності.

На думку Г.В. Єрмоєнко, розмір відшкодування встановлюється судом і не може визначатись умовами договору [85, с. 388], однак ст. 23 ЦК України, на яку посилається автор цієї думки, не встановлює такого обмеження. На наш погляд, сторони в можуть відповідно до принципу свободи договору визначити для себе у договорі конкретний розмір компенсації на випадок порушення права власності однієї із сторін або ж встановити його межі.

Розмір компенсації моральної шкоди, відповідно до чинного законодавства України, може бути як в грошовій, так і в іншій матеріальній формі. Компенсація моральної шкоди в грошовій формі виплачується тільки в грошовій одиниці України - гривні. Але положення статті 10 Закону України «Про режим іноземного інвестування» передбачає, що іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання

державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями, відповідно до законодавства України. Відшкодування, що виплачується іноземному інвестору внаслідок зазначених дій, визначається на час фактичного здійснення рішення про відшкодування збитків. Сума відшкодування повинна виплачуватись у валюті, в якій були здійснені інвестиції, чи в будь-якій іншій прийнятній для іноземного інвестора валюті відповідно до законодавства України.

Компенсація моральної шкоди, як уже згадувалося, не переслідує мету відновити колишнє положення потерпілого, оскільки це неможливо, а лише компенсувати порушене право власності. Проте до теперішнього часу немає міри людських страждань, немає способів їх відшкодування, якщо вони вже мали місце. До того ж кожна людина – це індивідуальність, що має лише їй властиві емоції, переживання, радощі, страждання і інші психічні процеси життєдіяльності. Як вже згадувалось, «грошова компенсація за спричинення моральної шкоди покликана визвати позитивні емоції, які могли б максимально згладити негативні зміни в психічній сфері особи», що сталися в результаті спричинення моральної шкоди, вважає А.М. Ерделевський [79, с. 58], з чим ми і погоджуємось.

У судах часто розглядаються справи про компенсацію моральної шкоди особливої складності, які вимагають спеціальних знань в області психології і психіатрії, оскільки буває важко визначити міру фізичних і душевних страждань потерпілого при порушенні його права власності. У таких випадках суд повинен залучати експерта або призначати експертизу, яка відповідь на поставлені питання. На думку Т. Будякової, використання критерію індивідуальних особливостей потерпілого при визначенні компенсації моральної шкоди буде адекватнішим, якщо в процесі оцінки міри фізичних і душевних страждань застосовувати спеціальні психологічні, медичні і інші пізнання [24, с. 15-16]. Досить поширеним доказом у справах про компенсацію моральної шкоди є висновки експертів-медиків (крім психологів) щодо стану

здоров'я позивача і обумовленості негативних емоційно-вольових переживань погіршенням стану здоров'я. Насправді тільки експерт-психолог може встановити наявність або відсутність ознак заподіяння особі моральної шкоди. Проте для об'єктивного вирішення справи ми пропонуємо щоб суд призначав експертизу для встановлення суми компенсації моральної шкоди у разі порушення права власності. Це на наш погляд буде матеріально дорогим, проте об'єктивним способом вирішення питання щодо суми компенсації моральної шкоди у разі порушення права власності, особливо за умов нинішньої відсутності мінімальної та максимальної межі такої компенсації.

Хотілось би, щоб для правильності визначення розмірів компенсації моральної шкоди при порушенні права власності експерти користувались запропонованою формулою А.М. Ерделевським [82, с. 214-215]. При цьому слід згадати, що, на думку автора, саме експертів з його професійними знаннями під силу визначити коефіцієнт індивідуальних особливостей потерпілого і коефіцієнт обліку заслугуючих уваги фактичних обставин, оскільки вони взаємозв'язані, а в цілях дослідження індивідуальних особливостей потерпілого, що зазнав моральну шкоду можуть бути використані психодіагностичні методики.

З огляду на вищенаведене, вважаємо, що при обчисленні розміру відкодування моральної шкоди при порушенні права власності необхідно орієнтуватись також на критерії, що передбачені ч.3 ст. 23 ЦК України, а також ті, які вироблені судовою практикою, зокрема названим вище Пленумом Верховного суду України (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 2001 року N 5) і цивільно-правовою наукою. До них доцільно віднести, зокрема такі:

- характер правопорушення;
- глибина фізичних та душевних страждань;
- погіршення здібностей кредитора або позбавлення його можливостей їх реалізації;
- тривалість негативних наслідків;

- час, що минув з моменту виникнення моральної шкоди;
- сфера діяльності фізичної особи, ділову репутацію якої ушкоджено порушенням права власності;
- істотність втрачених перспектив;
- ступінь вини боржника;
- майновий стан особи, яка заподіяла моральну шкоду.

Як не дивно, але в більшості позовів про компенсацію моральної шкоди, які надходять до судів, позивачі обмежуються фразою: “Мені завдали моральну шкоду”. Однак відсутність доказів щодо того, яка саме моральна шкода завдана неправомірними діями відповідача часто і призводить до винесення судом ухвали про залишення заяви без руху. Таким чином, найскладнішим моментом при обґрунтуванні компенсації моральної шкоди був є збір доказів, які доводять факт спричинення моральної шкоди та розмір такої шкоди при порушенні права власності.

Доведення факту нанесення моральної шкоди та наявності причинно-наслідкового зв'язку є дуже специфічним, тому позивачу непросто сформулювати необхідну доказову базу для підтвердження наявності моральної шкоди та підтвердження причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) відповідача та негативними наслідками для позивача у вигляді моральної шкоди.

Однак серед правознавців є прибічники іншої точки зору: зокрема В.П. Паліюк пропонує запровадити принцип «презумпції моральної шкоди», яка означає, що факт наявності такої шкоди не потребує доведення, оскільки будь-яке правопорушення завдає моральної шкоди потерпілому та є підставою компенсації за таку шкоду. Тому нема необхідності потерпілому (кредитору) доводити в суді наявність такої шкоди, достатньо лише довести її розмір, який підлягає відшкодуванню [171].

За загальним правилом зобов'язання компенсувати моральну (немайнову) шкоду виникає з вини відповідача (боржника). У п.6 Постанови № 4 від 31 березня 1995 р. підкреслюється, що особа (фізична чи юридична) звільняється

від відповідальності по відшкодуванню моральної шкоди, якщо доведе, що остання заподіяна не з її вини. До цих випадків мають застосовуватись положення ст. 614 ЦК України, зокрема й про те, що особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відповідальність за таку шкоду без вини може мати місце у випадках, коли це спеціально передбачено законодавством, яке регулює конкретні види зобов'язань. В розрізі нашого дослідження, вважаємо що порядок компенсації моральної шкоди повинен ґрунтуватись на доказовій базі особи, право власності якої порушено.

У законодавстві та практиці термін «компенсація моральної шкоди у разі порушення права власності», часто замінюють або ототожнюють з терміном «відшкодуванням моральної шкоди у разі порушення права власності». Проте юридичне значення поняття «компенсація» в контексті моральної шкоди істотно відмінне від «відшкодування», оскільки моральна шкода не підлягає відновленню, тобто відновити її неможливо, а допустимо лише компенсувати втрати немайнового характеру у разі порушення права власності.

Також доцільно зазначити, що у ст. 16 ЦК України згадується «моральна» та «немайнова» шкода, розмежування яких достатньо аргументоване в цивілістиці. Варто погодитись з науковцями, які вважають, що термін «моральна шкода» слід застосовувати виключно щодо фізичної особи, «немайнова шкода» - щодо аналогічних втрат юридичної особи. Проте в юридичній літературі висловлюються й інші міркування, зокрема, на думку деяких правознавців, термін «немайнова шкода» ширший за змістом ніж «моральна шкода» [84, с. 112-116].

Незважаючи на те, що в ЦК України та інших актах законодавства ці терміни вживаються як тотожні, ми все ж таки притримуємось думки, що правовим наслідком порушення права власності буде «компенсація моральної шкоди», адже відшкодувати її при порушенні права власності неможливо.

Отож, проаналізувавши вищезазначені способи захисту права власності, робимо висновок, що їх цілком можна віднести до недоговірних зобов'язально-

правових способів захисту права власності, оскільки вони реалізуються у відносинах відносного характеру, підставою яких є делікт і які виникають на підставах, передбачених законом поза договором, застосовуються щодо майна, що втратило свої індивідуалізуючі ознаки чи було витрачене або відчужене, а також здійснюють компенсаційно-відновлювальну функцію. Наявність проаналізованих ознак недоговірних зобов'язально-правових способів захисту права власності дасть можливість краще розмежовувати способи захисту права власності, при його порушенні, що слугуватиме виробленню єдиних підходів до вирішення справ у суді, і, як наслідок, кращому захисту права власності.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи проведений аналіз зобов'язально - правових способів захисту права власності в цивільному праві України, можна зробити наступні висновки:

1. Зобов'язально-правові способи базуються на охороні майнових прав сторін в цивільному праві, захищають права осіб, які понесли збитки в результаті спричинення шкоди їх майну, а також спрямовані на відновлення попереднього майнового стану власника та виконавців компенсаційно-відновлювальну функцію.

2. Зобов'язально-правовий захист права власності здійснюється за допомогою : способів захисту права власності у договірних зобов'язаннях та способів захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях.

Способами захисту права власності у договірних зобов'язаннях є визнання правочинів недійсними та переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки за договором у спільній частковій власності. Способами захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях є: вимога із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, відшкодування шкоди, завданої власникові

земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності та компенсація моральної шкоди у разі порушення права власності.

3. В ЦК України доцільно укладення договору між співвласниками передбачити, як обов'язок, а не як право співвласників. Дефініцію ч.2 ст. 358 ЦК України слід викласти в такій редакції: «Співвласники повинні домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю».

4. Пропонуємо відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності передбачити в главі 82 ЦК України підрозділу другого (недоговірні зобов'язання) книги п'ятої ЦК України, що передбачає зобов'язально-правові способи захисту, оскільки це зобов'язально-правова вимога. Норми глави 82 ЦК України необхідно застосовувати до способів захисту права власності із врахуванням сутності порушення відносин власності з метою уникнути дублювання норм про відшкодування шкоди та чіткого поділу способів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові.

5. Підставами для відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель є:

- 1) документального підтвердження права власності на нерухоме майно;
- 2) наявність факту зниження цінності земельної ділянки, житлового будинку чи інших будівель;
- 3) відсутність між власником та заподіювачем шкоди договірних відносин, змістом яких є передання земельної ділянки, інших будівель у користування заподіювачу шкоди.

6. Моральна шкода, яка виникає внаслідок порушення права власності має особливий характер. Тому ст.23 ЦК України слід доповнити положенням, згідно з яким «моральна шкода полягає у психічному дискомфорті, якого фізична особа зазнала у зв'язку із порушення її права власності, що привело до втрати або пошкодження майнового блага».

7. Необхідно упорядкувати термінологічний апарат, зокрема, термінів «відшкодування» та «компенсація» моральної шкоди. Поняття «компенсації» в контексті відшкодування моральної шкоди, завданої при порушенні права власності, відмінне від терміну «відшкодування», оскільки моральна шкода не підлягає відновленню, а можливо лише компенсувати втрати немайнового характеру у разі порушення права власності.

ВИСНОВКИ

1. Захист права власності є самостійним суб'єктивним правом, яке виникає в момент виникнення загрози його порушення або оспорювання. У зміст даного права включається правомочності, кожна з яких полягає у здійсненні активних позитивних дій.

У правовідносинах щодо захисту права власності предметом захисту виступають безпосередньо права на зазначені об'єкти. Саме права можуть бути порушені з боку інших осіб, і саме щодо них цивільним законодавством передбачено низку способів, якими особа може захистити свої порушені чи оспорювані права та охоронювані законом інтереси.

2. Суб'єктами правовідносин щодо захисту права власності є: з одного боку — особи, які наділені правами власності щодо об'єкта та особи, що утримують у себе майно на підставі відповідних договорів або закону, які на підставі норм права управомочені вимагати захисту порушених суб'єктивних прав; з іншого боку – особи, неправомірними діями яких порушено суб'єктивні права на об'єкти власності.

3. При порушенні або оспорюванні права власності доцільно використовувати терміни «способи захисту права власності» та «засоби захисту права власності» в певній конструкції, а саме: «способи захисту права власності» реалізуються через конкретні засоби, оскільки специфіка вищезгаданого захисту полягає у застосуванні таких юридичних засобів, які дозволяють усунути перешкоди у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника. Саме тому пропонується при використанні вищезгаданого захисту застосовувати термін "спосіб" для позначення дій, що можуть бути здійснені особою, як суб'єктом цивільного права, для захисту свого порушеного права власності.

4. Способи захисту права власності можна диференціювати залежно від правових наслідків їх застосування на речово - правові способи, що включають в себе: витребування майна з чужого незаконного володіння, усунення

перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, визнання права власності і визнання незаконним правового акта, що порушує право власності та зобов'язально - правові способи захисту, що виражаються через: способи захисту права власності у договірних зобов'язаннях - визнання правочинів недійсними та переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки за договором у спільній частковій власності; способи захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях - набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, відшкодування шкоди в т.ч. завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності і компенсація моральної шкоди у разі порушення права власності.

5. Вимога про вчинення певних дій, чи про заборону їх вчинення для запобігання порушення права власності слід розглядати як превентивний спосіб його захисту. Захист права власності можливий з моменту виникнення загрози такого порушення. Засобом такого захисту є позов про заборону або покладеним обов'язку вчинення певних дій.

6. Власник, майну якого загрожує небезпека має право вимагати її усунення від того, хто її створює. У разі неусунення загрози майну власник або управлена особа має право вжити заходів щодо попередження негативних наслідків. Тому ст. 1164 ЦК України необхідно викласти в такій редакції: У разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну особи заінтересована особа має право вимагати:

- 1) вжиття невідкладних заходів щодо усунення загрози;
- 2) відшкодування завданої шкоди;
- 3) заборони діяльності, яка створює загрозу;
- 4) відшкодування витрат, пов'язаних з вжиттям невідкладних заходів щодо усунення загроз

7. Охорона прав та законних інтересів суб'єктів права власності – це сукупність правових засобів в цивільному законодавстві, які застосовуються з метою недопущення порушення та захисту цих прав. Охоронні засоби

спрямовані насамперед на виконання превентивних функцій пов'язаних з недопущенням порушення права власників. У разі порушення прав власників захист здійснюється за допомогою правових засобів та способів, передбачених законодавством.

8. Аналіз судової практики дає можливість визначити мету віндикації - повернути майно власнику та ціль реституції - відновити положення, що існувало до вчинення правочину. Тому повернення майна у разі визнання правочину недійсним є правовим наслідком недійсності.

9. Оспорення права власності вимагає захисту лише у разі відсутності формально-юридичного документального підтвердження його існування. Вимоги осіб, які не передають в правовому зв'язку з власником і не є юридично заінтересованою стороною щодо належності права певному суб'єкту не мають правового значення і не можуть розглядуватися як підстава для захисту шляхом визнання права.

10. Рішення суду про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, що не пов'язане з позбавленням права власності, не повинно мати одноразовий характер виконання і при наступному тотожному порушенні, встановленого судом, цього ж права повинно виконуватись у разі виникнення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном.

11. Визнання права власності є загальним способом його захисту. У разі оспорення права, засобом захисту є позов про визнання права. Якщо у випадках, передбачених законом, визнання права власності є необхідним як правопідтверджуючий юридичний факт, то визнання права власності має здійснюватися шляхом встановлення юридичного факту, окремого провадження.

12. Запропоновано ст. 392 ЦК України викласти в такій редакції: «Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності, за умови відмови

компетентного органу про видачу дубліката втраченого документа».

13. Зняття арешту з майна є процесуальним засобом такого способу захисту права власності як визнання права власності, порушеного при арешті майна, за відсутності умови фактичного вилучення майна, що здійснюється зацікавленими особами і направлене на захист речового права осіб- власників майна, що не є сторонами у виконавчому провадженні.

14. З огляду на те, що визнання незаконним правового акта, що порушує право власності, відносимо до речово-правових способів захисту права власності, пропонуємо внести зміни в законодавство, а саме : з ч.2 ст. 393 ЦК України виключити норму щодо права власника на відшкодування майнової та моральної шкоди у разі неможливості відновлення попереднього становища після видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, котрий порушив права власника. Такий спосіб захисту є передбачений ЦК України в главі 82 “ Відшкодування шкоди“.

15. Згідно з Порядком державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень одним з документів, що підтверджує виникнення, перехід та припинення речових прав на нерухоме майно є рішення суду, що набрало законної сили. Однак Порядком прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом передбачено, що після визнання права власності на будівельний об'єкт (в т.ч. на самочинно збудоване нерухоме майно) його необхідно прийняти в експлуатацію в установленому законодавством порядку. З метою усунення суперечностей в нормативних актах прийняття об'єкта будівництва в експлуатацію повинно пов'язуватися з визнанням і державною реєстрацією права власності на нього. Тому постановлення рішення судом повинно враховувати висновок Державної архітектурно-будівельної інспекції про готовність до експлуатації.

16. Зобов'язально-правові способи базуються на охороні майнових прав сторін в цивільному праві, захищають права осіб, які понесли збитки в результаті спричинення шкоди їх майну, а також спрямовані на відновлення

попереднього майнового стану власника та виконавців компенсаційно-відновлювальну функцію.

17. Зобов'язально-правовий захист права власності здійснюється за допомогою : способів захисту права власності у договірних зобов'язаннях та способів захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях.

Способами захисту права власності у договірних зобов'язаннях є визнання правочинів недійсними та переведення прав і обов'язків покупця у разі продажі частки за договором у спільній частковій власності. Способами захисту права власності у недоговірних зобов'язаннях є: вимога із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності та компенсація моральної шкоди у разі порушення права власності.

18. В ЦК України доцільно укладення договору між співвласниками передбачити, як обов'язок, а не як право співвласників. Дефініцію ч.2 ст. 358 ЦК України слід викласти в такій редакції: «Співвласники повинні домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю».

19. Пропонуємо відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності передбачити в главі 82 ЦК України підрозділу другого (недоговірні зобов'язання) книги п'ятої ЦК України, що передбачає зобов'язально-правові способи захисту, оскільки це зобов'язально-правова вимога. Норми глави 82 ЦК України необхідно застосовувати до способів захисту права власності із врахуванням сутності порушення відносин власності з метою уникнути дублювання норм про відшкодування шкоди та чіткого поділу способів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові.

20. Підставами для відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель є:

- 1). документального підтвердження права власності на нерухоме майно;

2). наявність факту зниження цінності земельної ділянки, житлового будинку чи інших будівель;

3). відсутність між власником та заподіювачем шкоди договірних відносин, змістом яких є передання земельної ділянки, інших будівель у користування заподіювачу шкоди.

21. Моральна шкода, яка виникає внаслідок порушення права власності має особливий характер. Тому ст.23 ЦК України слід доповнити положенням, згідно з яким «моральна шкода полягає у психічному дискомфорті, якого фізична особа зазнала у зв'язку із порушення її права власності, що привело до втрати або пошкодження майнового блага».

22. Необхідно упорядкувати термінологічний апарат, зокрема, термінів «відшкодування» та «компенсація» моральної шкоди. Поняття «компенсації» в контексті відшкодування моральної шкоди, завданої при порушенні права власності, відмінне від терміну «відшкодування», оскільки моральна шкода не підлягає відновленню, а можливо лише компенсувати втрати немайнового характеру у разі порушення права власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абова Т.Е. Охрана хозяйственных прав предприятий / Т.Е. Абова // Избранные труды. Гражданский и арбитражный процесс. Гражданское и хозяйственное право. – М. : Статут, 2007. – С. 675–854.
2. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 175 с.
3. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
4. Анализ судебной практики по рассмотрению дел о защите права собственности коллегией по хозяйственным делам Восточно-Казахстанского областного суда // Гражданское законодательство Республики Казахстан – толкование и комментирование. – Алматы, 1998. – Вып. 6 – С.13-26.
5. Андреев Ю. Н. Гражданско-правовая ответственность государства по деликтным обязательствам : Теория и судебная практика / Ю. Н. Андреев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 425 с.
6. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посіб. / [відп. ред. Р. А. Майданик]. - К. : Юстініан, 2007. - 912 с.
7. Антимонов Б. С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности / Б. С. Антимонов. – М. : Госюриздат, 1952. – 300 с.
8. Антимонов Б. С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении / Б. С. Антимонов. – М. : Госюриздат. – 1950. – 276 с.
9. Баранова Л. М. Цивільно-правова відповідальність / Л. М. Баранова, С. Є. Сиротенко // Цивільне право України / [за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. П. Яроцького]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 552 с.
10. Бару М. О. О субсидиарном применении норм гражданского права к трудовым правоотношениям / М. О. Бару // Советская юстиция. – 1963. – № 14. – с. 17;
11. Белиловский Д.И. Иски о признании и исковая давность по ним / Д.И. Белиловский // Правоведение. – 1970. – № 3. – С. 130–133.

12. Берестова І.Е., Бобрик В.І. Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави в підприємницькій діяльності (питання теорії і практики): Монографія / За заг. ред. О.Д. Крупчана.- К.: НДІППіП, 2006. – 150 с.

13. Бойко М. Д. Відшкодування шкоди : Правовий аспект : навчал.– практ. посіб. / М. Б. Бойко. – К. : Атіка, 2007. – 328 с.

14. Болокан І. В. Зобов'язально-правові та спеціальні засоби захисту права власності в підприємницькій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 „Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / І. В. Болокан. – К., 2008. – 20 с.

15. Болокан І.В. Захист права власності підприємців у випадках втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у здійснення власником його правомочностей. [Електронний ресурс]/ І.В. Болокан – Режим доступу до документа: www.nbuuv.gov.ua/portal/Natural/Vznu/Jur/2009_1/130-136.pdf.

16. Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе / А. Т. Боннер. – М. : Юрид. лит., 1980. – 160 с.

17. Бородовський С. О. Коментар статті 228 Цивільного кодексу України: «Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок» / С. О. Бородовський, С. В. Томчишин // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2009. – № 5. – с. 107–111.

18. Боярський О. О. Деякі питання формування системи деліктних зобов'язань у римському праві / О. О. Боярський // Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література. – 2007. – Вип. 31. – С. 147–153.

19. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Защита прав участников договорных отношений/ М.И. Брагинский, В.В. Витрянский.-Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд 2-е, завод 6-ой.- М. : Статут, 2003.-с. 779

20. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Ответственность за нарушение договорного обязательства / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский Договорное

право. Книга первая: Общие положения: Изд 2-е, завод 6-ой.- М. : Статут, 2003.-с. 607-770.

21. Брагинский М. И. Договорное право. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1998. – 682 с.

22. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М.: Юрид. лит., 1976. – 216 с.

23. Бруско Б.С. Категория защиты в российском конкурсном праве / Б.С. Бруско. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 188 с.

24. Будякова Т. Индивидуальные способности потерпевшего как критерий степени нравственных и физических страданий/ Т. Будякова// Рос. Юстиция.-2003.-№ 2.- с. 15-16.

25. Бутнев В. В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав // Механизм защиты субъективных гражданских прав. Сборник научных трудов / В. В. Бутнев. – Ярославль : Изд-во ЯрГУ, 1990. – С. 5-17.

26. Варшавский К. М. Обязательства, вытекающие вследствие причинения другому вреда / Варшавский К. М. – М., 1929. – 228 с.

27. Васькин В. В. Возмещение убытков предприятиям / Васькин В. В. – М. : Юрид. лит., 1977. – 122 с.

28. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.

29. Венедиктов А. В. Гражданско–правовая охрана социалистической собственности в СССР / А. В. Венедиктов // Избранные труды по гражданскому праву : в 2–х т.– М. : Статут. – Том 2. – 2004. – С. 467–497.

30. Венская Конвенция о договорах международной купли-продажи товаров. Комментарий:- М.: Юридическая литература,1994- 320 с.

31. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде / А.П. Вершинин. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. – 164 с.

32. Відшкодування шкоди, завданої правам власника // Цивільне право України: підручник в 2-х т. / [Є. О. Харитонов, О. В. Дзера, В. В. Дудченко та

ін.]; за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. – Х. : Одіссей. – Т. 1. – 2008. – 622 с.

33. Вінник О. Право акціонера на незгоду / О. Вінник // Юрид. вісн. України. – 1997. – № 5. – С. 8–11.

34. Володарський В. Цивільна відповідальність без вини та Конституція / В. Володарський // Юридичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 74–77.

35. Габріадзе М. Р. Зобов'язання, що виникають внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи у цивільному законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. Р. Габріадзе. - К., 2007. - 20 с.

36. Гаврилов Э. П. Комментарий к Закону об авторском праве и смежных правах / Гаврилов Э. П. – М. : Правовая культура, 1996. – 250 с.

37. Галянтич М.К. Правові проблеми визнання права власності на смочинно збудоване житло.[Електронний ресурс]/ М.К. Галянтич – Режим доступу до документа: www.nbuv.gov.ua/portal.

38. Галянтич М. К. Промислова власність: правові засоби охорони та захисту / Галянтич М. К. – К. : АПрН України. НДІ приватного права та підприємництва, 2003. – 256 с.

39. Галянтич М. Реквізиція та конфіскація як способи припинення права власності на житло / М. Галянтич // Юридична Україна. – 2007. – № 8. – С. 51–54.

40. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия / Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : Изд. МНИМП, 1998. – 600 с.

41. Гордон М. В. Лекции по советскому гражданскому праву [для юридических институтов и юридических факультетов университетов УССР]. – Х. : Изд-во Харьковского университета, 1960. – Ч. 2 – 346 с.

42. Господарське судочинство в Україні: судова практика / [за заг. ред. В. В. Онопенка]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 528 с.

43. Гражданское право : учебник / под общ. ред. С.С. Алексеева. – М. : Велби, 2006 – 477 с.
44. Гражданское право : учебник : в 3 ч. – Ч. 1 / под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. – М. : Проспект, 1997. – 600 с.
45. Гражданское право : Учебник в 3 т. / Егоров Н. Д., Елисеев И. В., Иванов А. А. и др. ; отв. ред. Сергеев А. П., Толстой Ю. К. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005– .– Т. 1. – 2005. – 776 с.
46. Гражданское право России : Общая часть : курс лекций / отв. ред. О.Н. Садилов. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
47. Гражданское право : учебник : в 2 т. / [отв. ред. Е. А. Суханов]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : БЕК, 1998–Т. 1. – 1998. – 816 с.
48. Гражданское право : учебник : в 2 т. / [под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. – М. : Проспект, 1998–Т. 1. – 1998. – 632 с.
49. Гражданское право. Учебник. Часть 1. издание второе, переработанное и дополненное./ под.ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.-М. Проспект,1996. – 512 с.
50. Гражданское уложение Германии. Науч. ред. А.Л. Маковский и др..- 2-е изд., доп.-М.: Волтерс Клувер, 2006.— 816 с.
51. Гражданское право Украины. В двух частях. Часть 1. -Харьков. - 1996. – 430 с.
52. Грибанов В.П. Интерес в гражданском праве / В.П. Грибанов // Осуществление и защита гражданских прав. – М. : Статут, 2000. – С. 233–245.
53. Громадский Е. Игра в монополию / Е. Громадский // Юрид. практика. – 2002. – № 5 (215). – с. 12.
54. Гуменюк В.І, Довгерт А.С., Дзера О. В. [та ін.] Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : практ. посіб./ В. І. Гуменюк, А. С. Довгерт, О. В. Дзера [та ін.] – К. : Ін Юре, 2008. – 256 с.
55. Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды) / М.А. Гурвич // Избранные труды. – Т. 1. – Краснодар, 2006. – С. 291–298.
56. Гусак М., Данішевська В., Попов Ю. Нікчемні та оспорювані

правочини : регулювання за Цивільним кодексом України / М. Гусак, В. Данішевська, Ю. Попов // Право України. – 2009. – № 6. – с. 114–120.

57. Гусаров С.М. Цивільно-правове забезпечення відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами / М.І. Коладій, О.М. Капля, О.О. Лов'як. – К. : СПД Моляр С.В., 2010. – с. 206.

58. Демський С.Е. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз'яснення, коментарі / С.Е. Демський, В.С. Перепічай, В.А. Скоробагатько.- К.: Юрінком Інтер, 2001.-624с.

59. Денисова А. Правові засоби : поняття та види / А. Денисова // Право України. – 2010. – № 7. – с. 190–195.

60. Джавадов Х. А. О. Ответственность в новом Гражданском кодексе Азербайджанской Республики: нововведения, недостатки / Х. А. О. Джавадов // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2006. – Вип. 31. – С. 287–294.

61. Джунь В.В. До питання про обов'язковість застосування реституції у разі неправозгідності угоди // Вісн. господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 165–167.

62. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 255 с.

63. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.О. Дзера. – К., 2001. – 21 с.

64. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні / О. В. Дзера. – К. : Вентурі, 1996. – 272 с.

65. Дзера О.В. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб./ Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за заг. ред. О.В. Дзера.- К. : Юрінком Інтер, 2008.- 896 с.

66. Дзера О.В. Недійсність правочину (угоди) за новим Цивільним

кодексом України / О.В. Дзера, О.О. Отрадна // Юрид. Україна. – 2003. – № 10. – С. 5–18.

67. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права (основные вопросы учения об иске) / Добровольский А. А. – М. : Изд-во МГУ, 1965. – 161 с.

68. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / [Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.

69. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов/ Под ред. В.С.Нерсесянца. -М.: Инфра-М-Норма, 1996. – 350 с.

70. Домбровський І. П. Відшкодування моральної шкоди / І. П. Домбровський // Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : практ. посіб. – К. : Ін Юре, 2008. – С. 185–212. (На допомогу судді).

71. Домусчі С.Д. Класифікація способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння - с. 310-314. [Електронний ресурс]/ С.Д. Домусчі – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11dcdipv.pdf.

72. Донцов С. Е. Гражданско-правовые внедоговорные способы защиты социалистической собственности / С. Е. Донцов – М. : Юридическая литература, 1980. – 144 с.

73. Дрішлюк А.І. Захист цивільних прав судом/ Цивільне право України: Підручник. У трьох книгах/ А.І. Дрішлюк.- Одеса: Юридична література, 2005.- Кн.1.-с.417-418.

74. Дрішлюк А.І. Форми цивільно-правової відповідальності за невиконання зобов'язань / Цивільне право України: Підручник. У трьох книгах/ А.І. Дрішлюк.- Одеса: Юридична література, 2005.- Кн.1.-с.516-518.

75. Дубривный В. А. Потерпевший на предварительном следствии в советском уголовном процессе / Дубривный В. А. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1966. – 108 с.

76. Егоров А.В. Обобщение применения арбитражными судами норм ГК РФ о вещно-правовых способах защиты права / А.В. Егоров, М.А. Ерохова,

А.М. Ширвиндт // Вестн. граждан. права. – 2007. – № 4. – С. 108–140.

77. Егоров А. В. Упущенная выгода: проблемы теории и противоречия практики / А. В. Егоров // Убытки и практика их возмещения : сб. ст. / [отв. ред. М. А. Рожкова]. – М. : Статут, 2006. – С. 596–608.

78. Егорова М. А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора / М. А. Егорова. – М. : Статут, 2008. – 508 с.

79. Емельянов В. П. Гражданское право Украины : практич. посobie / В. И. Емельянов. – изд. 2-е, исп. и доп. – Х. : НПКФ "Консум", 1996. – 236 с.

80. Енциклопедія цивільного права України/ Ін-т держави і права ім.. В.М. Корецького Е 64 НАН України; відп. ред. Я.М. Шевченко.-К.: Ін Юре, 2009. – 952 с.

81. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л.Жуковської. - К.: ВПОЛ, 2004. - С. 921-947.

82. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. - 3-е вид., испр. і доп./ А.М. Эрделевский. -М.Волтерс Клувер,2004.- 320 с.

83. Эрделевский А.М. Моральный вред и компенсация за страдания. /А.М. Эрделевский. - М., 1998. – 179 с.

84. Єрьюменко Г. В. Відшкодування моральної шкоди/ Г.В. Єрьюменко // Цивільне право України. Академічний курс: Підруч. У 2 т./ За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Т. 2. Особлива частина.-/ Г.В. Єрьюменко К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003.- с.408-411.

85. Єрьюменко Г.В. Щодо деяких питань відшкодування неманової шкоди/ Г.В. Єрьюменко // Проблеми підготовки нового Цивільного кодексу України: Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. Інститут держави і права ім.. В.М. Корецького НАН України.- 1993 -20-21 травня. С. 112-116.

86. Завальная В. Видавничий договір як вид авторського договору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03

«Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Завальная. – К., 2002. – 19 с.

87. Зевайкина А. Иски о признании права собственности/ А. Зевайкина // Российская юстиция, 2001. № 8. С. 49 - 50.

88. Земельний кодекс України від 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

89. Зинченко С.А. Собственность и производные вещные права : теория и практика / С.А. Зинченко, В.В. Галов. – Ростов-н/Д : Изд-во СКАГС, 2003. – 200 с.

90. Илларионова Т. И. Система гражданско-правовых охранительных мер : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.03 “Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право” / Т. И. Илларионова. – Свердловск, 1985. – 32 с.

91. Ильин И.А. Путь духовного обновления: СОБР. Соч.: в 10 том. – / И.А. Ильин .- М. 1993.- Т. 1.- с. 267.

92. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.

93. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / Иоффе О. С. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1949. – 144 с.

94. Иоффе О. С. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1967. – 494 с.

95. Иоффе О.С. Советское гражданское право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1967. – 239 с.

96. Иванов А. Підстави припинення права спільної часткової власності / А. Иванов // Право України. – 2009. – № 3. – с. 95–101.

97. Ігнатенко В. Договірні та позадоговірні зобов'язання / В. Ігнатенко // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11. – С. 7–9.

98. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.01.2013 р.- № 24-150/0/4-13 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

99. Калмыков Ю. Х. Условия субсидиарного применения норм гражданского законодательства к семейным отношениям / Ю. Х. Калмыков // Калмыков Ю. Х. Избранное : Труды. Статьи. Выступления / Ю. Х. Калмыков. – М. : Статут, 1998. – с. 74–78.

100. Канзафарова І. С. Вина як умова деліктної відповідальності в країнах континентальної правової сім'ї / І. С. Канзафарова // Держава і право : Збірник наукових праць : Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2005. – Вип. 29. – С. 372–376.

101. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності / Канзафарова І. С. – Одеса : Астропринт, 2006. – 264 с.

102. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / Кечекьян С. Ф. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.

103. Ківалова Т. С. Відшкодування шкоди у системі способів захисту прав власника / Т. С. Ківалова // Вісник прокуратури. – 2008. – № 4. – С. 97–103.

104. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): моногр. / Т.С. Ківалова. – Одеса : Юридична література, 2008. – 360 с.

105. Ківалова Т. С. Концептуальні засади визначення поняття та системи зобов'язань відшкодування шкоди за Цивільним законодавством України / Т. С. Ківалова // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 1. – с.116–123.

106. Ківалова Т. С. Поняття та система зобов'язань у цивільному праві України / Т. С. Ківалова // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2008. – № 38. – С. 22–27.

107. Ківалова Т. С. Принципи зобов'язань відшкодування шкоди за Цивільним кодексом України: постановка проблеми / Т. С. Ківалова // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. – 2008. – Вип. 9. – С. 282–284.

108. Клименко О. Баланс приватних і публічних інтересів – основний принцип Європейського суду з прав людини щодо відчуження об'єктів приватної власності в інтересах суспільства / О. Клименко // Право України. –

2010. – № 5 – с. 96–101.

109. Клименко С. В. Захист цивільних прав та інтересів при здійсненні суб'єктивного права фізичними особами / С. В. Клименко, Г. О. Ільченко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2006. – № 6. – С. 119–124.

110. Книпер Р., Назярян В. Очерки к проблеме законодательной техники. / Р. Книпер, В. Назярян. -Эшборн, 1999. -с. 49-59.

111. Kodeks cywilny. PPU PARK Spolka z o. o. Wydanie III 2004.

112. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005, № 2747-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 35–37. – с. 446.

113. Кодифікація приватного (цивільного) права / [за ред. А. Довгерта]. - К. : Укр. центр правн. студій, 2000. - 336 с.

114. Козлова Н. В. Правосуб'єктність юридического лица / Н. В. Козлова . – М. : Статут, 2005. – 164 с.

115. Колісник А.С. Цивільно-правовий захист комп'ютерного програмного забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.С. Колісник. – Одеса, 2007. – 187 с.

116. Комарницький В. Питання співвідношення права власності та права спеціального природокористування / В. Комарницький // Право України. – 2009. – № 10 – с. 111–117.

117. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Ч. 1 (постатейный) / А.К. Губарева [и др.] / под ред. Н.Д. Егорова, А.П. Сергеева. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 896 с.

118. Кондратева Н.М. Договір про порядок володіння та користування майном, що знаходиться в спільній частковій власності./ Н.М. Кондратева// Держава і право: Збірник наукових праць.Юридичні і політичні науки.Випуск 32.- К.: Ін-т держави і права ім.. Корецького НАН Україн, 2006.- 622 с.

119. Конституція України : Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво “Право”; К.: Концерн

“Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003.- с 808.

120. Конституція України: Закон від 28.06.2006 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

121. Коссак В. М. Проблеми удосконалення поняттєвого апарату в цивільному кодексі України / В. М. Коссак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XIII Регіональної наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лют. 2007 р.). – Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2007. – С. 286–289.

122. Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности / О. А. Красавчиков. – М. : Юрид. лит., 1966. – 199 с.

123. Красільнікова О. С. Об’єкт страхування деліктної відповідальності / О. С. Красільнікова // Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література. – 2007. – Вип. 33. – С. 174–177.

124. Кривцов А. С. Общее учение об убытках / А. С. Кривцов – СПб. : Юрьев, 1902. – 126 с.

125. Крупчан О.Д. Метолологічні засади охорони та захисту майнових прав осіб в Україні та ЄС : монографія / О.Д. Крупчан. – Т. : Підручники і посібники, 2008. – с. 160.

126. Крупчан О. Гарантії держави з відшкодування збитків однієї із сторін приватного відношення, заподіяного іншою його стороною / О. Крупчан, В. Перепелюк // Юридична Україна. – 2007. – № 1. – С. 50–53.

127. Крупчан О.Д. Методологічні засади охорони та захисту майнових прав осіб в Україні та ЄС: Монографія/ За аг. ред.. Крупчан О.Д.-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008.- 160 с.

128. Кузнецов С.А. Судебные обеспечительные средства в российском гражданском праве / С.А. Кузнецов. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 304 с.

129. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского законодательства Украины: проблемы и перспективы / Н. С. Кузнецова // Альманах цивилистики : Сборник статей. – К. : Правова єдність. – 2008. – Вып. 1. – С. 23–31.

130. Кузнецова Н. С. Поняття та принципи цивільного права / Н. С.

Кузнєцова // Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : практ. посіб. – К. : Ін Юре, 2008. – С. 5–10.

131. Курібло В.А. Самочинне будівництво: поняття та наслідки здійснення/ В.А. Курібло // Часопис Київського університету права,- 2009. - №4.- с. 219-224.

132. Курс римського частного права : учебник / [под ред. Д. В. Дождева]. – М. : БЕК, 2000. – 252 с.

133. Кухар В. І. Узагальнення практики перегляду судових рішень у справах про визнання правочинів недійсними (за матеріалами справ, розглянутих Харківським апеляційним господарським судом) / В. І. Кухар, В. В. Афанасьєв, І. В. Жилінкова // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2009. – № 2. – с. 80–97.

134. Кучер В.О. Окремі способи захисту права власності: проблемні питання [Електронний ресурс] / В.О. Кучер – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/230-tsuv-pravo/15234-2011-01-22-01-43-59.html>.

135. Кучинский В. А. Политико-правовой механизм реализации и охраны конституционных прав граждан / В. А. Кучинский // Актуальные теоретические проблемы развития государственного права и советского строительства. – М. : Ин-т государства и права, 1976. – С. 95-98.

136. Лапчинский М.В. Некоторые аспекты исследования понятия “юридические средства охраны гражданских прав” / М.В. Лапчинский // Гос-во и право. – 2003. – № 5.– с. 90.

137. Литовченко В. Судовий захист права власності на новостворені та реконструйовані об'єкти нерухомості / В. Литовченко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 5. – с. 41–44.

138. Луценко І. Позитивна та негативна сторони впливу правових стимулів / І. Луценко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 99–102.

139. Луць В.В. Відповідальність за порушення зобов'язань / Цивільне право України: Підручник у 2-х кн./ О.В. Дзера (керівник авт.. кол.), Д.В.

Боброва, А.С. Довгерт та ін.. За ред.. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової.- К.: Юрінком Інтер, 2002, с.694-704.

140. Люшня А.В. Иски о признании права собственности и исковая давность [Электронный ресурс] /А.В. Люшня – Режим доступа: <http://www.study-law.ru/addition.../isk-oopriznanii-prava-sobstvennosti-iskovaya-davnos>.

141. Майданик Н. Переддоговірна відповідальність у цивільному праві України: підстави та правова природа / Н. Майданик // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 105–110.

142. Майданик Н.И. Преддоговорная ответственность в гражданском праве Украины / Н. И. Майданик // Альманах цивилистики : Сборник статей. – К. : Правова єдність. – 2008. – Вып. 1. – С. 92–117.

143. Макарова З.В. Защита в российском уголовном процессе: понятие, виды, предмет и пределы / З.В. Макарова // Изв. вузов. Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 217–231.

144. Малейн Н. С. Возмещение вреда, причиненного личности / Малейн Н. С. – М. : Юрид. лит., 1965. – 229 с.

145. Малейн Н. С. О моральном вреде / Н. С. Малейн // Советское государство и право. – 1993. – № 3. – С. 32–39.

146. Манукян В. И. Моральный вред / Манукян В. И. – К. : Истина, 2008. – 288 с.

147. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / Матвеев Г. К. – К. : Изд-во КГУ, 1955. – 308 с.

148. Медведев С. Некоторые аспекты проблемы способов защиты права / С. Медведев // Хозяйство и право. – 2004. – № 6. – с. 61-67.

149. Мейер Д.И. Русское гражданское право./Д.И. Мейер. – М., Статут, 1997.

150. Мірошніченко А. М. Обрання належного способу захисту прав на земельні ділянки/ А. М. Мірошніченко // Журнал Адвокат. -2011.- № 1.- с. 26-31.

151. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України / О. І. Міхно. – Київ-Харків : ТОВ «Оберіг», 2009. – с. 224.
152. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : моногр. / Є. О. Мічурін. – Х. : Юрsvіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. – 482 с.
153. Мурашко М.С. Судебная защита субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.С. Мурашко. – СПб., 2000. – с.124.
154. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. – Т. 1 / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань. – К. : А.С.К. ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2004. – 928 с.
155. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / [за ред. В. М. Коссака]. – К. : Істина, 2008. – 992 с.
156. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В.М. Коссака.- К.: Істина, 2004. – 332 с.
157. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – Т. 1 / за відпов. ред. О.В. Дзери, Н.С.Кузнецової, В.В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 832 с.
158. Науково–практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / За. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – [2-е вид., перероб. і доп.] – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. II. – 1088 с.
159. Некрасова О. Деякі аспекти застосування цивільного законодавства при здійсненні права власності подружжя / О. Некрасова // Юридична Україна. – 2007. – № 2. – С. 38–40.
160. Новий тлумачний словник української мови / [укл. В. В. Яременко, О. М. Слипушко]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : Вид-во "Аконіт", 2001 р. – Т. 1. – 928 с.
161. Новицкий И. Б. Общее учение об обязательствах / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1950. – 416 с.
162. Носов В. А. Понятие и проблема классификации обязательств [Проблемы понятийного аппарата наук гражданского и гражданского

процессуального права]: Сб. науч. трудов / В. А. Носов – Ярославль, 1987. – 148 с. // <http://for-expert.ru/articles/zakonodatelstvo>.

163. Общая теория прав человека / под ред. Е.А. Лукашевой. – М. : Норма, 1996. – 520 с.

164. Ойгензихт В.А. Формы обеспечения интересов субъектов гражданских правоотношений / В.А. Ойгензихт // Осуществление и защита гражданских и трудовых прав : сб. науч. тр. / отв. ред. Т.Д. Чепига. – Краснодар : Изд-во Кубанского ун-та, 1989. – С. 17–22.

165. Оніщенко Н. Захист прав і свобод людини в Україні / Н. Оніщенко // Право України. – 2009. – № 4. – с. 47–54.

166. Осипов Е. Б. Общие вопросы ответственности в гражданском праве / Е. Б. Осипов // Цивилистические записки : межвуз. сб. науч. тр. – М. : Статут, 2001. – С. 306–311.

167. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. Под ред. В. В. Залесского. — М.: НОРМА, 1999, — с. 648.

168. Отраднова О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України : навч. посіб. / О. О. Отраднова. - К. : Юрінком Інтер, 2009. - 240 с.

169. Павленко Д. Последствия самовольного строительства и пути выхода из законодательного тупика /Д. Павленко//Строительная деятельность. - 2009. - № 11(35). - с. 15-16.

170. Павлік Л.М. Особливості правового регулювання спільної часткової власності фізичних осіб. Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод фізичних осіб в Україні: Збірник матеріалів круглого столу/ за редакцією к.ю.н., доц.. Т.М. Вахонєвої/ Л.М. Павлік. -Чернігів: Видавництво ЧДПСТП, 2008.- с.88.

171. Палиюк В.П. Возмещение морального (неимущественного) вреда: Монография.- Изд. 2-е, испр. и доп./ В.П. Палиюк. – К.: Право, 2000.- с.54.

172. Палиюк В. П. Моральный (неимущественный) вред / В. П. Палиюк. – К. : Право, 1999. – 232 с.

173. Паліюк В.П. Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: українське законодавство та судова практика : практичний посібник / В.П. Паліюк.- Миколаїв : ТОВ фірма «Іліон», 2010.- 556 с.

174. Петров В. Колхозное законодательство в судебной практике / В. Петров // Советская юстиция. – 1972. – № 13. – с. 14.

175. Пиндинг А. Я. Понятие и основные виды договорных убытков по советскому гражданскому праву / А. Я. Пиндинг // Ученые записки ВЮЗИ. – 1968. – Вып. 17. – Ч. 2. – С. 12–18.

176. Підлубна Т. Визнання права як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів / Т. Підлубна // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 4. – с. 77–80.

177. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. М. Підлубна. – К., 2009. – с. 20.

178. Підпригора О. А. Римське приватне право : підручник [для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів]. / О. А. Підпригора – вид. 3-є, перероб та доп. – К. : Видавничий дім "Ін Юре". – 2001. – 440 с.

179. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України / С. О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.

180. Подколзін І. Складові елементи збитків за новим цивільним та господарським законодавством України / І. Подколзін // Юридична Україна. – 2007. – № 8. – С. 70–73.

181. Подцерковний О. Способи захисту прав у земельних відносинах / О. Подцерковний // Право України. – 2009. – № 9. – с. 34–39.

182. Понарин В.Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процес се России./ В.Я. Понарин. - Воронеж,1994.- 128 с.

183. Постанова Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р.№ 20 (з

наступними змінами) "Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності"// Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1998). Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ. – К., 1998.-с. 26-33.

184. Постанова Вищого господарського суду України від 07.12.2005 р. у справі № 10/142 // База даних «Ліга: Закон», файл SD052634.LHT.

185. Постанова Вищого господарського Суду України від 13.06.2006 р. у справі № 14/186 // Вісн. господар. судочинства. – 2006. – № 5. – С. 96–99.

186. Постанова Вищого господарського суду України від 25.07.2006 р. у справі № 2-29/3391.2-2006

187. Постанова Вищого господарського Суду України від 27.10.2005 р. у справі № 24/64 // Вісн. господар. судочинства. – 2006. – № 1. – С. 102–103.

188. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12. – с. 3–8.

189. Постанови Пленуму Верховного Суду України 1985–2008 / [за заг. ред. В. В. Онопенка, Ю. Л. Сеніна]. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2009. – 592 с.

190. Потопальський С.С. Підстави та наслідки недійсності підприємницьких договорів (на матеріалах практики господарських судів)/ С.С. Потопальський // Автореф. дис. канд. наук. К. 2007- с.20.

191. Право власності в Україні : навч. посіб. / [О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригора та ін.] ; за заг. ред О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.

192. Право собственности : Актуальные проблемы / Отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров.– М. : Статут, 2008. - 731 с.

193. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Узагальнення // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 1. – с. 22–34.

194. Презумпція правомірності договору і віндикація // Правовий

тиждень. – 2009. – № 16.

195. Примак В. Д. Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика) / В. Д. Примак. – К. : Юрнком Інтер, 2008. – 432 с.

196. Присяжнюк Т. Мірошник О. Захист права власності у Європейському правовому просторі / Т. Присяжнюк, О. Мірошник // Право України. – 2001. – № 8. – С. 68–70.

197. Про автомобільні дороги: Закон України від від 08.09.2005 року, №2862 – IV. // Урядовий кур'єр. – 2005. - № 193.

198. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999, № 0606 // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 24. – С. 207.

199. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів: роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 26.01.2000 р., № 02-5/35 // Юрид. вісн. України. –2002. – № 25 – с. 15.

200. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з судовим захистом права державної власності: Роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України // Інформаційний вісник Вищого арбітражного суду України.- К., 1994.-№ 2.- с.15.

201. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України : Інформац. лист Вищого господар. суду України від 07.04.2008 р., № 01-8/211 // Вісн. господар. судочинства. – 2008. – № 3. – С. 45–66.

202. Про затвердження Інструкції про проведення виконавчих дій: наказ Мін-ва юстиції України від 15.12.1999 р., №74/5 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 51. – с. 2563.

203. Про затвердження Принципів корпоративного управління: рішення ДКЦПФР від 11.12.2003 р., № 571 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2005. – № 12. – С. 168–212.

204. Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату

Європи 2012 року з футболу в Україні: Закон України в редакції від 05 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

205. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992, № 2163 (в редакції Закону України від 19.02.1997 р., № 89/97) // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 17. – С. 122.

206. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р., № 85/96-ВР (в редакції Закону України від 04.10.2001, № 2745-III) // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 7. – С. 50.

207. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Постанова Пленуму Верховного суду України від 31.03.95 р. - № 5// <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

208. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 р. - № 5 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

209. Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності: Постанова Пленуму Верховного суду України від 22.12.1995 р. – № 20 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

210. Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. – М.: Юристъ, 1997. – 544 с.

211. Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция, 1999. – 512 с.

212. Рішення Апеляційного суду Івано-Франківської області від 09 червня 2010 року /справа № 22-ц-1427 /2010р. / категорія 20.

213. Рішення Апеляційного суду Івано-Франківської області від 16 грудня 2010 р./ справа № 22-Ц-6236.

214. Рішення Апеляційного суду Івано-Франківської області від 27 лютого 2009 р. /справа №22-ц-238/2009р./ категорія 34.

215. Рішення Верховного Суду України від 07.10.2009 року, справа № 6-16931св08.

216. Рішення Верховного Суду України від 19.09.2007 р. № 6-636св07.
217. Рішення Генічеського районного суду Херсонської області від 16 травня 2011 року, справа № 2-458/11.
218. Рішення господарського суду м. Києва від 17.01.2002 р. // Юрид. вісн. України. – 2002. – № 39. – с. 15.
219. Рішення Жовтневого районного суду м. Харкова від 24 лютого 2009 року/справа № 2-344/2009.
220. Рішення Конституційного Суду України від 02.03.2004 р., № 1-2/2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 10. – Ст. 624.
221. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням ВАТ “Концерн Стирол” щодо офіційного тлумачення положення абз. 1 п. 1 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (справа про оспорювання актів у господарському суді) від 02.07.2002 р., № 13-рп/2002 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 32. – с. 1510.
222. Рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 19 березня 2010 року/справа № 2-6/2010 р.
223. Рішення Ленінського районного суду м. Вінниці від 10.04.2009 року/ справа 2-1764/09.
224. Рішення Личаківського районного суду м. Львів від 14 грудня 2009 р. у справі № 2-2332/09 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Шей\y/7241751>.
225. Рішення Оболонського районного суду м. Києва № 2-1447/11 від 31 березня 2011 року.
226. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 28 травня 2010 року, справа № 2 – 1 061-1/2010 .
227. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 23 січня 2009 року/ справа № 2-364/2009р.
228. Рішення Солом’янського районного суду м. Києва від 18.05.2010 року/справа № 2-207/10.
229. Рішення Тернопільського міськрайонного суду від 25.11.2011 року,

справа №2-6616/11.

230. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 22 березня 2010 року /справа № 2-2451/10.

231. Рішення Шевченківського районного суду м.Львова від 27 листопада 2009 року /справа № 2-12/09.

232. Рішення Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області по справі від 11 листопада 2009 року № 2-1184.

233. Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М.А. Рожкова. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 416 с.

234. Романович С.М. Розвиток правового регулювання відносин спільної часткової власності фізичних осіб в Україні. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 8, 2009р./ Редкол.: Крупчан О.Д. та ін..- К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2009 - с. 64-67.

235. Романюк Я. М. «Недійсність» та «нікчемність» правочину / Я.М. Романюк // Вісник Львівського університету. – 2010. – № 50. – с. 196–197.

236. Романюк Я.М. Визнання недійсними правочинів вчинених у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною / Я.М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 10. – с. 39–42.

237. Романюк Я.М. Державна реєстрація правочинів: її суть та правове значення / Я.М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 5. – с. 40–46.

238. Романюк Я.М. Захист прав добросовісного набувача у разі визнання правочину недійсним / Я.М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 6. – с. 35–38.

239. Романюк Я.М. Момент вчинення правочину та його правове значення / Я.М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8. – с. 36–40.

240. Романюк Я.М. Умови та порядок визнання нікчемних правочинів

дійсними / Я.М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 2. – с. 35–40.

241. Ромащенко І. Засоби та способи захисту цивільних прав : співвідношення понять / І. Ромащенко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 6. – с. 20–23.

242. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве / З.В. Ромовская. – Львов: Вища школа, 1985. – 180 с.

243. Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник / З.В. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.

244. Рушак І. Співвідношення термінів «правочин», «угода», «договір» у цивільному праві України / І. Рушак // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 7. – с. 101–104.

245. Сарбаш С. Вопросы исковой давности / С. Сарбаш // Хозяйство и право. – 2000. – № 4. – С. 17–28.

246. Семушина О. В. Недійсні правочини та правові наслідки їх недійсності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Семушина. – К., 2010. – с.16.

247. Сергеев А. П. Гражданское право / А. П. Сергеев– М. : Юридическая литература, 1999. – Т.1. – 340 с.

248. Сидоренко М. Загальні і спеціальні наслідки недійсності угод // Право України. – 2002. – № 11. – С. 130–135.

249. Сібільов М.М. Загальна характеристика оспорюваних правочинів (договорів)/ М.М. Сібільов // Проблеми законності. – 2002. – Вип. 57. – С. 41–47.

250. Скакун Ю. Місце попереднього договору в системі цивільно-правових договорів / Ю. Скакун // Право України. – 2007. – № 6. – С. 93–96.

251. Скворцов О.Ю. Вещные иски в судебно-арбитражной практике./ О.Ю. Скворцов -М., 1998. –с. 20.

252. Скловский К. Ширвис Ю. Защита владения / К. Скловский, Ю.

Ширвис // Закон. – 1997. – № 12. – С. 104–107.

253. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве: Учеб.-практ. пособие./ К. И. Сколовский – М.: Дело, 2002. – 512 с.

254. Сліпченко С.О. Про компенсацію моральної шкоди органам внутрішніх справ/ С.О. Сліпченко // Донецьк. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності (Збірник наукових праць). – 2003. – № 2. – с. 55-57.

255. Спасибо-Фатєєва І. Право собственности на вспомогательные помещения в жилых домах: украинская действительность / І. Спасибо-Фатєєва // Гражданское законодательство. – Вып. 30. – Алматы : Раритет, 2008. – С.84-97.

256. Спасибо-Фатєєва І. Проблемні аспекти недійсних правочинів (на прикладі договору міни) / І. Спасибо-Фатєєва // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 29–33.

257. Спасибо-Фатєєва І.В. Недійсні правочини та проблеми при застосуванні реституції / І.В. Спасибо-Фатєєва // Нотаріат для вас. – 2007. – № 5. – С. 16–19.

258. Спасибо-Фатєєва І.В. Проблемні питання нотаріальної практики / І. Жилінкова, В. Носік, О. Печений, І. Спасибо-Фатєєва. – Х. : Страйд, 2008. – 96 с.

259. Справа № 2-26/2302.1-2006 // Архів господарського суду АРК за 2006 р.

260. Справа № 22-ц-1908/2006 // Судова практика з відшкодування моральної шкоди / [укладач В. І. Манукян]. – К. : Істина, 2008. – 320 с. – С. 76.

261. Справа № 6-3003 св 08 // Архів Верховного Суду України за 2008 рік.

262. Справи зі спорів, пов'язаних із виконанням зобов'язань та відповідальністю за їх порушення // Юридична України. – 2006. – № 1; Юридична України. – 2007. – № 2.

263. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 році (за даними судової статистики) // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6. – С. 30–44.

264. Стефанчук Р.О. Проблеми застосування спеціальних способів

захисту особистих немайнових прав фізичних осіб / Р.О. Стефанчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 7. – с.36-42.

265. Стоякин Г. Я. Меры защиты в советском гражданском праве : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право”/ Г. Я. Стоякин. – Свердловск, 1973. – 18 с.

266. Стоякин Г.Я. Правовостановительные санкции как меры защиты субъективных гражданских прав // Гражданское право и способы его защиты. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1974. – С. 97–104.

267. Судовий захист прав власності: Матеріали міжнародної конференції; Одеса, 25 червня 2004 року (Бібліотека журналу «Юридичний вісник») / Голов. ред. д.ю.н., проф.. С.В. Ківалов; заст.. голов. ред.. д.ю.н., проф.. М.О. Баймуратов.-Одеса : Юридична література, 2004 .- 64с.

268. Сульженко Ю. Форми і способи захисту суб’єктивних цивільних прав і законних інтересів / Ю. Сульженко // Право України. – 2005. – № 12. – С. 24–28.

269. Суханов Е. А. Гражданское право / Е. А. Суханов– М. : Издательство "БЭК", 1998. – Т.1. – 820 с.

270. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности / Е. А. Суханов – М. : Юридическая литература, 1991. – 240 с.

271. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – с.672.

272. Тлумачний словник – мінімум української мови : близько 6000 слів / [від. за вип. Єфімов О. М.]. – К. : Довіра, 1999. – 447 с.

273. Тлумачний словник української мови : близько 7000 слів / [ред. Д. Г. Гринчишина]. – 3-тє вид., перероб. і домов. – К. : Освіта, 1999. – 302 с.

274. Толстой Ю.К. Условия возникновения обязательств из причинения вреда/ Гражданское право: Учебник.- ч. 2/ под.. ред.. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.-М.: ПРОСПЕКТ, 1997.- 700 с.

275. Томаров І. Цвігун В. Правова природа відносин зі спільної

діяльності / І. Томаров, В. Цвігун // Юридична Україна. – 2007. – № 2. – С. 46–52.

276. Треушников М. К. Судебная защита гражданских прав / М. К. Треушников // Гражданский процесс. Учебник / [Аргунов В. Н., Борисова Е. А., Иванова С. А. и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Городец, 2000. – С. 20-22.

277. Тузов Д.О. Реституция при недействительности сделок и защита добросовестного приобретателя в российском гражданском праве / Д.О. Тузов. – М. : Статут, 2007. – 206 с.

278. Узагальнення практики розгляду цивільних справ про самочинне будівництво судами Львівської області за 2005 рік – 1 півріччя 2008 року // Архів Апеляційного суду Львівської області. – ст. 9.

279. Уліцький А. Практика вирішення спорів, пов'язаних із самовільним зайняттям земельних ділянок та самочинним будівництвом / А. Уліцький // Право України. – 2009. – № 9. – с. 59–61.

280. Ушивцева Д.А. Обязательства вследствие неосновательного обогащения. Вопросы теории и практики / Д.А. Ушивцева. – М. : Статут, 2008. – 333 с.

281. Ференц.О. Практика розмежування цивільної та адміністративної юрисдикції судів / О. Ференц // Вісник Львівського університету. – 2011. – № 52. – с. 205–211.

282. Французский гражданский кодекс: учеб.-практич. комментарий. М.: Проспект, 2008. — 752 с.

283. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : учеб. / Е. О. Харитонов, А. В. Старцев, Е. И. Харитонova. – [4-е изд.] – Х. : Одиссей, 2008. – 920 с.

284. Харитонов Є. О. Саніахметова Є. О. Субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до житлових правовідносин / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова // Проблеми правознавства. – 1990. – № 51. – с. 59–65.

285. Харитонов Є. О. Харитонova О. І. Цивільні правовідносини : навчал. посіб. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – К. : Істина, 2008. – 304 с.

286. Харитонов Є.О. Захист цивільних прав та інтересів судом/ Цивільне право України: Підручник/ Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова.-К. : Істина, 2003.- с. 184-188.
287. Харченко О. Окремі питання припинення права власності помимо волі власника / О. Харченко // Право України. – 2010. – № 3. – с. 140–145.
288. Церковна О. В. Наявність складу правопорушення, як підстава цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди / О. В. Церковна // Південноукраїнський правничий часопис. – №1. – 2008. – С. 140–142.
289. Цивільне право України : підручник : в 2 т. Т. 2 / [за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої]. - Х. : Одіссей, 2008. - 872 с.
290. Цивільне право : підручник для студентів юрид.візів та факультетів. Частина перша. К. : Вентурі, 1997.- 544 с.
291. Цивільне право України : курс лекц. : у 6-и т. вид. / [Р. Б. Шишка, О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін.] ; за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – [2-е випр. та доп.]. – Х. : Еспада. – Т. 1. – 2008. – 680 с.
292. Цивільне право України : навчал. посіб. / За заг. ред. Є. О. Мічуріна. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – Х. : Юрsvіт, 2008. – 352 с.
293. Цивільне право України : підручник : у 2 т. – Т. 1 / за заг. ред. В.І Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
294. Цивільне право України : підручник : у 2 т. – Т. 2 / за заг. ред. В.І Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 552 с.
295. Цивільне право України : підручник: у 2 кн. – Кн. 1 / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – с.720.
296. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. – К.: КНТ, 2006. – 480 с.
297. Цивільне право України: підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.
298. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях /

[Харитонов Є. О., Калітенко О. М., Зубар В. М. та ін.] – Х. : ТОВ "Одіссей", 2002. – 640 с.

299. Цивільне та сімейне право України: підруч./ За ред.. Харитонova Є.О., Ц 57 Голубєвої Н.Ю.-К.: Правова єдність, 2009.- 968 с.

300. Цивільний кодекс України : науково–практ. коментар / [Є. О. Харитонova, Ю. Л.Бошицький, Р. О. Стефанчук та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонova, Н. Ю. Голубєвої. – К. : Правова єдність, 2008. – 740 с.

301. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 ч. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. - К. : Ін Юре, 2004. - 692 с.

302. Цивільний кодекс України: Кодекс; Закон від 16.01.2003 р. № 435–IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40–44. – 356 с.

303. Цивільний кодекс України: Коментар / [за заг. ред. Є. О. Харитонova, О. М. Калітенко]. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – 1080 с.

304. Цивільний кодекс України: текст прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. : із змінами і доп. станом на 12 травня 2008 р. / Міністерство юстиції України. – Офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2008. – 480 с.

305. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А.Ф. Черданцев. – Екатеринбург, 1993. – 430 с.

306. Чумак Т.М. Здійснення і захист прав, інтересів фізичних та юридичних осіб. Збірник матеріалів круглого столу. / Т. М. Чумак - Чернігів.: КП «Видавництво « Чернігівські обереги», 2006. – с. 112

307. Шевченко Я. Н. Понятие и механизм гражданско-правовой ответственности / Я. Н. Шевченко // Повышение роли гражданско–правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций : моногр / [Я. Н. Шевченко, А. А. Собчак, В. В. Луць та ін.] ; отв. ред. Я. Н. Шевченко, А. А. Собчак. – К. : Наукова думка, 1988. –С. 6–58.

308. Шерстобитов А. Е. Гражданско-правовые вопросы охраны прав потребителей / А. Е. Шерстобитов – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 144 с.

309. Шиминова М. Я. Имущественная ответственность за моральный вред / М. Я. Шиминова // Советское государство и право. – 1970. – № 1. – С. 118–122.

310. Шимон С. Немайна (моральна) шкода юридичної особи: поняття і компенсація / С. Шимон // Підприємництво і право. – 2001. – № 1. – С. 30–34.

311. Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. І. Шимон. – К., 1998. – 19 с.

312. Шимон С. І. До питання щодо розміру відшкодування моральної шкоди / С. І. Шимон // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 128–135.

313. Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект / Р. Б. Шишка– Х. : Вид-во Національного ун-ту внутрішніх справ, 2002. – 368 с.

314. Шовкова О.В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Шовкова. – Х., 2008. – 20 с.

315. Штефан М.Й. Цивільний процес./ М. Й. Штефан -К., 1997. – 283 с.

316. Шумилов В. М. Правовая система США: Учебное пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. / В. М. Шумилов — М: Междунар. отношения, 2006. — 408 с.

317. Шутенко О. Проблеми захисту суб'єктивних прав у порядку цивільного судочинства / О. Шутенко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – с. 130–133.

318. Юридический энциклопедический словарь. Гл. ред. Д.Я.Сухарев. - М.: Сов.энциклопедия, 1984. -С. 39.

319. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: Навчальний посібник./ О.С. Яворська - К.: Атіка, 2008. – 256 с.

320. Яковлєв А. А. Втручання у повноваження власника в юриспруденції Європейського Суду з прав людини / А. А. Яковлєв // Форум права: електрон. наук. фахове вид. — Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. — № 3. — С. 556–560.

321. Янчук А. Право (правомочність) на захист : поняття та правова природа / А. Янчук // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 3. — с. 56–59.

322. Ярема А.Г. Система способів захисту цивільних прав судом / А.Г. Ярема // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 12. — с. 34–39.